

ƏNVƏR CİNGİZOĞLU, ŞÜKÜR ŞƏNOL

Qarabağın aran ağzı -

ARAZBAR

Ənvər Чинкизоғлу, Шүкүр Шəнол

75
2/53

Гарабағын аран
ағзы—
АРАЗБАР

(Етнографик чизкилэр,
Чөл ахтарышлары вэ
арашдырмалары,
фолклор өрнэклэри)

73244234

АА

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Бакы — «Озан» — 1998

Муэллифлэр китабын шыг үзү көрмәјимә көстәрдиңи мадди вә мә'нәви дәстәјә көрә Азәрбајҗан Республ.икасы Али Мәһкәмәси сәд-ринин муавини, һәрби коллекцияны сәдри, әдлийә кенерал-майору ОГТАИ МАГСУДОВА миннәтдарлыгыларыны билдирирләр.

Рә'јин: МӘТИ ОСМАНОВЛУ, филолокија елм.ләри
намизәдди.

Редактору: КАМРАН ИБРАҺИМОВ.

Бәдлин тәрнбатчы: БӘТУРӘ НӘБИЈЕВА.

Ә. Чинкизоғлу, Ш. Шәнол. Гарабағын аран ағзы— АРАЗБАР, Бақы, Озан 1998—104 сәһ.

Фолклорчу-журналистләр ӘНВӘР ЧИНКИЗОҒЛУ вә ШҮКҮР ШӘНОЛ Гарабағын Аразбар елзәрини бирәр-бирәр, тәкәр-тәкәр дәләшп дәриб дөшүрдүкләри фолклор өрнәкләрини јүрәк диллә гәләмә алып, орталыга марағлы бир чалышма чыхарыблар.

Муэллифләр тарихи-этнографик бөлкә олан Аразбарың улү кечмишиңә дә үз тутублар. Јүзликләрин гаранлыг сәһифәләриндә ују-јан бөлкәләри күң шығына чыхарыб, дәрин-долғун инчәләмәләр, арашдырмалар апарыб, бир чох мәтләбләрә чыраг тутублар.

Охучуларә үванланан бу китаб бир даһа сүбүт едир ки, Гарабағын аран ағзы—Аразбар дәдә дүңяның папағыны јан гојан чағларындаң бәри бизим олуб вә олачағ...

4 4702060201 —98
047

«ОЗАН» нәшријјаты. Бақы. 1998.

ӨН СӨЗ ЈЕРИНӘ

Доғулдуг, дүңјаја кәлдик. Өнчә ана торпаг үстүндә имәкләдик. Сонра ајаг ач чиб айддымладыг. Елә ки, ајағымыз јер тутду, дүшдүк јолуң ағына. Узун-узун, узаг-узаг јоллар јоруб дүңяны доландыг. Көрдүјүмүз көзәллиңи көзүмүзә, көңлүмүзә алдыг. Ешитдијимиз сөз-сөвләри өзүмүздән кечирә-кечирә бөјүдүк. Бөјүдә-бөјүдә көрдүјүмүзә, сөвдијимизә сөз гошдүг, нәгмә дебиң. Јәлләра из гојуб чәһлим ача-ача, булағлардан бүсә алып сәрин суларын јанағына дәдәг сыха-сыха, орманлардан өтә-өтә мә'налар дәрк етдик. Белә-белә дүңяның көзәллиңини көзүмүздән, әзәллиңини өзүмүздән кечирдик. Бөјүк сөвкиләрдә мәмләкәтимизин гол-гола верән, чијин-чијинә дуран Гарабағын аран ағзы—Аразбар елзәринә үз тутдуг. Әмир Тејмурун сөвдији јерләрдән кечдик. Шаһ Исмајылын дүшәркәси Ғызылбаш чөлүндә олдуг. Чананшаһ Султан Гарагојунлуну, Јағуб Султан Аггојунлуну, Надир шаһ Авишары, Аббас Мирзә Гачары андыг вә ана-ана обадан-обаја јол кетдик. Бу бөјүк түрк баһадырларының голуна күч, ғылынчына кәсәр, дизиңә гүввәт, јеришиңә оо-тәпәр верән бәнзәрәсиз орманлары, күр-күр ахан чағлары, јел ганадлы атлары биз дә көрмәк истәдик. Көрдүјүмүзү көрдүк. Ешитдијимизи ешитдик, јазыја алдыг.

Ғајнағларда Аразбар кими хатырланан, та әскидән вә еркән чағлардан түркләрин јашадыгы бу јүрд јери чох еркән јунан билкиләриндә Араксена, әрәб билкиләриндә Әл-Вади кими јазыја алыныр. Бу өлкә Чүлфә ајағындан Бейләғана гәдәр узаныр. Адының сөз ачымы Араз өлкәси дәмәкдир. Антик билкинләр Аразбарда јашајан әһалинин көчәри тајфалар—түркләр олдүгүнү гәјд едирләр. Аразбарда јашајан түрк тајфаларының инамларына, мифик дүңја көрүшләринә кәлдикдә исә онлар башга түркләр кими таңрычы идиләр.

Этнографы, фолклорчуну һамишә дәрвишә бәнзәтмишик, сөвләр, мә'налар јыгычысына. Бир фәрғәлери вар,

амма, дэрвиш верилэн паја-пүшкэ гане олур, этнограф, фолклорчу исэ һэр сөзү, һэр сову саф-чүрүк едир.

Биз дэ сөзләри сечдик—дүррү дәрјадан, чевиз ләләсини габыгдан ајыран кими. Сөздән сөз салдыг, унадыг, аншырдыг, гәлбимизә алдыг. Исти-исти дилимиздә-додагымызда јарнаг ачды. Дәдә тапшырмасы, нәкә өјүдү кими.

Бир гоча, бир мүдрик көрәндә бәрк-бәрк бағрымыза басдыг, кәлмә кәсдик. Өтәнләрдән данышдылар. Улуларын әзиз руһу гаршысында баш әјдик. Сөз дејиб, сөз, фикир ешитдик. Аныланы анан, сој сојлајан, бој бојлајан бөјүкләримиздән, улуларымыздан улдурумлу, урватлы кәламлар, нәснәтләр јыгыб-јыгмалајыб гојдуг сөз, фикир сахланчымыза.

Тумурчуг сөзләр варды, гәлбимиздә јарнаг ачды. Гөнчә сөзләр варды, көнлүмүздә күл-чичәк ачды. Гәләмиң учунда әрсәјә јетән сөздән, фикирдән сәјәһәт вә сәфәрләримизин китабы јаранды. Гапы ачды, шыыг үзү көрдү, охучу үзү көрдү....

Танры јардымчы олсун!

САРЫ СУДАН О ЈАНА

Үз тутдуг Аразбара.

— Әјрим-јүрүм, габағынча јүјрүм,—дејән јолларын ағына дүшдүк. Вахтын аманыны, јолун дамарыны гырыб, истәјимизин ичиндә мәнзил башына јетдик.

Аразбарда бир-бириндән өјмәли, бир-бириндән абад, адлы обалар вар. Һәр обанын, Һәр ојмағын јијә олдуғу бәнзәрсиз тәбии көзәллији, тәкрарсыз мәнзәрәләри көрәни өзүнә чәлб едир, кечәни гојнуна сәсләјир. Биз дә дүшәркә јери Сары судан о јана сәф чәкән, өвладлары од-очағыны јандырыб курлашдыран Араз Јағлывәнд обасыны сечдик. Орада буталандыг.

Дүшдүјүмүз јурда дағдан ағыр, күмүшү папаглы гочалары, ағ јеләнли кәлагајысыјла јашаманан гарылары көрдүк. Бағыр басдыг, салам вердик, әлејк адыг. Булаг башында јел әссә јанағындан ган даман гыз-кәлинләрдән су алдыг ичдик, — өләнләринизин еһсаны, дилләринизин динчлији олсун,—дедик. Чөлдә-чавда икид-әркәнләрә уграшдыг, көрдүк һамысы чајы дәннәдән, пајы тәннәдән көтүрүб. Дедик балам, тај бу јерләрдә әјләнмәјә дәјәр..

Күләдәрли тајфасынын Рүстәмли тирәсинин ағсаггалы, Шүкүр Рза оғлунун очағы башындајыг, Шүкүр кишинин јашы 90-ы өтүб. Һәлә чох күмраһдыр. Јадлашы итидир. Өтәндән, кечәндән сөһбәтләширик. Сөзарәсы сорушуруг:

— Шүкүр, киши, сизин тајфаја нијә Күләдәрли дејирләр?

Күлүмсүнүр:

— Дејиләнләрә көрә, бизим оба ики бачынын төрәмәсиди. Бачылардан биринин ады һафизә, о биринин ады Күләнбәр имиш. Һафизәдән һавсалылар, Күләнбәрдән исә бизим тајфа күләдәрлиләр јараныб. Доғрусуну аллаһ билир. Сөз-сөзү чәкир. Ордан, бурдан данышырыг. Сөзү һәрләјиб кәтиририк, јағлывәндлиләрин әски пешәси олан гојунчулуға. Шүкүр киши гајыдыр:

— Бала, түрклөрдө, тэрэкэмэлөрдө дана-давар вар-дөвлөт сафыйлыб. Елат арвадлары өвлөддларыны агырла-жыб-эвизлөжөндө «малым-гојунум, варым-дөвлөтүм» де-жиблэр. Елэ индинин өзүндө дө гојуна боллуг, бин-бэрэ-көт вэ динчлик-дирилик бөлкөси кими бахырлар. Ора-сыны дејим ки, бизим тиренин адамлары даһа чох тича-ротлө мөшгул олублилар. Дөдөмиз-бабамыз бу обанын гөнд-чаја, кејим-кечимэ олан өһтијачларыны јеринэ јетириб-лэр. Дузу Нахчывандан, дүјүнү Талышдан, нөвити Ба-кыдан көтирөрмишлэр. Ораларда о гөдөр дост-танышы-мыз вар ки...

Шүкүр киши оландан, кечөндөн чох данышды. Јери кәлмишкөн сиз дө таныш олуң...

ЈУРД ЈЕРИ. Јағлывөнд. Дејиләнләрэ көрө, Әмир Теј-мур гышламага һөмишэ Гарабаға кәләрмиш. Бир дөфө дө дүшөркәсини Күлөдәрли обасы илэ гошчу салыр. Обанын ағсаггаллары, башбиләнләри Әмирин көрүшүнэ ке-дирләр. Әмир Тејмур кәләнләри тәбул едиб, һал-әһвал тутур, кефләрини сорушур. Башбиләнләрдән бири га-јыдыр ки, лан хан кефиндө јашајырыг. Сөз Тејмуру тутур, дејир:

— Әкәр, сабаһ мәним гошун әһлими једириб-ичирт-мәсәниз обанызы башсыз, оданызы дашсыз гојачағам, торнағынызы ат торбасы илэ дашытдырыб јеринэ сарым-сағ өкдирөчөјөм. Ди, кедди, һазырлыг көрүң! Тејмурла көрүшмәјө кәләнләр кор-пешиман, јерсиз данышан ада-мы да данлаја-данлаја кери гајыдырлар. Нәләри варды ахы, Әмир Тејмура да нэ версинләр. Онун гошуну да бир дејил, ики дејил. Бир учу бурада, о бири учу һәлә Худафәрши көрпүсүнү кечмөмишиди. Гәрәз, ағсаггаллар көнөшијә топланыб, бир мәсләһәтэ кәлирләр. Мәсләһәт бу олур ки, гошун әһли үчүн плов биширсинләр. Газан-лар асылыр.

Сабаһ күнорта өјнәсинә отуран гошун әһлиндән ким әлини узадыб пловдан бир пәнчө алырса елэ о дәгигә дө «лојдум» дејир. Сөз кедиб Әмирэ чатыр. Тејмур бујруг верир ки, пловдан бир булуд көтирсинләр. Плову кәти-рирләр орталыға. Әмир Тејмур бир тикэ ағзына гојан кими иши баша дүшүр. Плов тејха јағ иди. Әлини-әлине вуруб күлүр Тејмур:

— Јахшы чанынызы гуртардыңыз, јағлы фөнд иш-ләтдиниз!

Елэ һөмиң күндән дө Күлөдәрли обасынын ады Јағ-лывөнд (јағлы фөнд) галыр.

КҮЛМӨЧӨ. Күнләрин бир күнү үч јағлывөндли јуха-ры обадан (јухары Јағлывөнддән Араз Јағлывөндө) аша-гы обаја гајыдырмыш. Гоһум евиндән кәлирмишләр. Ев јијәси һәрәсинә бир чиб долусу кишмиш гојур ки, апа-рын ушағлар јесин. Јолчулар јол алырлар обаларына тәрәф. Бу үч һөфәрдән бири Рүстәмли Алы таманыны сахлаја билмир, һөрдән кишмишдән бирини көтүрүб ағ-зына атыр. Јары мәнзилэ чатанда бахыр ки, чиб јары-ланыб. Тез јолдашларындан ијнә-сап алыб чибинин ағ-зыны тикир. Мөһкөм бир сөјүш гојур чибинин ағзына әл вураңа. Тәрпәннрләр. Бир аздан көрүр ки, нәфсини сахлаја билмир. Чибини алтдан дешир...

Евө чатанда арвады чағырыб тапшырыр ки, чухасы-нын чиб дешилиб, ону тиксин. Арвад бәри башдан чи-бин ағзыны сөкүр. Буңу көрән киши севинә-севинә гыш-гырыр ки, арвад, сөјүш сәнэ кетди...

ДЭЙРМАНЧЫ ГЭБИЛ КИШИ ВЭ ДЭМИРЧИ ЭНЭДИН ӨЖКҮСҮ

Гарабагын Аразбар еллэриндэн бириндэ, Хан Аразын бу жахасында жүз иллик чинарлары вэ палыдлары бэн-эрсиз мэнээрэ кими көз өнүнэ ачылан Бэһмэнлидэйик. Бу журд, бу оба ону синэсинэ алан Гызылбаш чөлүнүн, палыдлы багын, Сары сујун чеврэсиндэдир.

Бу тэрэфлэрдэ жүз јашы һаглајан вэ өтүб кечэн гочалар чоһ олуб. Онлардан бири дэйирманчы Нэсэнгулу оғлу Гэбил, бири дэ дэйирманчы Эһэд киши иди. Ахыр иллэрдэ дүнјаларыны дэйишиблэр. Јерлэри бейиштлик олсун. Амма онларла бағлы сөз-сөһбөт һәр вахт, һәр вэ дэ јада дүшүр. Бу, бир тэрэфдэн дэ ондандыр ки, икисинин дэ сәнэти, пешэси бу үздэ олан еллэрин хейир-бэрэкәт ағачы, сөјкөк вэ үмид јери иди.

КӨРӘННЭР ДЭЙИРЛЭР КИ, Эһэд киши чаванлыгында үчиллик чөһкөннн чийнлэриннэ алармыш, зэмидэ от чалыһанда вэри биринчи баша вурулан һәмишэ о олармыш. Елат адамлары она «гурд үрәји» јејән дэйәр, икид-лијиндән данышармышлар.

Бир дөфө Эһэд киши (јетмиш јашын һөндөвэриндэ) ат арабасында дэйирманна дән аларыр. Көрүр ки, јолу су басыб. Атын башын дөндөрир јана. Јухары сөмтдөн кәлиб чыхыр дэйирман архыннын башына. Архын ени 3—4, јатагынын дэринлији 4—5 метр олармыш. О үз-бу үзэ кечмөк үчүн архын үстүндэ ени бир гарыш тир вармыш. Сөсө гөһшәрэ чыхан Гэбил киши сонралар сөјлэјирмиш ки, арабада үч тикмэ чувал бугда варды, Эһэд онлары бир-бир чоһ раһатлыгла бу таја кечирди.

Эһэдин ушагылыг иллэриндән белэ бир эһвалат данышырлар. 7—8 јашы вармыш. О или гыш чоһ сәрт кечирмиш. Эһэд малы, гојуну «Ада» дэйилэн хам бир јерэ аларыр. Чоһ кечмир ки, бир јалгузга һейванлара тәпилир. Бир тәпәл чамыш дрибаш тәрпәннр. Чанавара аман вермир. Ушаг јапышыр һәмнн чамышын гујруғундан һәм өзүнү горујур, һәм дэ мал-гараны.

Дэйирлэр, 1925-чи илдэ Эһэдин бөјүк гардашы Темијү дөвләт гуллуғунда ишэ кирир. Она јәһәрли ат вэ силәһ верирлэр. О да атын белиндэ кәндэ кәлир. Гардашыһи шадлығына шәрик олан Эһэд атын габаг ајағларындан јапышыб чийн бэрәбэринэ галдырыр. Көзәјидиһилығына јығышан кәнд адамлары ону күчүнэ һейран галырлар.

Эһэд киши өз сәнэтинин устасы кими танынарды. Дэйирманчаны дан јери гызармамыш ачарды. Онун көрүк басаң, од чөкән, маша тутан, күүпул вуран эллэри, гол-лары күч, гүввәт рәмзи иди Кәсәји һаллар, мыһлар, овхарладығы күм дәһрәлэри, балталар, чөкдији ораг вэ дәрјазлар бу еллэрдэ дилнән дэйилэрдн. Бағладығы өкүз, ат арабалары ағыр жүкдөн Көјчө јајлағларына, Борчалы еллэриннэ кедәр вэ гајыдарды. Онун элиндән чыхан хыш, бојундуруг вэ самылар өкүзләрэ бағланар, экин јерлэриннэ сүрүлэрдн. Эһэд киши кәнднн хейир-шәриндэ јухары башда отурады.

ДЭЙИРМАНЧЫ ГЭБИЛ КИШИ дэйирман һалаллыг очағы, анд јеридир,—дэйәрди. Чәми һәмәтлэрин башы чөрөк олан кими тиклилэрин башы да дэйирманды. Ачы севиндирән, ағлајаны киридән дэйирманды,—дэйәрди. Дэйирман вэ дэйирманчы дэйимлэриндән сөз ачарды: «Дәнини өзүн үјүт, бир дэ дэйирманна дәнн арыт апар. Дэйирманда бугда гурутмазлар. Дэйирманда дәнн олманна ун вермәзләр. Нәдән ки, дэйирманна кедән дән үјүдәр, евдәки нобат сајар».

Ел арасында гочаг һаггында дэйирлэр: «Дэйирманын боғазындан өлү салсан дирн чыхар!». Уғурсуз, бәдһейбәт адам һаггында да бир дэйим вар: «Базара кедәр—јағыш јағар, дэйирманна кедәр—гырғын олар. Касыб, јохсул адамдан сөз дүшөндэ дэйәрлэр: «Гырх дэйирманда бир овуч уну јохдур». Өзүнү дартан, чөкән адам һаггында исә белэ данышырлар: «Бир торба дәнн вар, беш дэйирманна үјүтмәјә кедир». Ганмаз адам һаггында бир ел мәсәли вар: «Башына дэйирман дашы кечирсәләр дэ хәбәри олмаз». Анладыз адамын дилнндән дөдәләр белэ дэйиб: «Анладыз—јел дэйирманы, бәс бунун сују һаны?».

Дәдэ тапшырмасы: «Дэйирманда унлуғу сүпүрүнчө хырман јериндэ сүпүркәннн бир аз артыг чал». Чөрәнчи адама анлатмағ үчүн белэ дэйирлэр: «Дэйирман билдијин едәр, чах-чаһ баш ағрыдар». Тутдуғуну бурахмајан адама, ишәрәјнәп: «Һәр кәс билдијини, дэйирман—дөјдүјүнү»—дэйәрләр.

Јаланчы адамлар һаггында дэйирлэр: «Дэйирманна ке-

дөр Исфahan хэбэри кэтирэр». Чох да тээччүбләнмәмишик. Она көрө ки, дэјирмана јүз јердөн адам кәлир.

Икиди кејим-кечимә көрә танымазлар. Ишдир танысалар онда һирс вурар икиди бејинә ки, үстүмү унлу көрүб адымы дэјирманчы чағырырсыныз?

Һәм дә дејибләр ки, ач гојун, виранә дэјирман саһибинә баш агрысыдыр. Она көрә дә аллаһ верәнин кәрәк гајгысына галасан. Гојмајасан тармар олмаға. һагг дэјирманда олар,—буну да дэдәләр дејибләр. Дэјирманда һагг-әдаләт тапданмаз. Она көрә дә Аллаһ-тәала бәрәкәт јағдырар дэјирманчынын башына. Дэјирманчы гытлыг, гәһәтлик көрмәз, мәсәли вар. Дэјирманчы илә ијшмәјин. Она көрә ки, дэјирманчыдан ачыг еләјән чувалын бош апарар. Евдә бир чәтән күл-күлфәт вар. Дэјирмандан кәләнни әлнә бахарлар.

Адамы гејрәт ишләдир, дэјирманы су. Кәрәк дэјирманын сују һәмишә башынын үстүндә олсун. Јохса дашыма сујан дэјирман ишләмәз.

Һә, еллә-обада дэјирман адына дүрлү-дүрлү, ләјүн-ләјүн сәзләр, сәјләмәләр чохдур. Дејирләр ки, дэјирман ики дашдан, мәһәббәт ики башдан, севки кәрәк һәртәрәфли олсун. Бир дә дејирләр ки, ушагсыз ев сусуз дэјирмандыр.

Дэјирман сәсли-күјлү јердир. һәр адамдан дэјирманчы олмаз. Наһаг јерә демәјибләр ки, дэјирманда доғулан сичан көј курултусундан горхмаз. Дэјирманын сәсиндән гачан дән үјүтмәз. Чығырмаға дэјирман, өјүмәјә јад өлкә. Бәнзәтмәси чохдур дэдәләрин. һәр сөзү јериндә демәкләри вар. Дејибләр, дэјирмандан кәләндән сонра улаг верәп чох олар. Амма елләләри олуб ки, дэјирмана кетмәјә нә дәнләри олуб, нә чуваллары. Бәзиләри елә куман еләјиб ки, дән олсун, чувал тапылар. Амма јох дэјирманын јары-јарашығы торба-дағарчыг, чувалдыр. Кәрәк ештијатыны бәри башдан көрсән.

Бир бәнзәтмәси дә вар дэдәләрин: дишсиз ағыз, дашсыз дэјирман. Елә бунун ардынча дүзүб гошублар ки, әл әл илә, дэјирман јел илә...

Дэјирман нобат иләди. Бир дә көрүрсән бир голузорлу кәлир ки, бәс мән дәјәнәјимлә дэјирманы һәрләдәрәм. Кәрәк габағына дэјирманчы чыха. Дэјирманчы һәсәнгулу оғлу Гәбил кими.

ДАЈАГ ДУРАН, ДӘСТӘК ВЕРӘН ОБА

...Гарадәрә ағзында ганлы савашлар олурду. Гантаргадан ганлы башлар асылырды. Гарышыгыгда гарыгызыны, ит ијәсини танымырды...

Гарагојунлу ели ичинә булгаг дүшүб буландырмышды. Гара Јусифин гәфил өлүмү оғуларыны чашдырмышды. Ајры дүшән Ағачары, Алпоуг, Баранлы, Бајрамлы, Баһарлы, Гараманлы, Дүјәрли, һачылы, Чәјирли... баһадырларыны бирләшдирә билмирдиләр. һәрә-һәрәлик, һәрки-һәркилик баш алыб кедирди. Елә бу чагда Гара Јусифин алатынчы оғлу Чаһаншаһ мирзә ирәли чыхыб—ким мәнән?—деди. Учу ачылды алп икидәрин. Шаир үрәкли, шир биләкли шаһзадәни султанлыг тахтына чыхартдылар. Чаһаншаһ Султан өзүнә дајаг дуран, дар күндә дөстәк верән архадашларыны јанына јыгыб хас, хүссси бир гвардија јаратды. һәмин гвардијаны Дилә гардә—гвардијанын гәлби адландырды. Гәлбини онлара баглајыб, мәрһәмәтини онлардан әсиркәмәди.

Дилағарда обасы белә јараныб. Сојча, көкчә Гарагојунлу ојмағыдыр. Муган дүзү јурд јери кими онлада јејимлик верилиб. Инди Муганын дүрлү јерләриндә Дилағарда обасынын Алар, һүсәјиханлы, Тәпәбашы, Фәтуллаһлы, Вәлиәммәдли, Чаһаншаһлы, Көзбулаг вә башга ојмағалары гәрар тутур. Аразбарда исә Араз вә Гобу Дилағарда адлы ики оба вар.

Дилағардалылар Талыш ханлығынын гылыч чалан әлләри олмушлар. Онлар синәләрини сипәр әлиб һәр дүрлү гада-бәладан Талыш ханлығыны горумушдулар. Талыш ханлығынын сијаси вә ичтимај һәзатыны инчәләјән тарихчи Фирудин Әсәдов «Дар күндә јахшы арха» китабында јазыр ки, дилағардалылар малдар олмушлар. Әсәсән, Талышын Алар маһалында јашајырдылар. Онлар өзләринин дөјүшкәнлији илә сечилдиләр. Дилағардалылар Талыш ханлығына харичи тәһләкәнин арадан галдырылмасында јахындан көмәклик едилдиләр.

Инди Дилағарда обасы арасында үнлү олан бир мәсәл

вар: Этдэн балача оларыг, од-жалав оларыг. Бу мөсөл онларын сәсли кечмишләринә сөжкәнир. Дилағардалылар өз икидликләри илэ Гарабағ ханлыгынын сижәс һәҗә-тыннда да рол ойнамышлар. Онлар чар гошунларына гаршы ачыг-ашкар мүбаризә апармышлар. Гачар шаһзадә-си Аббас мирзә тәрәфиндән көндәрилмиш вә 1826-чы ил ијулул 25-дә Тәбриз шәһәриндә чар олунмуш бир билҗидә дежилри ки, Гарабағын слатлары, о чүмләдән Дилағарда ели рус гошунларына бөјүк зианлыг вурмушлар.

Үнлү Азәрбајҗан тарихчиси Мирзә Адыкөзәл бәј Чаваншир «Гарабағнамә» адлы әсәриндә 1826-чы ил һадисәләриндән бәһс едәркән јазыр: «Зәркәр, Дарагоз (Дилағарда) вә саир әтрафда олан Чаваншир слаты, ағрыг кәтирәнләрә маҗал вермәјиб Ағоғланы, гошунун вәсаит вә ләвазиматыны талан етдиләр».

Аразбар обаларынын мүлкәдары олмуш Чәфәрғулу хан Чаванширлә арасы олмајан Гасым бәј Чаваншир (Закир) јазырды:

*Зәркар, Дилағарда аләм-ашикар
Бир учдан оғурлар, бир учдан сатар.
Вај одур саһиб ат башы тутар,
Јүз јердән төкүләр үстүнә чомаг...*

Аразбар елләриндә човланан бир мөсәл вар: Зәркәрин шаһиди Дилағарда олар. Әски чағлардан бәри бу ики обанын һечибир, көчүбир олуб. Онлар бирликдә дүшмән үстүнә кедиб дирилик газанмышлар.

Дилағарда оғуллары гатардан гылынча, хәтәрдән галмағы үстүн тутмушлар. Јағы үстүнә јағмаја кедәндә әлидән бири олсун, әлим ичиндә олсун демилләр. Нәнәләр охшама дејиб нәвәләрини әзизләмишләр: Әр оласан, Јеј оласан, әрәнләрә тај оласан...

Дилағарда елләриндә Молла Достудан, Мәшәди Бейбуддан сөһбәт ачдылар. Биз дә бир гыш ахшамы исти соба кәнарында, халы-халча үстүндә әјләшиб Дилағарда елинин олуб-кечән әһвалатларына диншәк кәсилдик. Јыгы-јығ малајиб сөз һејбәмизи долдурдуг. Дүшмәнә өлүм, доста өмүр диләјиб ајрлдыг.

РӘВАЈӘТ: Дејиләнләрә көрә јаделли бир шаһ ағыр гошунујан Гарабаға јүрүшә кәлир. Ел-оба дуруш кәтирә билмәјиб гачыр. Бош галмыш обаны кәзән шаһ бир јумру-јумаг гарыја үрчаһ олур. Шаһ гарыдан сораштур: — Гары, мөндән нә истәјирсән? Этәјин долу алтун, гарнын долу аш?

Гары дејир:

— Шаһ сағ олсун, бир сәрнич торпаг истәјирәм (Јәни дәдә-баба јурд-јувамы истәјирәм).

Шаһ гарынын истәдијини анлајыб гошун әһлине әмр верир ки, гарыны обадан чыхарыб үстүнә һәрә бир ат торбасы торпаг төксүн. Торпаг алтыннда галан гарынын үстүндә бир тәпә учалыр. Дилағардалылар һәммин тәпәјә Гары сәрнич дејирләр.

КҮЛМӘЧӘ. Дилағарда Нәсир киши күнләрин бир күнү гошшу ермәни кәдинә—Арменкилә гонаг кедибмиш. Армен евдә олмадығындан арвады һәјәтдәмә Нәсир кишијә чај кәтирир, чәрәк гојур. Нәсир киши дә јејә-јејә һәјәт-бачаја көз кәздирир. Бахыр ки, тојуг-чүчәнин ичиндә бир чүт көзәкәлимли хоруз вар. Хорузлары көзалты еләјир. Гәрәз, Армен бостандан гајыдыр. Көрүшүб дәрләшәндән сонра јатмаға һазырлашырлар. Нәсир киши Армени хәбәрдар едир ки, бәс ишим вар, кечәјарысы гајытмалыјам, ојадарсан. Армен дә архајын едир.

Кечәјарысы ојанан Нәсир киши чөлә чыхмаг бәһанәсијлә хорузлары тутуб хурчуна басыр. Әл-үзүнү јујуб евә гајыдыр. Әлүстү һазырланандан јејиб сонра кетмәјин биңасыны гојур. Армен дејир ки, Нәсир киши, нә тәләсклик иди, гој кечә кечсин, хоруз банласын, кедәрсән. Нәсир киши гајыдыр ки, әши, ејби јохдур, хоруз јолда да банлајар...

БЕЛӘ БИР ӘҢВАЛАТ. Бир кишинин тәнбәл арвады вармыш. Әриндијиндән јердән дурмазымыш. Дуранда да ев-әшији бир-биринә гатармыш. Сәнәк јыхылыб су евә дағыланда дејирмиш ки, ајдынлыгды.

Бир күн киши арвадына мәсләһәт еләјир:

— Арвад, биз нә вахта гәдәр касыб, әлијуха долана-чағыг? Аллаһа шүкүр, дана-даварымыз чохдур. Дејирәм бу гојунларын јунуну дәјәр-дәјмәзиннә сагмагдасан, сән онлардан јорған-дөшәк гајыр, халы-халча тоху. Биз дә болланаг, бајланаг, аллаһын ағ күнүнү көрәк.

Арвад да дилучу гајыдыр ки, јахшы сән дејән олсун. Гој фырым галхсын, нә десән еләјәчәјәм, дарајачагам да, әјирәчәјәм дә. Киши дә севинчәк галхыб иш-күчлә мәшғул олур.

Вахт кечир. Ел даға көчүр. Киши арвады бир ағча мајаја миндириб јол алырлар јәјләга. Бир чајдан кечмәли олурлар. Дәвә ајағыны суја гојан кими арвад гышыр:

— А киши, дөдөнни еви жыхылсын, дөвөни сахла: Елө бурадача хыхырт.

Киши эл-ајага дүшүр:

— Нө олду, чаја нэсэ дүшдүмү?

— Јох е, тез чөһрөни бура кәтир, фырым галхыб, јун әјирәчәјәм.

— Рәһмәтлијин гызы, мән дө дејирәм бәс нө олуб? Тәләсмә гој чајы кечәк, дөфә-дарағыны да кәтирәчәм, чөһрөни дө. Имкан вер, чајы кечәк.

Чајы кечәндән сонра киши јахынлашыр ки, дөвөни хыхыртсын. Арвад сакитчә гајыдыр:

— Та эл-ајага дүшмә, фырым јатды...

ОХШАМА.

*Гују гујуја дајагды,
Гујунун сују бојагды.
Ел јатыб, оба јатыб,
Балам јатмыр, ојагды.*

*Гују гујунун үстәди,
Гујунун сују нүстәди.
Икидлар бој-бој кәлир
Балам һамыдан үстәди.*

БАЈАТЫ.

*Елләри Дилағарда,
Көзәл јурд Дилағарда.
Ашигләрдә гајдады,—
Гыч јора, дил игарда.*

АРАЗБАР КҮЛҮ

Гыш совушуб ил јаза дөнәндә Аразбар башдан ајага күлә, чичәјә бүрүнүр. Дағ-даһарын јамачлары папаг-папаг, бандах-бандых күлләрдән бәзәнәр, гыз-кәлиниләр дашданар дүзләрә. Күл дәриб дәмәт бағлајарлар. Гыз-кәлин јығнағында бириси бојнубүкүк кәзәр. Аразбарлы Бағбан Мәммәдин бута бир гошгусу пардахланар:

*Куја мүнтәзирсэн чоһдан әјала,
Аразбар күлүсэн, дағларда лала,
Гүссәјлә өзүмү вермә хәјала,
Күлкәз јанағларын саралы, Сәдәф!..*

Гојну-гучағы күл-чичәк долу гызлар евә дөнәр. Бириси евдә хонча көрүб гымышар. Үрәји атлана-атлана бир бајаты «күлләјәр»:

*Бајатынын зилиндән,
Де, даныш хош күнүндән.
Јардан бир хонча кәлди,
Аразбарын күлүндән.*

Сонра кечәр ајна өнүнә, өзүнә једди гәләмлә сүс верәр. Долу сәнәји бошалдыб булага кедәр. Јөлүстү телини исладыб дарајан адахлысына көз-гаш елијәр. Адахлысы бир аз пәсдән, бир аз зилдән бир бајаты чагырар:

*Мән ашығам һәшәмди,
Дәрмә күлү һәшәмди.
Арасбар тәрланыјам
Сона алмаг пешәмди...*

Елэ ки, язын гырх беши јетирэр, ел јајлаға көчэр.
Оғлан гојун һајлар, гыз галар аранда. Јоллара баха-баха
дарыхар. Дағчудан бир исмарыш көндэрэр:

*Бир сөз чыхды дилимдән,
Ајры дүшдүн елимдән.
Сән јајлагдан гар көндәр,
Мән Аразбар күлүндән.*

Беләчә Аразбар күлү севкилиләр арасында шанлы
мәтуба дөнәр...

Һә, јаз кәлиб. Отун, јашылын гојнунда чәһлим ача-
ача Азәрбајчан ашыг ше'ринин дэдәси Дирили Гурба-
нинин мазарыны зијарәтә кедирик. Бәләдчимиз Дирили
Сурхажын нәвәси Сәрдар Сәрхан оғлудур. Көзәл сәси вар.
Јолбоју бизи дарыхмаға гојмур. Онсуз да Диридағда да-
рыхмағ мүмкүн дејил. Көзүнү һансы јан-јөрәјә чевирсән
күл-күлү чағырыр...

Илин-фәслин бу чағында һәр дәфә чөлүн-чәмәнин гу-
чағына дүшәндә аддым атыб шеһ үстүнә из гојанда, кол
дибиндән бојланан бојнубүкүк бәнөвшәјә баханда илкиң
јада дүшән Гурбани олур. Севинчәк сөз ачыб «Бәнө-
шә» гошмасындан бир јарпағ сөјләмәк истәјирсән. Елә
о андача көзүнүн өнүндә бир-биринә гол-бојун олуб сә-
һәр мейиндә јелләнән Аразбар күлү чанланыр. Севинчин
икигат олур...

ОЗАНЛАРЫМЫЗ. Дирили Гурбани.

...Устадлар белә нәгл едирләр ки, гәдимләрдә баш
Худафәрин көрпүсү илә Араз-Кур говшағы арасында
Араз боју једди јүз јетмиш ики ев јашајырды. Бунларын
һамысы дирили һүсәјналы хана бахырды. һүсәјналы хан
чоҳ архалы, чоҳ варлы бир хан иди.

Һүсәјналы ханын атадан, анадан доғма Мирзали хан
адында бир гардашы вар иди... Бу күлләмә «Гурбани»
дастанынын Көнчә версијасындандыр. Мирзали хан
Гурбанинин атасы, һүсәјналы хан исә әмисидир. «Гурба-
ни» дастанынын Дири версијасында Гурбанинин атасы-
нын ады Фәрәмәз бәјдир. һансынын дөгиг олдуғу һәлә
әдәбијат тарихчиләри тәрәфиндән ајдынлашдырылма-
јыб. Ајдын оланы будур ки, Гурбани Диридағынын гој-
нунда буталанан Дири обасындандыр. һәммин оба инди
јохдур. Харабасы галыб...

Гурбани чағындан галма нәм-нишанә Диридағында
чоҳдур. Бута алдығы јер инди «Гурбанлы пири» адла-

ныр. Әски «Мазан нәнә» очағы үнлү Дири кәндинин сы-
ғынчағ јери олуб. Дири дағынын гојнунда «Һүсәјналы
зәмиси» адты бир тарла вар ки, бура Гурбанинин әми-
синин зәми јеридир. Көмүлдүјү коркаһ да «Гурбанлы»
адланыр...

Гурбани XVI јүзилликдә јашајыб, јарадыб. Гошгу вә
нәфәсләри топланыб чап олунуб.

Гурбани кәнчәли Зијаддоғлуларын бир көзәллиә ашиг
олуб. О көзәлә Зијад хан гызы Пәри ханым дејибләр.
Чағырдығы сөзүн, охдуғу нәғмәнин чаны Пәридир...

Гурбани гошгусундан ики јарпағ...

КҮЛӘ-КҮЛӘ

*Кирдим јарын бағчасына,
Дедим дәрдим күлә-күлә.
Мән она елә мүштағам,
Нечә бүлбүл күлә-күлә.*

*Нашы бағбан сатма күлү,
Һарамды ахчасы, пулу.
Күсдүрдүн шејда бүлбүлү,
Даһа кәлмәз күлә-күлә.*

*Гурбанијәм, ермәммишәм,
Јар гәсринә кирмәммишәм.
Белә чәллад көрмәммишәм,
Алды чаным күлә-күлә.*

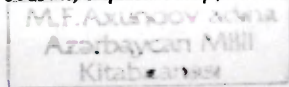
ГАЛ ИНДИ

*Ајры дүшдүм вәтәнимдән, елимдән,
Башы чәнли, гарлы дағлар, гал инди!
Ичән өлмәз дәрдә дәрман сујундан,
Ахар сулар, тәр булағлар, гал инди!*

*Бивәфасан, мән көрмәдим вәфаны,
Чоҳ чәкмишәм сәнин чөврү чәфаны.
Мәндән сонра рәғиб сүррә сәфаны,
Фәрш дөшәли ағ отағлар, гал инди!*

*Илгарсызсан, вәфан јохду дүнјада,
Достунун сиррини верирсән јада.
Шамаһаны дәрдибирсән хорјада,
Сәбзә бостан, сары тағлар, гал инди!*

244237
ААУ

*Гурбанијәм, јәгин олду сөзләрим,
Ешг элиндән кабаб истәр көзләрим,
Ган төкәрсән гүрбәт елдә көзләрим,
Чанан дејиб агла, ағлар, гал инди!*

БАЈАТЫ.

*Мән ашыг Дири дағы,
Думан кәл, бүрү дағы.
Өлүм аллаһ әмридир,
Јамандыр Дири дағы.*

*Бу дағын ады Дири,
Гојуну сүрү-сүрү.
Өлдүрдүн, бәс олмады?
Инди арханча сүрү.*

*Әзизим, Гыз галады,
Көрүнән Гыз галады,
Гәбрими кәлин газды,
Үстүмү гыз галады.*

ГӘРИБ ГУШУН БУТАСЫ...

Диридағ, Әркүнәш, Гызылбаш чөлү арасы сыра-сыра обалар дајаныр, сых-сых орманлар дурур, јашыл донлу бичәнәкләр телләнир, ити, кур чајлар ахыр. Бу јерләр Аразын бу үзүндә Гарабағын аран агзы вә ја Аразбар адланыр. Бу елләр гурд үрәкли оғулларын, ханым-хатын көзәлләрин, өзүнү јетирәндә ган јатыран ағсаггалларын, ипәк-ағбирчәк нәналәрин јери-јурдудур. Бу јерләр гонаг ағырламасы, гәриб әзизләмәси илә үнлүдүр. Ајаг гојуб јол өтәндә тәрәкәмәләрин сач черәјинә јаймасына-јухасына, моталына-чылхысына, чобан бозартмасына-басдырмасына әл узадыб тикә кәссән узун мүддәт дады дамағында галар.

Дәдәләр гүрбәтә гара јер, гәрибә гара адам демишләр. Биз бу обаларда гара адам олмадыг, гонаг олдуг. Дүн-јанын не'мәт адында нә матаһы вардыса бурда даддыг. Кәлмә кәсиб диндирдијимиз адамлары да билчи-билкин көрдүк. Јүзү јыхыг салан гочаманларын јадында, јад-дашында мәчлис вә јығнағларымызы јарашыга, урвата миндирән сөз-сөһбәт јатыры вар. Биз дә бу гижмәтдә ағыр өјүд-өрнәкләрдән бир бархана бағладыг. Сечиб-самбал-ладығларымызын чаны мин илләр боју елин-елатын ағсаггал вә ағбирчәкләринин јүјрәк диллә сөјләдикләри-дир...

...Бу јерләр үмид гапысы, бир сығнаг, бир пәнаһкаһдыр. Гәриб гушун бутасы кими....

ЈУРД ЈЕРИ. Хан Аразын түзәј јахасында бинәли бир кәнд варымыш. Бу кәндиң чамааты әкинчиликлә күзәран кечирәрмишләр. Ди кәл ки, кәндиң дөрд јөрәсиниң шах-шөвәл ағзына алыб әкичәк јерләриниң азалтмышды. Кәнд ағсаггалы чамааты кәнәшијә чағырыб шамлығы, кол-колаваты тәмизләмәји гәрәра алыр. Ағсаггал дедикчә мүдрик, мәсләһәтчил бир адам иди. Чалышарды ки, јеријәндә ајағынын алтында бир чүчү дә галыб мөһв олмасын. Иманлы-нисафлы башбилән олдуғундан кәнддә гәлби сыныг, инчидилмиш кимсәнә јохуду.

Бир сөзүнү дө ики еләмээдиләр. Она көрө дө һамы бир ағыздан «бәли, бәјим» деди.

Ишә баһламаздан өнчө ағсаггал үзүнү чамаата тү-түб тапшырыг верди:

— Ај чамаат, чалышын, кол-колаваты јандырмаздан габаг һәр тәрәфи јохлајасыз. Нәбадә, шамлыгда бир инни-чинни гала. Ахирәт күнү онун чавабыны вермәк чә-тин олчаг. Чәркә дуруб һәј-күјлә нә чанлы варса јуха-ры мешәјә говун. Ди һәјды, уғур олсун!

Чамаат чәркә дуруб һәј-һарәјлә шамлығы тәмизлә-јир. Сонра од вуруб јандырылар. Күлү дө торпага га-тыб, јахшы-јахшы әкирләр. һәмнин саһәдә бир мәнсул јетишир ки, кәл көрәсән. Сары бугда хырманда тыг ву-руб, тајаланыр. Чанаг-чанаг бөлүб дашыјыр чамаат. Елә бу вахт бир кәндли јаныб көсөвә дөнмүш марал ба-ласыны кәтириб гојур ағсаггалын габағына. Дејир бу да бизим әмәлимиз.

Ағсаггал, гарасаггал јығылыб ајдынлашдырыр ки, һеч ким марал баласына гәсд еләмәјиб. Сән демә балача марал дәрәдән сычрајаркән бурхулуб ајағыны сындыр-мышды. Гачыб гуртара билмәдидиндән ода дүчәр олмуш-ду. Ағсаггал изаһатдан бир аз өзүнә кәлир. Көдәрлә көк-сүнү өтүрүб бир аһ чәкир:

— Демәдим, марал јана!..

...Елә о чагдан да Араз кәнарындакы кәндин ады Маралјан галыр.

КҮЛМӘЧӘ. Чахырлы Мәдәт кишини Аразбарда та-нымајан јохду. Бирн бир ишә кеч башлајанда Мәдәт кишинин ағзыјнан дејир ки, һәлә гызышмамышам. Әһва-лат белә олуб ки, кечән күнләрдә јәјлагда тәрәкәмәлә-рин от-өрүш үстүндә бәлкә давалары дүшүр. Чахырлы обасы һансы обәјнанса савашырмыш. һәмнин обанын чо-банлары Мәдәт кишинин јолдашларыны гатым-гатым гатдајыб шил-күт едир. Мәдәт киши дө гырагдан дуруб даваја тамаша едирмиш. һәрдән јолдашлары гышгы-рырмыш ки, ај Мәдәт, имдад елә басылдыг. Мәдәт киши дө гајыдырмыш ки, һәлә гызышмамышам. Чахырлы чо-банлары бахырлар ки, балам, белә кетсә евә башысыныг гајыдачаглар. Бу кеј оғлу кеј дө һеч һәрәкәтә кәлмир. Бирн нә фикир еләјирсә архадан јетириб Мәдәт кишијә бир чомаг вурур. Мәдәт киши һәјгырыб саваша атылыр. Бир чомаг вурур ки, шаггылтсындан гулаг тутулур...

БЕЛӘ БИР ӘҺВАЛАТ. Аразбарын Чәбрајыл бөлкә-

синдә белә бир дејими тез-тез ешитмәк олар: «Аллаһ верәндә Сурун күнејиндә дө верир».

Кечмиш илләрин гыт кәлән чағларында бир кишини арвады данлајыб бемәзләјир ки, кедиб шәһәрдә ишләјиб евә јаванлыг-јалавачлыг алыб кәтирсин. Киши дө дү-зәлир јолун ағына. Кетһакет кедиб чыхыр бир бөјүк шәһәрә. һансы карханәја, һансы устанын јанына баш чәкирсә бир күнәмузд иш тапа билмир. Бир мүддәт шә-һәрдә сәфилг-сәркәрдан кәзәндән сонра гәрара алыр ки, кәндләриннә гајытсын. Нечә гајытсын, нә үзлә гајытсын, буну аншыра билмир. Гајыдыб чыхыр Сур дағынын кү-неј јамачына. Евләринә баха-баха дүшүнүб галыр. Ах-шам олчаг сојуг дүшүр. Бир-ики чәрән колу гопарыб очаг галајыр. Очаг өләзидикчә чәрәндән гопарыб ода атыр. Бирини чәкиб чыхаранда бахыр ки, көкүндә бир зәнчир вар. Зәнчири дартыб учуну тапанда бир күпә чыхыр. Күпәнин ичини јохлајанда нә көрсә јахшылы? Күпә долу гызыл. Гызылы чухасына бошалдыб евинә кәтирир. Хәрчлик еләјиб доланырлар. Арвад һәрдән сорушанда ки, а киши, шәһәрдә һарда ишләдин, һарда газандын, киши дө чавабында гајыдыр ки, арвад, аллаһ верәндә елә Сурун күнејиндә дө верир...

ОЗАНЛАРЫМЫЗ. Ашыг Пәри Маралјанлы. Көзүнү Маралјанда ачса да, өмрүнү Шушада кечириб. Саз ча-лыб, сөз гошмағы кимдән өјрәндији билинмир. Билинәннә буду ки, нә дејибсә, нә чағырыбса дилдә-ағызда олуб. Гарабағын ән сәсли шаирләри илә сөз күләшдириб, де-јишиб. Чохуну да бағлајыб. Гајнар тәблин, чошгун иһнам-лы олуб. Шерләри Арандан Авропаја гәдәр һәр јерә чавланыб. Дүзүб-гошдугларындан ики јарнаг...

ЕЛӘДИН

*Залым Шәчәр, дад әлиндән,
Сән һа һаһаг ган ејләдин!
Зүлмилә көклүм шәһрици,
Көр нечә виран ејләдин!*

*Сајмадын султаны, ханы,
Ејләјибсән һаһаг ганы,
Бадам кими нөвчаваны,
Јер илә јексан ејләдин!*

*Нечә гыҗдын күлзарына,
Пунһан кечән играрына.
Салдын јоллар кәнарына,
Дөрд јаны ал ган ејләдин!*

*Пәринин дәрди түҗанды,
Сакин јери Марилјанды,
Күлүн гөнчәсиндә јанды,
Бүлбүлләр әфган ејләди!*

С Е В Д И Ј И М

*Рөвшән кечәсиндә, хош бир саатда,
Нимә кәлди бу сәһраја, севдијим.
Јахшылыг јазылса јаман дәфтәрә,
Нә дејәрсән бу бинајә, севдијим.*

*Һәр гул өз јеринин бүнјады олу
Охујин кәсләрин савады олу,
Дәрдлинин фәләкдән амады олу,
Миннәт ејләр бу дүнјајә, севдијим.*

*Әрзи туланиди, бу мүхтәсәри,
Чохлары ешгидән олуб сәрсәри.
Анлајыб әһли-дил оландан бәри,
Өмүр баги кетди зајә, севдијим.*

*Еј Пәри, мүхтәсәр бир чаваб елә,
Шајәстәди ручу едән агила,
Рәгибләр данышыр ингилаб илә,
Гошулларам мән һәрчајә, севдијим.*

ЈАРРЫ-ЈАРПАГЛЫ КҮЛЛӘМӘ

Күләдәрли тајфасынын Абасгулулар тирәсинин өјүд-өјрәнч јери Мәтләб Мәшәди Паша оғлунун гонагыјыг. Сөз-сөзә, фикир-фикрә сөјкәнч олуб. Оландан, олачагдан сөз ачырыг. Сојумузу-көкүмүзү бирәр-бирәр кәтириб го-јуруг көз өнүнә. Көрүрүк ки, әр дејиб өјүндүјүмүз эрән бабаларымыз ача әппәк, јалавача көјнәк олублар. Јағы көрсә јағмалајыб, јады көрсә јаманлајыблар. Ат сүрүб, ох атыб, гылынч ојнадан бабаларымыз гылынчла кәләнин габагына гылынчла, сазла-сөзлә кәләнин габагына сазла-сөзлә чыхыблар.

Мәтләб киши артыг сәксәни сәксәндириб. Нә чәкмә-јиб бу чәкәчәкли дүнјада. Балача, бозбала вахтында атасы Мәшәди Пашаны тутуб һара апарыбларса сәс-сорагы һәлә дә кәлмәјиб. Јазыб ора, бура билдирәндә кәлиб дана-даварларыны да алыблар ки, бәс сиз гол-чомагсыз. Балача Мәтләб дә гајыдыб ки, елә бизим кәнд-дә һамы чомагыдыр. Чобанын чомагы олар да...

Мәтләб Мәшәди Паша оғлу һәмин чағлардан дүрлү-дүрлү сөһбәтләр ачыр.

— Дәдәм, бабам, ондан о јандакилар да һәмсы го-јунчу олублар. Бала, гојун бечәрмәјин мин бир дәрди вар. Башыны күн, ајагыны чарыг дагыда-дагыда давар далынча дага-арана ајаг дөј, јүз зүлүмүнән гојун сахла, ахырда бири бөјүрлән чыхсын ки, бәс мән сәнинаә дөвләт шәрикијәм. Белә дә иш олар, сиз аллаһ? Обашдандан оба јатана кими чөлдә-чавда агзыны ајаз, гычыны гыров апара-апара, одун тапмајанда сүмүјүнән чәрәк биширә-биширә дөвләт сахла, ахырда да вер балшоваја. Бу зүл-мә һеј кәс таблашмазды. Һеј дәдәм дә дөзмәди...

— Атаныз гачаг олдуму?

— Јох, һејлә дејил. Бир күн обаја хәбәр јајылыр ки, балшовойлар кәлирләр. Һәрә өз мал-даварыны көтүрүб бир јана чәкилир. Дәдәм дә һәмин вахт обада олмады-ғындан бизим вә бир нечә нәфәрин мал-даварларыны га-багарына гатыб апармаға башлајырлар. Халхын әһли-

эялыны да бурахмајуб гатырар һејванларын ичинэ. Дэдэм дә елә бу заман өзүнү јетирир. Тутур онлары күллэ-барана. Балшовойлар да көчү бурахыб дүшүрлэр дэдэмин үстүнэ. Хејлах атышырлар. Дэдэм тәпәдән-тәпәјэ кечәрәк онлары көчдән узаглашдырар. Балшовойлар да «татар, тохдај» дејә-дејә дүшүрлэр дэдэмин далына...

— Малыныз, гојунунуз чохудуму бары?

— Нијэ, сағлыгыныза о гэдәр дана-даварымыз варады ки, чәми Гарабагда адла дејилирди. Гојун сизә бир әһвалаты нағыл едим. Бир күн Гарадағдан Чөләбијанлы Ајаз ханын атлылары кәлиб 300 еркәјимизи гатырлар габағларына. Чобанларымыздан Аббасы, Алычаны да дөјүб, пал-палтарларыны сојундурулар. Гочларын гујругуну кәсиб јүкләјирләр атлара. Беләчә Аразы кечириб апарырлар еркәкләри. Бу иш дэдәмә нә тәһәр тә'сир едирсә үч күн үзү үстә јатылы галыр. Аллаһ өләнләринизә рәһмәт еләсин, рәһмәтлик бабам Мәшәди Сәфәралы дэдәми данлајыб, бемәзләјир ки, ај бала, 300 еркәк нәмәнә шејдир ки, өзүнү бу гэдәр үзүрсән. О еркәкләри биз бечәрмишик, јенә дә бечәрәрик. Дејир, јох, дэдә, мәнә тә'сир еләјән ајры шејди. Гарадағлылар бизи накиши јеринә гојуб, чобанларымызды да сојундурублар. Инди һирс мәнә гәриб олуб, јаман көврәлмишәм, гој ағлым башыма кәлсин, көрәрсән, бизим еркәкләр онлара нечә баһа отурачак. Мәшәди Сәфәралы бир-ики нәфәрдән Ајаз хана исмарыш көндәрир. Ајаз хан да еләмә тәнбәллик, гајыдыр ки, ајә, Гарабагда да киши вар ки, белә зодлу-зодлу данышырсыныз? Сөз јаман тутур дэдәми. Әмиси оғлу Исламы, бир дә Шаһсевән Имашы јанына алыб кечир Аразы. О заман Ајаз хан Јүзгују гышлағында имиш. Кемәнин нә вәдәсиндә исә чатырлар ора. Дэдәм јолдашларыны аралыда гојуб, түфәнкини көтүрүб јавашча кедир ханын алачыгына доғру. О јан, бу јаныны доланыб бир тәһәр кечәни галдырыб түфәнкин лүләсинә јер еләјир. Бирдән гајыдыр ки, ај дили гафил, мән ханы өлдүрүб кедәчәјәм, сәһәр һамы фикирләшчәк ки, көрән ону һансы дүшмәни өлдүрдү? Неч кәс билмәјәчәк ки, мән өлдүрмүшәм, гисасым галачаг үрәјимдә. Елә бу вахт ханын атлары кишнәшир. Хан ичәридән нөкәрә ачығланыр ки, ај ушаг, гојма, атлар бир-бирини гырды. Нөкәр-најыб атлары сакитләшидирир. Дэдәм бармағыны дишләјир ки, ајә, бу мәним үч јүз еркәјими кәтириб, мән бунун бир илхысыны апаачағам, гој көрсүн Гарабагда нечә оғланлар вар. Бир хејлах вахт отуруб көзләјир. Јухунун ширин вәдәси

доғгазы мәһәлдән јендириб атлары говуб кәтирир. Дэдәм Ајаз ханын дүз сәксән атыны кәгирмишиди. Ајаз хан чох миннәтчи-сүннәтчи көндәрди, хејри олмады...

— Оғурлу, әјрилик нә илә бағлыјды? Касыбчылығла, јохса?..

— Јох, ај бала. О чағларда оғурлуга әјрилик демирдиләр. Гараоғурлуг—гочағлыг сајылырды...

Мәтләб киши бабасы Мәшәди Сәфәралыдан да сөз ачды. Мәшәди Сәфәралы мүдрик, һазырчаваб, варлы-һаллы бир киши олуб. Бүтүн Аразбарда сөзүјән-сөвыјәнән үнлүдү. Мәтләб киши һәмин сөјләмәләрдән «күлләмә» еләди, биз дә бир «гом» бағлады. Јарры-јарпағлы...

ДӘДӘ СӨЗҮ. Јухары дырмандын арханы да фикирләш. Бәлкә дығырланмады олду.

Базара мал апардын ач көстөр, гој бахыб алсынлар. Базардан мал алдын, бағла, бүк кәтир, көрән олмасын. Бәлкә биринин алмаға күчү чатмыр, нәфси галар. Тамалы мал бәдбәхтлик кәтирәр.

Гисмәт—јүздә бири. Тохуму көтүрүб јер үстүнә кет. Бахтынын тохуму өз әлиндәдир, шоран јерә сәпмә.

БИР БЕЛӘ ӘҲВАЛАТ. Мәшәди Сәфәралының оғлу чан верирди. Ел-оба, гојум-гошшу төкүлүб кәлмишиди. Һарданса бир молла да кәлиб чыхды. Хәстәнин башы үстүндә Гур'ан охујандан сонра чөлә чыхды. Бир аз кечмишиди ки, чөлдә сәс-күј әршә дирәнди. Мәшәди ушағлара ачығланмағ үчүн ешијә чыханда көрдү ки, ушағлар бирлары хорuzu гаранәфәс еләјибләр. Сорущанда ки, бу нә һәрәкәтдир төрәдирсиниз, чавабында гајытдылар бәс молла тапшырыб бир иллик хорuzu гаранәфәс еләјиб кәсин, ганы илә хәстәни овушдурун. Хәстә сағалыб дурачаг ајаға.

— Бурахын, ајә, хорuzu, көпәк ушағы! Бәјәм Искәндәрин, Әмир Тејмурун хорuzu јохујдumu кәсиб дириләләр. Өлүм—аллаһ әмридр. Өчәли чатан өләчәк. Молла арада мәним хорuzu јемәк истәјир.

КҮЛМӘЧӘ. Бир күн Мәшәди Сәфәралы оғлуна тој еләмәк фикринә дүшүр. Сөз ачыб оғланын ағзыны арајырлар. Оғлан да һәтәмхан кишини гызынын адыны чәкир. Асағгал-ағбирчәк, гојум-гошшу, таныш-билш јығылыб елчилијә кедирләр. Гызын «һә»сини аландан сонра тоја һазырлыг көрүрләр. Оғлан еви гыз евинә «гыз јолу» мал-да-

вар вермәли имиш. Мәшәди көстәриш верир ки, гајтабандан (дәвәләр үчүн гурулмуш гәһәлдән) бир лөк ачыб гыз евинә апарын. Чамаат галыр мәттәл. Ајры вахт тырты тогудан өтәри чобанларын күнүнү көј әскијә бүкән Мәшәди нә јаман сәхавәтләниб? Јахын симсарлардан бири гајыдыр ки, Мәшәди, кәлсәнә малдан-давардан бир шеј берәсин. Лөк чох олду ахы!

— Кәсин сәсинизи! Сизин белә ишләрдән башыныз чыхмаз. Гој десинләр Мәшәди «гыз јолу» бир лөк верди,— дејә Мәшәди гымышыр. Сонра да сәсини алчалдыб дејир:

— Һәтәмхан лөк-зад сахлајан дејил, сонра гајтарачаг. Мал-давар верөрәм јејәр...

* * *

Мәшәди Сәфәралинын гардашы Шүкүр чох касыб иди. Бир күн таныш-билиш Мәшәдини бемәзләјир (данлајыр) ки, малдан-давардан бир-ики баш вер, гој әлинә маја салсын. Һајана дәнсә өз гардашынды. Дәвләтләнәр, хәчәләттиндән чыхар. Мәшәди һирсләнир:

— Ајә, Шүкүрү аллаһ көрмүр бәјәм? Лазым билсәјди она да дәвләт верәрди. Мән верәрәм аллаһын ачыгына кәләр.

РӘВАЈӘТ. Кечмиш күнләрдә Һарамыда ики варлы-дәвләтли гојунчул һачы вармыш. Биринни ады Ағ һачы, о биринники Гара һачы имиш. Күнләрин бириндә Ағ һачынын дамынын јанында бир тысбага јува гурур. Һачы тысбагаја бахыб фикрә кедир. Бир аз көтүр-гојдан сонра гајыдыр ки, ај аллаһын һејваны, сән кәлиб мәннән гоншу олдуи. Һачан сән јувадан чыхдын, мән дә чыхачам.

Гара һачы Һарамыны кәзмәјә чыхмышды. Гара јаз иди. Бирдән көзү торағәј јумуртасына саташыр. Севиһир ки, тај даварлары дүзә сүрмәк олар. Гајыдыб Ағ һачыны тапыр:

— Һачы, Һарамыда гуш јумуртасы тапмышам, көчүн вахтыдыр.

— Ајә, дәһрузә кечибми? Гој кечсин дәһрузә, сонра дәһлә дүзә...

— Нә дәһрузә-дәһрузә салмысан, ај рәһмәтлијин оғлу. Дејирәм јаз кәлиб, көчәк јаз јурдуна. Мән кетдим.

Ағ һачы дамына гајыдыр. Бахыр тысбага һәлә јериндәдир. Гара һачы Ағ һачыны јаманлаја-јаманлаја огул-ушагыны башына јығыб көчүр јаз јурдуна. Ахшам бир

чалаған човгуну, бир гара јел башлајыр, кәл көрсән. Чәлдә бир ини-чинни гојмүр. Гара һачы огул-ушагыны дама јығыр, биртәһәр баладан совушурулар.

Он күн кечир. Тысбага јувасындан чыхыб дүзә тәрәф кетмәјә башлајыр. Буну көрән Ағ һачы огул-ушагы сәсләјир:— Јығышынкөчүрүк. Огуллары гајыдыр ки, јатмысан, дәдә. Гара һачы чоһдан көчүб. Ағ һачы дејир:— Ајә, узун данышмајын, сүрүн көчү. Јығышыб кәлирләр јаз јурдуна. Бахырлар ки, Гара һачынын давар тисминдә бир дыгысы да галмајыб. Гара һачы да гәмләнә-гәмләнә дејир:

— Гоншу, белә иш олар кәлиб мәнним башыма? Ахы... Ағ һачы онун сөзүнү көсир:

— Сәндән мәнә гоншу олмаз! Гоншум архамча кәлир

АРҒАЛЫДАН БУ ҮЗӨ

Жөн тутуб желлэндик Аразбара. Жел олуб жолда эсиб, жолун эңдини кэсиб жетдик Газахлар обасына. Танымаза, билмээ бир гапы дөјүб гонаг олдуг. Сэксэн јашы эл ијиндэ эјириб, тешисиндэ товлајан Пэри нэнэнин чэпрэсинин дибинэ чөкүб сөз-сөһбэтлэринэ диншэк кэсилдик.

Газахлар обасы алачыгы дүздэ гурулу, дана-давары дөшө јайылы бир ел олуб. Јазлағы Салварты, ғышлағы Араз јахасы. Башы ағ чалмалы дағларын этэјиндэ эјлэшиб, сојуг сулардан ичиб, јахшы күнлэр кечириблэр. Ев долу ушағлары, јүк долу дөшэклэри, чөл долу көшэклэри олуб. Башчылары јүзбашы Араз катданын вэсијјатинэ көрө сон ғышлағлары баяты устасы ашығ Лэлэнин коркаһыннын чеврэсидир. Бу јерлэр Арғалы адланыр. Арғалыдан бу үзө бута бағлајан еллэр һагг ашығы Лэлэнин руһуна чыраг тутур, адына рәһимәт охујурлар.

...Һәрдән Пэри нэнэнин фикринин, хәјалынын ғызы гачыр, дүјчәси долашыр, кәләфи гарышыр, јумағы пыртлашыр дүшүр. һаннан-һана фикрини эриш-арғач еләјиб сөһбәтә гајыдыр.

— Ләлә дедијимиз о ашығ вар һа, чөлләмәкан, дәрвишмисал бир киши олуб. Өмрү боју бир далданачағын һасрәтиндә, тәк-тәһһа өмүр сүрүб. Бир гулаг асын, көрүп баятыларында нә дејир:

*Ләлә бир күмә тикди,
Ағзыны күнә тикди.
Ичинин саһиби јох,
Билмәди кимә тикди.*

*Ләлә бир дәјә тикди,
Үзүн күнејә тикди.
Нә кәлән вар, нә кедән,
Билмәди нәјә тикди.*

*Ләлә тикди јәј дамы,
Һаны бунун адамы?
Пајыч чәннәт, ғыш гурчи
Јаз султанды, јәј дамы.*

Елә индинин өзүндә јалғыз адамлар а ишарәјәнн дејирләр:—«Ләлә ким тикди кими вар?!». Јарыгмаз адамлары ғынајанда сөјләјирләр:—«Јахшы тикдин Лэлэнин јәј дамыны». Ел ичиндә јијәсиз галмыш евләрә бахыб көкс өтүрүрләр:—«Ләлә чардағы кими гаралы галыб». Бир адам бир ишин ардынча кедиб тапмајанда јаныб-јахылыб гајыдыр ки, «Ләлә көчүб јурду галыб». Бириси өзүнүн архалы, көклү јердән олдуғуну көстәрмәк үчүн дејир: «Ләлә кими дашдан јаранмамышам һа!». Бириси исә көрүрсән ки, артыг һамынын билиб-ешитдији хәбәри ора-бура чар чәкир. О саатча онун ағзынын үстүндән вурурлар ки, бәс сән дејән Ләлә баятысыдыр. «Бир дә көрүрсән ки, галмысан ики фикрин арасында, нејнијим, нечә еләјим, гәфләтән ағлына кәлир: «Әши, ја Ләлә шәллени басар, ја шәлә Ләләни». Биринә үз верирсән, астар истәјәндә дөзмәјиб башлајырсан ки, «күнаһкар олду Ләлә, сағгалын верди элә». һәјатын долајы-доланбач ишлэри вуруб сәни јурд-јувадан дидәркин саланда өз-өзүнә гајыдырсан ки, «Ләлә вар, јурду јох». Бириси ағ-боз данышанда, тезчәнә хәбәрдар едирсән ки, «Ләлә кими баяты чағыр». Арғалыдан бу үздә јашајан адамлар ач-јалавача «Ләләвин», јоргун-арғына «Ләләдаг», кәзиб усталмыша «Ләләбүрјән» дејирләр.

...Пэри нәнә сөзүнү јеничә битирмишди ки, ачығ радиодан саз һавачаты чеврәјә јайылды. һамымыз сусуб гулаг асдыг. Пэри нәнэнин чәпрәси, бизим дә гәләмимиз элимиздә донду, һәјәт-бачада ишләјәнләр ишлэрини унутдулар. һалдан һала дүшдүк. Фикирләшдик ки, сазда чичәкләнән бу һавачаты һансы һаинсаф јарадыб?! Көрәсән бизимлә гәсди-гәрәзи нә имиш онун?

...Сонра фикирләшдик ки, сазда сығалланан бу һавачат бизә бир һекајәт данышыр. Сәһәрдән бәри баш чатдадыб гәләмә алдығымыз бу сөјләмәлэри о тут ағачындан дөнмә бизә ачыб-ајдынлашдырыр. Дејир ки, сазы илә ағыр елләр долашан Ләләнин өмүр јолу гошгуларда, һавачатларда дашлашыб. Сечә билирсән, бәри кәл!..

..Ајрылдыг Адына ејкү дедик Газахларын. Гондуғу јурд көзәл, көчдүју јол көзәл. Көзәл-көзәл күнлэрин олсун јурд јери!..

ОЗАНЛАРЫМЫЗ. Ашыг Ләлә. Нә доғум тарихи биллиир, нә өлүм. Нарда дүңјаја кәлдији дә биллимир. Ајағы дәймәдији јер, кәзмәдији јурд галмајыб. Күнәјли-гузејли Азәрбајчаны гарыш-гарыш кәзән Ләлә нарда олубса, орда өзүнән бир из гојуб. Әрләр јурду Әрдә-биллиң Әршә маһалында бир бајаты чағырыб:

*Ләләјәм, Әршә башы,
Чох вердим әр шабшы.
Намәрддән киши олмаз,
Јетисә әршә башы.*

Бураны тәрк едәндә бир јурд галыб: Ләләли. Бир үзү дәннз, бир үзү мешә Астарада Ләләкәпештә, дағлар диджары Лерикдә Ләләдулан, Ләләкәран ојмағлары улу ашығын бир динчәлиш јери, бир дүшәркәсидир.

Синәсиндә тавар сазы ел-ел, оба-оба, ојмағ-ојмағ долашан ашыг нә көрүбсә, ону чағырыб. Ағыр јығнағлы мәчлисләр кечириб, сој сојлујуб, бој бојлујуб.

*Ләлә дејир јолдады,
Көр дүңја нә һалдадыр?
Кими атлаз бәјәнмәз,
Кимин көзү шалдады.*

Дејиләнләрә көрә, Ләлә јүксәкликдән әл ағачыны атармыш, һара дүшсә ораны өзүнә гоналга сечәрмиш. Бир дәфә сазлы-сөһбәтли Ширван елларини кәзәндә атдығы ағач Зәрдаб бөлкәсинә дүшүб. Бир мүддәт орда чөскүләнән ашыгдан сонра ора бир ел дајағы олуб. Инди Ләләағачы адланыр.

Илисү чиварында Ләләнин ағыр јығнағлары олуб. Чал-чағыры Гахдан кәлиб, нә дејибсә һагдан кәлиб. һагдан кәләнә дә нә горуг, нә гадаға. һара варса башындан бин-бәрәкәт төкүләсидир. Беләчә һагг ашығы Гахда дөвран гуруб, мәчлис идарә едиб. Елә орадача бир обанын ады Ләләли галыб...

Ләләнин јайлаг јери, ојлаг јери Лачын олуб. һәр дәфә үзүнү дағлара тутуб чағырармыш:

*Дағларда гар, гыш олду,
Өмрүнә дар гыш олду.
Ләләнин ширин сөзү,
Фәләјә гаргыш олду.*

Инди о јерләрдә ашыгдан бир тиклиң галыб. Газыдәрә кәндиндә гәрар тутур. Бир дә бир ојмағ вар. Адына Ләләбағырлы дејирләр.

Ашыг Ләлә кәзә-кәзә кәлиб чыхыр доғма јурду Гарабаға. Чијин-чијинә вериб көјләрә баш узадан хан чинарларла, диш көјнәдән буз булагларла, еркән баһарда бојнубүкүк, көврок бөнөвшәләрә, јазын орта ајында јалов-јалов лаләләрә сөз гошур. Ајна суларын јанағына додаг сыхыр, чатдах-чатдах гајаларын синәсинә из салыр, бандах-бандых чичәкләрин ләчәкләринә бусә гојур. Көз кәздириб көрдүјүнә, көнүл вериб севдијинә нәғмә дејир.

*Ләлә дејир ал малы,
Јахшы таны ал малы.
Нејчин баға кәлмирсән?
Јанағлары алмалы!*

Ашыг Ләлә бир мүддәт Бабы кәндиндә јашајыб Шејх Баби Јагубун мәгбәрәсини зијарәт еләјирмиш. Бу кәндә чох дөвран гуруб, чох шүләнләр јејиб. һарам јејиб һарынлајанларла ачығы тутуб. Сөзүнү бирбаша дејиб:

*Ләләјәм, Бабы һарај,
Аргалы, Бабы һарај.
Һарам ашыб-даһса да,
Бош галар габы, һарај.*

Ашығын сон мәнзили Газахлар обасынын чиварын-дакы Аргалы гәбристанлығындадыр. Аргалы онун ән чох јашадығы јурд јеридир. Ашыг дејирди:

*Ләлә, јерим Аргалы,
Мәләмәз ај аргалы.
Кәсакәс мејданында
Намәрд гачыр, әр галы.*

Фүзули бөлкәсинин Јухары Јағлывәнд обасында Ләләли ојмағы, Бөјүк Бәһмәзли кәндиндә Ләләли мәһәләси ашыг Ләләнин уруг-улусунун јурд јеридир. һорадиң кәнди јахынлығында Ләлә дүзү адланан бир һамар вар. Чәбрајыл бөлкәсиндә исә Маралјан кәнди јахынлығында Ләлә тәпәси, Нүзкар кәнди јахынлығында Ләлә јайлағы

гәяр тутуб, Ашыг Ләләнин адына бағлы јурд јерләри һәлә бунлар дејил...

БЕЛӘ БИР ӘҖВАЛАТ. Дејирләр кечмиш чағларда Гарабағын Аразбар елләринин бириндә чаван бир аилә јашайрмыш. Тәләјин гәзасындан бу әр-арвадын ушағлары јохумуш. Кәлин дә оғул-ушағ учундан јаныб-јахылрмыш. Күнләрин бир күнү бир дәрвиш бунлара гонаг олур. Јејиб-ичәндән сонра ев јијәләринә фикир верир ки, нәсә јаман көнүлсүздүләр. Сәбәбини сорушур. Ајдынлашдырлар ки, бәс аға дәрвиш, аллаһдан кизлин дејил. сәндән нә кизлин, бизим өвладымыз олмур. Бир чочуг үзүнә һәсрәтик. Дәрвиш дә тәсирләниб әлини һаггын дәркаһына тәрәф узадыр:

— Танрым, мән сәнин евини зијарәтә кедирәм. Гој гајыдынча бунларын бир ширин пајы олсун! Дуадан сонра хиргәсинә бүрүнүб јола дүзәлир.

Бу әһвалатын үстүндән бир ил кечир. Кәндә үн дүшүр ки, бәс филан дәрвиш зијарәтдән гајыдыр. Кәлин тез әл-ајаға дүшүр. Биш-дүшүнү һазырлајандан сонра фикир-хәјал ону апарыр. Бу мүддәт әрзиндә онларын өвлад олмамышды. һеч јүклү дә дејилди. Бәс јазыг дәрвишин үрәји сынмајачагдымы? Нејләсин, нејләмәсин, тез бир гәмбәр дашы көтүрүб бош бешијә гојуб јырғалајыр.

Дәрвиш кәзә-кәзә кәлиб онлара јетишир. Тез сүфрә ачыб, јемәк кәтирирләр. Јејиб-ичирләр. Бир хејли кечәндән сонра дәрвиш гајыдыр ки, бачы, ушағ ағлајыр, кет көтүр. Кәлин дә дәрвишин үрәјини сындырмамаг үчүн еһмалча бешијә јахынлашыр. Бешикдә ушағ ағлајырды.

...Дејирләр ки, бу ушағ Ләлә имиш. Дәрвишин кузари бу јерләрә дүшәндә ону «Ја Гәмбәр» дејә чағырармыш. Ләлә өзү һаггында дејирди:

*Ләләјәм, башдан мән,
Јемәрәм һәр ашдан мән.
Нә атам вар, нә анам,
Јаранмышам дашдан мән.*

ИЛАНЈАЛЫ ТАЈА

Бу да үнлү Бабы кәнди...

Јол кәлиб јорулмушуг. Сәһәрдән дилимизә өкүз әмәји дәјмәјиб. Бирбаша бизә салы верилән евә кедирик. Ев јијәси кәнд мәктәбинин тарих-әдәбијат мүәллимидир. Ады Аллаһверән, сојады Гурбановдур. Аллаһверән мүәллим тез дуруб бир бечә башы кәсди. Ханымы да јахшы бир чығыртма еләјиб орталыға кәтирди...

...Вар-дөвләт дедијин вар һа, нә борчдур, нә баги. Јағынлыг, гураглыг кими бир шејди. Каһдан әли кәтирәр фираван јашајарсан. Инсафы арада көрмәзсэн, фиравунлыг елијәрсән, танрыја тапынмазсан, һаггын мирзанымы әјзәрсән, әлиндән елә кедәр ки, бир хоруза јүк оларсан. Кәрәк газандығынын мајасы һалаллыгдан ола. Бир гој, беш көтүр, кимин сәнә нә сөзү вар? Амма кәсыб-кусубун әлиндә оланы гармалама. Јетим-јесир малы јемә. һалал-һүмбәт нә газанырсан газан. Дүзкүнлүјүнән дүнјаны јемәк олар. Онсуз да бу дүнја гујругдур јејәнә...

Аллаһверән мүәллим сөһбәт еләјир. Каһ дүнјанын бу күнкү кедишатындан, каһ да тарихин о үзүндә баш верәнләрдән сөз ачыр. Дејир өтәнләрдә бу кәнддән елә адамлар чыхыб ки, тарихин бојунда миннәтләри вар. Сәсли тарихчи Рәшидаддин јазыр ки, Елханлы падашы Әһмәд ханын әли дара дүшәндә, иши әјиләндә пәнаһ јери Шејх Баби Јәгубун гапысы оларды. Белә-белә адамлар тарихдә бирдими, бешдими?..

Бабы кәндинә дирсәкләнән тәпәнин үстүндә аски бир түрбә вар. Бура XIII јүз ил ислам өвлијасы Шејх Баби Јәгубун сон мәңзилидир. Түрбәјә битишик бир мәсчид сөкүјү дурур. Бир аз аралы азман шәһәрләрә ләјиг тикилиләрин галыглары вар. Гаранлыг тарихимизин бу даш сәһифәләри бир ишыглы арашдырычы көзләјир... Аллаһверән мүәллим данышыр ки, кечмиш заманлардан бәри Бабы кәндинин чамааты отураг олуб. һәмишә мүлкәдара ишләјиб. Кәндә Чаванширләр јијәлик едибләр. Ханлыг дағылдан сонра Гарабағын кәндләрини

Чаванширлэр паж-пүшк елэжэндэ Аразбар Чэфэргулу ханын пайына дүшүб. Чэфэргулу хан Ибраһимхалил ханын нэвэси, Мөһөмөдхөсөн аганын оглу иди. Нэва тэхэллүсү илэ шө'р жазарды. Гасым бэж Закирлэ дежишмэлэри олуб. Закир жазырды:

*Кедирсэн кет, сана фәтһ илэ нүсрәт һәмрикаб олсун,
Унутма бизләри, сејрин вәли сејри-штаб олсун.*

*Ики күндән зијадә Чәбраилли ичрә сән галма,
Нечин, ханәм дејән кәс истәмәз хәлги хәрәб олсун.*

*О бабили Вәлимәмәд дејил мүтләг сәнин бабын,
Нә лајиг шаһибазын һәмнишини бир гүрәб олсун...*

Чэфэргулу хан Аразбарда оlanda бабылы Вәлимәмәд илэ дуруб-отурарды. Гасым бэж о кишини бәјәнмәсә да адлы-санлы адам олуб. Сонрадан Чэфэргулу хан илэ Гасым бәјин арасы дөјдјиндән бизим кәндләрә тез-тез саташармыш. Шө'рләренин бириндә јазыр:

*Белә вилајәти дағытсын тары,
Зијадә мәғшушду Әрәс кәнары,
Хырда Пара, Бабы, Гарғабазары,
Маралјан, һорадиз, Нүзјар, Гојучаг...*

Гошгуларынын бириндә дә Чэфэргулу хана белә ишарә вурур:

*Бид'әтин јандырыб говми әшаби,
Мүшкүлди кәтирмәк бу зүлмә таби.
Дүшүб Чәбраилли, Маралјан, Баби,
һоридиз, Гојучаг дәрбәдәр сәндән...*

Бу тарихи сималарын ишинә мат галмышам. Чэфэргулу хан Гасым бэж Закирлэ гоһум олуб. Нәр икиси Чаваншир елинин Сарычалы ојмағындандыр. Ди кәл ки, диванда, дәрәдә бир-бириләренин кәздән, нүфуздан салармышлар. Арада зәрбә бизим кәндләрә дәјәрмиш...

Аллаһверән мүәллим чох данышды. Бир сөз бичәнәјинә вәр салыб дәрјазлады. Биз дә јаба алыб готманлајыб, лодалајыб бир иланјалы таја вурдуг. Тајада билмәчәдән, күлмәчәдән, бојкөрмәдән, бојсөвмәдән, атма-

чадан нә десән вар. һамысы да бәнөвшә бүкүдү, гызыл-күл гохулу...

БЕЛӘ БИР ӘҺВАЈАТ. Бабы кәнденин чамааты өз ағаларына бач-хәрәч, ағапайы ағарты, јағ-јаванлыг апарармышлар. Күнләренин бир күнү кәнд әһли евбашы јағ топлајыб долдурурлар чиришләрә, ејмәләрә, јүкләјирләр кәл арабасына. Бир гарыјнан гоча да арабаја миниб јолланырлар Галаја. О чағларда Шуша шәһәрениң Гала дејирдиләр. Кетһакет, кедиб чатырлар шәһәрә. Арабаны бирбаша сүрүрләр ханын олачағына. Хан да һараса кедибмиш. Јағы тәһвил алыб гочајнан гарыны јола салан олмаур. Гаһ гаралыб ахшам дүшүбмүш. Гоча нөкәр најибә јахынлашыб ешикағасыны сорушур. Һарданса ешикағасыны тапыб кәтирирләр. Ешикағасы ајын-ојуну алыб јербәјер еләјир. Ди кәл гәбз вермир ки, кәрәк хан өзү кәлә. Гоча дејир јахшы, бәс биз ики јашлы адам һарла кәчәләјәчәјик? Ешикағасы чийини чәкиб чыхыб кедир. Гочајнан гары галыр ајаза гаршы. Сојуг лап әһдләренин кәсир. Гочанын кәчә јанынчысына бүрүнүб бир төһөр сәһәри ачырлар. Хан гонағлыгдан кәлиб чыхыр. Кәтириләнләри јохлајыб гочаја гәбз верир. Ашпазлар јағы әритмәк үчүн тијана тығырлар. Јағ әриһәәриндә очаг дашындан бири учуб тијаны ашырыр. Јағ чаланыр јерә. Гоча әлини гулағынын дибинә апарыб бир бајаты чағырыр:

*Мән ашыг Бабы, һарај!
Аргалы, Бабы һарај!
Һараж ашыб-дашса да,
Бош галыр габы, һарај!..*

ӘФСАНӘ. Мәнкәлән ата дејилән бир нурлу киши олуб. Вәләјәт јијәси олдуғундан алгышы алгыш, гарғышы гарғыш иди. Аман-заман, кәзүнүн ағы-гарасы бир мадар гызы вармыш. Күнләренин бир күнү Мәнкәлән ата бәрк сусајыр, гызына дејир:

— Гызым, гач булагдан мәнә су кәтир. Дил-додағым тәпијиб, бир аз бечид ол.

Гыз чүрдәјини алыб булаға гачыр. Булаг башы гыз олар. Тај-тушуну көрүб ағзы гызышыр сөһбәтә. Атасынын тапшырығы јаддан чыхыр.

Мәнкәлән ата һа көзләјир, гызы кәлмир. Тәшнәлији бир аз да артыр. Та дөзмәјиб гачыр булаға. Гызыны сөһбәтдә көрүб дејир:

— Сәни даш оласан, гызым, није кәлмирсән, бәс бил-
мирсән сусузам?

Гыз о саат чийиндә чүрдәк даш олур.

Инди Мәнкәлән ата дағдыр. Фүзули шәһәри чеврә-
синдә мин илләрдир дуруб.

КҮЛМӨЧӨ. Дежиләләрә көрә тәхминән жүз ил өнчә
Тифлис шәһәриндә Гафгаз руһаниләринин жығынчағы
олачагмыш. Гарабагдан да бир дәстә нүфузлу дин ха-
дими бу жығынчага кедирмиш. Руһаниләрдән бири ба-
чысы оғлу Мәһәммәд бәји өзүјнән көтүрүр. Мәһәммәд
бәј дә маһир овчу, икид бир чаван имиш. О шәртә кет-
мәјә разы олур ки, бир фәјтонда ов туласыны да апарсын.
Гәрәз, нүмајәндәләр бир нечә фәјтона миниб жола дү-
шүрләр.

Тифлис шәһәринә аз галмыш сәфалы бир јердә дин-
чәлмәк үчүн дајанырлар. Елә бу вахт ермәни нүмајәндә-
ләри дә кәлиб чыхыр. Дин хадимләринин чоху бир-бири-
ни таныјырмыш. Ермәни кешиләриндән биринин көзү
тулаја саташыр. Гајдыр ки, әчәба, бу тула көр нечә дә
мүсәлман туладыр. Руһаниләр пәрт олурлар. Мәһәммәд
бәј сллаһа әлатыр. Гочаман Шејх Мейди әл галдырыр.
Һамынын сакитләшдијини көрүб дејир:

— Агалар, Мәсрәп кирвә чох дүз бујурур. Бу тула
һәгигәтән дә мүсәлман туладыр. Мән јол боју онун мү-
сәлман тула олдуғуну бир даһа јәгин етдим. Нә гәдәр
ермәни гәбристанындан кечмишкә, бизим бу тула бир
ермәнинин гәбрини дә булајыб мундарламамыш әл чәк-
мәди. Амма мүсәлман гәбринә тәрәф һеч бахмады да.
Бах буна көрә дә о мүсәлман туладыр.

БАЈАТЫ. Дүнја долу сирр, дүнја долу тапмача. Бу
сирли-сорағлы дүнјанын ачылмајан мүәммасы чохдур.
Бирини мән демшәм, бирини сән демисән, дүнја долуб
билмәчә илә. Ача билирсән бәри кәл...

*Багбан, мәнә бар көндәр,
Әсиркәмә, вар көндәр!
Тохунмамыш дәсмалда,
Гыш көрмәмиш гар көндәр.*

*Гоншумуз бостанчыдыр,
Бостанчы дастанчыдыр.
Дәјмиш јох, калы дәрир,
Бу нечә бостанчыдыр?*

*Әмоғлу Нәрмај һаны?
Кәз кәлсин һәр Мијаны.
Маја кәри доғмагдан,
Дөгду бу нәр мајаны.*

*Су мәндән, сучу мәндән,
Чим кәсәр сучу мәндән.
Чәмән судан горхмагдан,
Горхубду су чәмәндән.*

*Гаршыда бағча бары,
Зүлф үзә бағ чәпәри.
Чәпәр бағы доланмыр,
Доланыр бағ чәпәри.*

ҮҮЗ БИР ҖАЗ.

Күнорта чагы һүсејн кишијәнн обадан хејли аралыда—көвшәндә көрүшдүк. Гојун отарырды. Бир-биримиздән һал-әһвал тутдуг. Сөһбәтимизә өзү көрпү салды.

—Нә јажшы мәни јада салыб кәлдиниз... Дејин көрүм о тәрәфләрдә (Бакыны нәзәрдә тутурду) нә вар, нә јох?—сорғулады һүсејн киши.

Шәһәрдән һалы оландан сонра элиндәки зоғал чомагыны јерә гојду, дәстәрханы ачды. Пендирдән, чөрәкдән кәсин, көјдән-көјәртидән дадын,—деди.—Бу чөл, бу торпаг вар һа, елә инсан кимидир. Үлфәт бағладын, чәтин аралана биләрсән. Мәним дә көрүб-көтүрдүјүм дағ-даш, чөл-бајыр олуб. Бу кәрә гојуну көрүрсәнми, а бала! Бах, мән һәмнн гојунун 7 архадан дәнәнинә бәләдәм. Бу сүрүдә нә ки, гојун вар һамысы көзүмүн габагында артыб, үрүјүб. Ајағымн дәјмәдији бир күздәк, бир јајлаг јохдур. Бир учу оду, о Кирс дағы, о бири учу кетди дирәнди Алакөз јајлагларына. Бүтүн Гарабағы гарыш-гарыш кәзмишәм.

Һүсејн Ибиш оғлу Араз Јағлывәндин Күләдәрли тајфасынын Мүршүдлү тирәсиндәндир. Јүз бир паыз, јүз бир јаз көрүб. Јашынын бу вәдәсиндә чох гыврагдыр. Јаддашы да чох мөһкәmdir. Ушағлыг илләриндән үзү бәри ешитдикларини јажшы хатырлајыр...

Бајаты. Көзүм тутду көзәлләрин бирини. Көз көрдү ки, көңүл севди Дејиләнә көрә көзәл сөзүнүн јозуму будур: «Көзү көзү илә көрәр, көр әли илә, көзнән әл бирләшин» Көзәл сөзүнү јарадыблар. «Көзәл, әлим әтәјиндә, көз рәдд етмә бу севданы...»

*Кејмисән алачаны,
Көзләрин алачаны,
Јарын ала көзләри,
Истәр ки, ала чаны.*

*Әзизим долу көзләр,
Дағ башын долу көзләр.
Јыхды дәдәм евини
Сәндәки долу көзләр.*

*Әзизим дүшдү көзүм,
О јара дүшдү көзүм.
Бахды сәни көрмәди,
Көзүмдән дүшдү көзүм.*

*Үзүл-үзүл көзләрим,
Гәмә сүзүл көзләрим.
Көрдүјүнү көрмәзсән
Бахса јүз ил көзләрим.*

*Тахта үстә үзүм вар,
Гәлбимдә чох сөзүм вар.
Бу кәлән чүт бачынын
Бирисиндә көзүм вар.*

СӨЗҮН ДҮЗҮ. Гојун дејәр: гарнымы дојдур, гара басдыр.

Кечи дејәр: гарнымы дојдур, гора басдыр...

Јејәсән гојун әтинни, иллаһ да бојун әтинни.

Тулағлы гојун бир јол үркәр, кәрә гојун ики јол.

Гысыр гојун гәссаб дуканына јарашыр.

Кор гојун кечә дә отлар.

Гојун көрмәјән гојун көрсә гова-гова отарар.

НӘҒМӘ. Һүсејн бабанын јадында өзүнүн чох севдији бир нәғмә јашајыр. Севки, вәфа, илгар һаггында көнүл, гәлб сөзүдүр. Дејдији кими чаванлығындан галма нәғмәләрдәндир.

Оғлан:

*Ај гыз, ај гыз, һешан кәлин
Мәхмәр салым дөшән кәлин.
Өзүн көзәл, јарын чиркин
Кет јарындан бошан, кәлин.*

Гыз:

*Һешан мәнәм, һешан мәнәм,
Мәхмәр салсан дөшәнмәрәм,
Нә олсун ки, јарым кејдиб,
Мән јарымдан бошанмарам.*

*Ај гыз, ај гыз, һешан кәлин,
Адыны вер нишан, кәлин.
Ярын сәни атыб кедиб,
Кет жарындан бошан, кәлин.*

Гыз:

*Һешан мәнәм, һешан мәнәм,
Бил ады Зәрнишан мәнәм.
Өлүнчә јолун көзләрем
Мән жарымдан бошамарам...*

БИР БЕЛӘ ӘҢВАЛАТ. Кечән күнләрдә Гарабағын Араз бојуна ачлыг дүшүр. Ајагы јер, әли силаһ тутан оғурлуға-әјриллјә гуршаныр. Гоншу обаларда, карван јолларында гарәтнән, сојгунчулугнан күнләрини кечирмәјә башлајырлар. Бу тәрәфләрдә варлы-һаллы бир һачы вармыш. Дөвләтннә топ вурсан дағылмазмыш, Амма о гәдәр көј адаммыш ки, гышда гар истәсәјдин вермәзмиш. Чөрәји пендир торбасына сүртүб јејәрмиш. Бу јумургадан јун гырхан һачы арвадын биширдији күндәни дә сајармыш. Гонум-гоншунун ачлығы она кар етмәзмиш. Бир күн 5—6 нәфәр сөзү бир јерә гојур ки, кедиб һачынын свини сојсунлар. Пусгу гојурлар. һачы һарамыја сүрүләрини јохламаға кедәндә кирирләр евә. Кими халы-халча јығышдырыр, кими гызыл-күмүш. Һәрә бир бархана дүзәлдиб кетмәјә һазырлашанда оғрунун бири мәтбәхдән бир газан бөзбаш, бир дәстәрхан да јуха кәтирир. Ач оғру оласан, кечәсан јағлы гојун әтнндән, бишмиш бөзбашдан? Аллаһа хош кетмәз. Дәстәрханы ачыб отурурлар.

Һачы һарамыдан гајыданда дарвазаны ачыг көрүр. Нәфәси гаралмыш ичәри тәнинир. Һәјәтдә кәдәләрин (нөкәрләрин) әл-голу бағлы һалда узандығларыны көрүр. Онларын голларыны ачмадан ичәри кирир. Көрүр ки, ев гарәт олуб. Јердә дә чохла бархана вар. Бирин ачыр, икисин ачыр, гызыллар јерә сәпәләнир. Фикрә кедир: евә оғру кәлибсә бәс нијә гызылы, мал-дөвләти апармајыблар? Галыр мәәттәл. Бирдән көзү ачыг сүфрәјә саташыр, бармағыны дишләјир. Оғрулар онун свиндә чәрәк кәсмишдиләр.

КҮЛМӘЧӘ. Бу јерләрдә сөзү үзә шах дејән Мәм-

мәдһәсэн киши олуб. Елә буна көрә дә адына Гырмызы Мәммәдһәсэн дејирмишләр. Бири јалан данышанда, һагсызлыг едәндә чалышармыш ки, Мәммәдһәсэн киши јанында олмасын... Күнләрин бир күнү Мурсалгудулу Мәһәррәм Бәһмәнли Фәтәлы кишијә бир өкүз сатыр. Бәһмәнлиләр дә јаман ишләк, күркә чамәатдыр. Өкүзү хыша, арабаја гошурлар. Гәрәз, нә иш варса, һамысында ишләдирләр. Көрүрләр балам, өкүз саф өкүздүр. Фәтәлы кишидән өкүзү һардан алдығыны сорушурлар. Фәтәлы киши дә Мәһәррәм кишини нишан верир. Сораг ејләјирләр ки, дај сатдыг өкүзү јохдур? Мәһәррәм киши дә исмарыш ејләјир ки, варымдыр, кәлин апарын

Арада Мәһәррәм киши Мәммәдһәсэн кишијә бир чуха бојун олур ки, ағсагалларын мәшвәрәтиндә динмәсин. Мәһәммәдһәсэн киши дә һаәләч галыб разылашыр. Алычылар кәлиб чыхыр. Обаја дүј вурурлар. Ағыр ағсагаллар, башбиләнләр јығылыб кәлирләр Муртуз-алы оғлу Мәһәррәмкилә, Бәһмәнлиләр малын о јанына, бу јанына кечиб бахырлар ки, бу һәлә чөнкәдир, өкүз олмағына хејли вахт вар. Гиймәтини сорушурлар, Мәһәррәм киши гајыдыр ки, ај рәһмәтлијин ушағы, нечә олачаг өкүзүн гиймәти, бу өкүз дә о өкүзүн гардашы дејилми?

Һамы галыр мәәттәл. Ағсагал, гарасагал Мәһәррәм кишини бемәзләјир ки, һеч олмаса бир аз јен. Мәһәррәм киши дә ики ајағыны бир башмаға дирәјир ки, өкүз өкүзүн гардашыдыр. Чин вурур Мәммәдһәсэн кишини:

—Ајә, сәнин чухан мәнә лазым дејил, сән алаһсыз адамсан. Пәрнчаһанлы Алы оғлу Бәбәшлә Мәһди дә гардашыр. Оде, Гарадаға бир ушаг кеч јатанда анасы горхудур ки, Гарабағлы Бәбәш сәни апарачаг. Мәһди Емичанда көлмәчәдә чимиб чыхандан сонра кәлиб шалварыны евдән сорушур. Ди гој тәрәзијә. Нә олар ә, гардаш оlanda...

ЈУЗ ЧАДЫРЛЫГ ОБА ҲАГГЫНДА ЈУЗ СӘТИРЛИК ЈАЗЫ

Јенә дә Јағыләвәнд...

Аразын бу үзүндә ады бәлли адамларын чоху бу обадан чыхыб. Ковхалы һәсәналы бәј, Гәдирли Гачаг Рәшид, Күләдәрли Дүз Мәммәд оғлу һәси, Хәләфли Мәшәди Әзиммәммәд оғлу Әмираслан аға, Пәричаналы Алы оғлу Бәбәш, Абасгулулардан Мәшәди Сәфәрәли оғлу Мәшәди Паша... Саја кәлмәз сана јетмәз Јағыләвәндиң әр оғулары...

Јағыләвәнд адынын ачымы дүрлүдүр. «Јағы» сөзү әски түрк дилиндә һүчүмчү, гијамчы, чөлчү вә дүшмән анламында ишләнишидир. «Ләвәнд» исә түрк дилләри илә јанашы һинд-Авропа дил аиләсинә бағлы халқларын дилләриндә дә өзүнә јер тапыб. Илкин мәналарындан бири «ичкили, кефчил, шән» олуб. Оајагдан Хәтәи дәдә дејир:

*Та ки, кәлди, еј сәнәм, ешиң хәјали башымә,
Дүңјаву үгба гәминдән кечдимү олдум ләвәнд.*

«Ләвәнд» адынын анламаларындан бири дә јағмачы, сојғунчу демәкдир. Үнлү түрк арашдырычысы Фаруг Сүмәр јазыр ки, әһали артымы илә илкили гита гытлыгы чәкән Анадолу түрк кәндлисинә мәнсуб кәңчләрин бир чоху мәдрәсәләрә дахил олуру, бир чоху да санчагбәји вә бәјләрбәјиләрин тәхидәтинә дахил олуру вә онларын гапы чамаатыны тәшкил едирдиләр. Бу чүт позанларын бир исми исә иш тапа билмәдикләри үчүн дәстәләр тәшкил едиб сојғунчулугла мәшғул олуруду. Бунлара ләвәнд (чәми ләвәндат) ады верилирди.

...1593-чү илдә чәлали үсанлары баш верди.

Илк бөјүк чәлали үсаны Гара јазычы ләгәбли Әбдүлһәлим тәрәфиндән башланды. Јан-јәрәсинә јығылмыш ләвәндләрлә биркә тез-тез басгынлар тәшкил едир-

ди. Гара Јазычынын өлүмүндән сонра ләвәндләр Дәли һәсән башчылыг етди.

1609-чу илдә чәлалиләр вә о чүмләдән дә ләвәндләр мәғлүб олуб Ирана вә Азәрбајҗана кетдиләр...

Үнлү түрколог В. Р. Радлов јазыр ки, «Ләвәнд» биринчи анламда сәрбәст, азад, әскәр, икинчи анламда авара, үчүнчү анламда исә мәғрур, чәсур демәкдир.

Ләвәнд һәрби термин олуб османлыларда дәннәз пијадасына, Азәрбајҗан дөвләт гурумларында исә тајфалардан топмыш гејри-низамы һәрби дәстәләрә, чәрикләрә дејилирди. Бу чәрикләр јүрүшләрдә көнүллү иштирак едир, дөвләтдән донлуғ алмыр, јағма һесабына доланырдылар.

Ләвәнд тохучулуғ термини олуб әриш ипликләринин ики учларындан сарылдығы јуварлаг вә галын көтүкдүр.

Бунлардан башга, дилимиздә «Ләвәнд»ин тәнбәл, ишә каһал адам, чоҳејән вә гарынгулу анламлары да вар.

Јағыләвәндлиләр Гоч Короғлу дәлиләринин төрәмәләридир...

Јағыләвәнд—гијамчы әскәр демәкдир...

Јағыләвәндлиләр ат белиндә доғулуб, ат белиндә өмүр-күн сүрүбләр. Атанын оғула өјүдү бу олуб ки, отурма, отурдун узаначагсан, узандын јатачагсан,—јатдын—өзүнү өлүмүн гучагында бил...

Јағыләвәндлиләрин нәсиһәти: јатма, сатма, гатма!

Јатма дејәндә әски оғузларын бир ата сөзүнү әлләриндә ала-бајраг еләјибләр. Јуху кичик өлүмдүр. Јағыләвәндлиләр Јухуну өзләринә јағы билибләр. Күндүз гојунлары өрүш-өрәнә, кечә сәрдәнә чыхарыблар. Јајлым отармагла јуху бир јола кетмәз...

Сатма дејәндә ат белиндә сагы-базар олмаз. Тәрәкәмәләрдә нә узунчулуғ олар, нә хырдачылығ. Сөзләрини чевирдин, әл атачаглар гармаглы чомаға...

Гатма дејәндә ки, бу сөзүн ики јозуму вар. Гатма, гојуну гатма. Гојун ки, гарышды, араја мүтләг ганы-гарачылығ дүшәчәк. Ахыры да дава-дарабадыр. Гатма-сүмүүнү өзкә сүмүүә чалама...

Јағыләвәнддә көһнә кишиләрдән өјрәндик ки, гәдимдә Гарабағда, Аразбарда гараоғурлуғ гочаглығ сајылыб. Гачаглығда, гочаглығда ады чәкикмәјән, ат оғурлајыб өкүз говмајан адамлары тат, тәчик—јәни отураг, јатыг, тәнбәл, әфәл, әжвәл адландырыблар. Белә

адамлара гыз да вермэжиблэр ки, бэс сэн кечэ вахты алачыгын чэтэниндэн башыны дншары чыхара билмир-сэн, халгын огуллары Аладагдан ов кэтирлэр...

Бу да Жагылэвэнд. Гыз-кэлинлэри услу-урватлы, огуллары икид-илгарлы, гарылары ипэк-агбирчэк, гочалалары ағыр, ағсаггал...

Бу да Жагылэвэнд. Бу жүз чадырлыг обанын горуғуна гуш сэкмэжиб, архачына гурд. Гаймагы еймэ долдуруб, гатыгы нэми. Гојуну чатмадан асылы, бастырмасы күпэжэ басылы бир ел олуб.

Бу да Жагылэвэнд...

БЕЛЭ БИР ЭНВАЛАТ. Нечэ олурса Қовхалы Нэсэналы бэјлэ Ирэншэлли Ибадулла мөһкэм ағызлашырлар. Бу ишин үстүндэн бир мүддэт кечир. Нэсэналы бэји Зэнкэзур гээзасына пристав тэјин едирлэр. Корус шэһәриндэ јерини бэркидэн кими ики өрөнник көндөрир ки, кедин Жагылэвэнд Ибадулланы голуну-голуна чатыб кэтирин. Өрэнликлэр дэ ермэни имишлар. Севинчөк јола дүшүрлэр. Жагылэвэндэ чатыб Ибадулланы тапырлар. Голуну бағлајыб апарырлар Коруса тэрэф. Јолбоју сөһбэт заманы өјрәнирлэр ки, нэм Ибадулла, нэм дэ Нэсэналы бэј һәр икиси јағылэвэндлидир. Өрөнникләрден бири гајыдыр:

— Ара, бу Нэсэналы нэ јаман адамдыр. Адам да һеч өз јерлисини тутдуар?

Чин вурур Ибадулланы:

— Ајэ, элими ачын, сизин икинзин дэ башыны бир јалаға кэсөчөм. Нэсэналы бэј пис адамдыр? Көпөкоғлу-нун дығалары, онун приставлығы чөһәннэм, бэјини нијэ демэдиниз?..

ДЕЈЭНЛЭРИН ДИЛИ ИЛЭ. Ибадулла оғлу Мәһәрлэ бир бэјин дүшмәнчилији варды. Икиси дэ чалышырды ки, јахаларыны бир-бирләриндэн гуртарсын. Кечэнин бириндэ Мәһәр јеријир бэјин һэјәтинэ. Адлајыб кечир ичэри. Бахыр ки, бэјлэ әһли-әјалы бир јердэ јатыб. Бэјин түфәнкинни јерини, атынын исэ һөрүјүнү дэјишир.

Бэј тездэн јухудан ојанан кими бир түфәнки, бир дэ аты јохлајыр. Көрүр ки, јерләри дэјишилиб. Бармағыны дишлэјир. Дејир арвад, өлүмдэн гуртармышам. Мәһәр мәни сәнэ бағышлајыб. Сөзүнү битириб јолланыр Мәһәркилә. Гучаглајыб бојнуна сарылыр. Анд ичиб гардаш олурлар.

ДОДАГГАЧДЫ. Нурмэммэдли Мотал Нүсөјн јајда

гырыб гом-гом бағладығы гамыш гулагларыны гышда гонум-гоншулара бирэ ики гијмэтэ сатармыш. Бир ил гыш сэрт кэлир. Мөһкэм гар јағыр. Мотал Нүсөјнин кефи үштүрүнкү вурур. Башыны дахмасындан чыхарыб, үзүнү көјэ тутур:

— Гарра, башына дөнүм, гарра! Гому ики бөлүб сатажам.

* * *

Ковхалы Нэтэмхан киши гараоғурлуғ бачармадығындан елдашлары она төһмэт-тэһниз елијәрмишлэр. Бир күн Нэтэмхан базара кедиб шаһанэ бир ат алыр. Апарыб Сары суда јахшы-јахшы јујандан сонра ојнада-ојнада обаја гајыдыр. Бик елоғлусу габағына чыхыр:

— Ајэ, Нэтэмхан, һардан белэ?

Нэтэмхан јаландан һирслэниб елоғлусуна чобб еләјир:

— Чых атын габағындан ајэ, гарасоран дејилсэн ки? Көрмүрсэн Аразы адлајыб чыпгындан кэлирэм?!

Та о күндэн Жагылэвэнддэ һамы она гачаг Нэтэмхан дејир.

ЈАЈЛАГ КҮЛҮ, ЈАЈЛАГ ЧИЧӨЈИ

Көчә жахын дүшәндә синән алтда бир доғма сәс, бир исти һәнир долашыр. Аранлы-јајлаглы гәдим Гарабағ елләринин сыра-сыра тәрәкәмә обалары көзүндә дикәлир. Гәлб долусу ширинлијә, жапышыглыға тутулулсан. Көрүрсән ки, јајлаг күлү бута-бута чарғатдан асылыр, гом-гом јәһәрин гашындан салланыр. Көрүрсән ки, аллы-күллү тикмәләрдән, нәмәддән, килимдән, кәбәдән олан ағыр жүк алтында нәр кеدير. Ана дөвәләрин јанынча көшәкларин јериши мисра, ше'р тәрифинә сығмыр...

Дәдә Горғуд демиш: «Јаз битирәр, јај јетирәр, күз көтүрәр, гыш өтүрәр...». Бу јердә вахтын, заманын өтән күнләриндән, мәмләкәтимизин олан вә галан јерләриндән мурадымыз атлары чапмагын кәлир. Вә елә беләчә истәјин үрәјиндә дүшүб галырсан, пычылдагыны өзүн ешидирсән, бир дә јајлыг күлү, јајлыг чичәји...

Ғабаг-гәншәр сәнә сөјләнәнләри сонралар овсаната салыб охучу гапысын дөјүрсән. Дилинин учунда: «Ја Гисмәт...».

КӨЧ. Гујруг доғду. Дағларын албызындан сојуг бир күләк галды. Ел арасында «Ел гован» күләк дөјәрләр. Күләјин далынча бир лејсан дүшдү ки, «тут учундан чых көјә». Буна да «ел төкән» јағыш дејир јајлаг елаты. Тапшырылмасыны тапшырды, демәлисини деди ел ағсагалы. Мотал-чириши јүкләдиләр. Сәнәји әлдә гојдулар.—ушағлар јолда сусајар,—дејә. Фәрмәшләре јатачар јығылды. Боз мајданларын јәһәриндән хурчунлар ашырылды. Мис газанлары, мис кошанлары, чәтәнләри јүкләдиләр гысрағларла. Улагларын белинә һор гојулду. Јолүстү азугәни јығдылар.

Арана үз тутдулар. Ирәлидә јәһәри гәчәрәли атларда боз папагыны көзүнүн үстә басмыш, чининдә гошаләлә түфәнк, белиндә ашырма тогга, тоггадан «полад овхарлы варағы» асылмыш елат икид-әркәнләри кедирди. Архада ағ мајаларын белиндә гаракөз тәрәкәмә гыз-

лары, һача буғурларда ханым-хатын кәлиндәр кәлир-диләр. Ағлы-гаралы сүрүләр гышлаға тәрәф јол алмышды. Башында сачаглы зүллә папаг, әјниндә гара жапынчы, белиндә күмүш кәмәр, үстүндә ширмајы дөстәкли ханчалы, ајағында нахышлы чораб, үстүндә јун долаг, «гушдимдији» чарыглы чобан сүрүнү һајлајырды...

КҮЛМӘЧӨ. Бундан ирәли бир киши, бир арвад, бир дә аман-заман көзләринин ағы-гарасы бир оғуллары вармыш. Пајыз кәлир. Елдә-обада тој, шәнлик, шадлыг галхыр. Гара зурнанын сәси кәнди башына көтүрүр. Үзү гара олсун јохсуллуғун, һеч нәләри јохмуш ки, бары бир дынгылты еләјиб, мадар балаларына кәлип кәтирәләр. Оғлан бәрк сыхынты чәкирмиш. Бир күн евә дөнәндә көрүр, ајә, нәсә гочалар хосунлашыр. Гулаг вериб ешидир ки, киши дејир: «Арвад, кәлсәнә, узунгулағы сатыб, ушаға тој еләјәк». Арвад да әлүстү разылашыр. Оғлан да севиндијиндән чөлдә чыртыг чалыб ојајыр, һәмин кечә шадлыгдан сәһәрә гәдәр јатмыр. Бир нечә кечә кечир. Оғлан бахыр ки, нә кишидән сәс чыхыр, нә дә арвадан. Узунгула да һәјәтдә бағлы галыб. Кечәнин бириндә јорғандан башыны узадыр ки, бәс «узунгулағ, узунгулағ данышырдыз һа, нолду онун ахыры...».

ДЕЈИМЛӘР. Пајыз отлағына «күздәк» дејилир. Пајызда доғулан гузуја «күз» дејәр чобанлар. Елә гузу сөзү дә күзүдән төрәјиб. Гузунун пајыз, гыш олачағына да «күз» дејилир. Јеничә доғулан әмлијә «кора» дејиб дөдәләр, елә онун олачағына да...

Дәвәчиликлә бағлы чарвадар дејимләри чоқдур. Бирһөркүчлү дөвәнин дишинә «арвана» дејилир. Еркәји «ләк» адланыр. Чүт һөркүчлүләрдә нәсә буғурла һача мајанын еркәк нәсли «нәр», дишинә «маја», «бүтөв маја» дејәрләр. Овсар-бурунтаға бәркидлмиш гајышдыр, дөвәнин башына кејдирилир. Күлбәнд-дөвәнин дөшүндән асылан бәзәкдир. Дөшлүк—кәбә вә ја шөддә кими тохунмадыр, учлары чаһаза бағланыр. Бармагчыл—чоқ вахт јүклү дөвәнин ајағында олур, паллазан һазырланыр.

БИР БЕЛӘ РӘВАЈӘТ. Күнләрин бир күнү Короғлу бир гарыја гонаг олур. Гары Короғлуну үздән танымыр, кәтириб габағына бир аз арпа чады, бир аз да гурујуб гуруд олмуш кечи шору гојур. Гырх газандан дојмајан

Короғлу наәлач галыб чаддан кәсир, шордан дадыр. Гары да көнарда, очағын башында отуруб Короғлуға көз гојур. Көрүр ки, алныны ғырышдыра-ғырышдыра, үзүнү туршуда-туршуда жемәжә киришиб. Гары фикирләшир ки, бу пәзәвәнк оғлу пәзәвәнк яғин ки, жемәкдән наразылыг еләјир. Очагдан бир көсөв чәкиб гонағы һәдәләјир. Буну көрөн Короғлу мисри ғылынчы гарыја сикләләјир. Гары сорушур:

—Ајә, ғылынчы мәнә тәрәф нијә сикләләјирсән?

—Бәс сән көсөвлә мәни нијә һәдәләјирсән?

—Она көрә сәни һәдәләдим ки, әкәр десәјдин бу һәдир кәтириб гојмусан мәним габағыма, онда сәни бу-дајачагдым бу көсөвлә.

—Гары нәнә, мән дә сәни она көрә һәдәләдим ки, бирдән десәјдин бала, оланым будур, касыблығын үзү гара олсун, онда сәни дограјачагдым. Јадында сахла, гары нәнә, гонағын габағына нә гојарлар, ону јејәр, аллаһына шүкүр едәр.

СӨЗҮН ДҮЗҮ. Гурдан сорушурлар: «Бојнун нијә јоғундур?».

Деди: «Голтуға вермәмишәм».

Түлкүјә дедиләр: «Шаһидин кимдир?».

Гүјругуну көстәрди.

Итә дедиләр: «Күндә нечә дәфә дөјүлүрсән?».

Деди: «Мәнимки мәрдимазара раст кәлмәјнәндир».

Узунулаға дедиләр: «Гачмағын нечәдир?»

Деди: «Ону бизләјән биләр».

Гурда дедиләр: «Чобан ол».

Деди: «Ајағым јалындыр».

Гурдан сорушдулар: «Јајлаға һачан көчүрсән?»

Деди: «Бизимки елинәндир».

Гурда дедиләр: «Сәни сүрүјә чобан тикибләр».

Деди: «Горхурам јалан ола».

СӨЗДҮ ДҮНЈАНЫН БИНАСЫ

..Дүнја бир «ол» сөзүндән јаранмадымы?! Она көрә дә сөзлә јашыддыр. Орасы да вар ки, сөз адына оланларын һамысы ејни гүдсијјәтлә, ејни гутсаллыгда дејил. Сөзү ики тирәјә бөлүбләр вә биринә—сөз вар, һаггдан кәлир,—дејибләр. һаггдан кәлән сөз башдан ајаға ишыға бүрүнүб. Ишығлы сөзләр ачмаг һагга тапынан адамларын нитгинә кәлир. Биз дә һәмин сөзләрин ишығына дүшүб Аразбоју о баш, бу баш кәзмишик, һагга гәил адамларын дизинин дибини кәсдириб сөз топламышыг...

Араз Јағыләвәнд кәндиндә Мәшәди кишинин гонағыыг. Мәшәди киши әскидән әр очағы олан бир аиләдә доғулуб. һавсалы ојағынын Хәләфли тајфасынын Әзиммәмәдди тирәсиндәндир. Атасы Рзагулу аға 132 ил өмүр сүрүб. Өзү артыг 100 јашы һаглајыб. Бабасы Мәшәди Әзиммәмәдин гәбри Хорасандадыр. Улу бабасы Хәләфин коркаһы бүтүн тајфа-толуғун анд јеридир.

Дејиләнләрә көрә Мәшәди Әзиммәмәд аға кәрәмәт јијәси имиш. Ғылдығы намазын, охудуғу дуанын савабыны өзкәјә әрмаған едирмиш. Инанчлы, иманлы олдуғу гәдәр дә еһсан саһиб, чәрәк јијәси олуб. Гапысына кәләни үмидсиз гәјтармазмыш. Бири һөкүмәтдән гачаг дүшәндә, үзә чыхмаг истәсәјмиш арачы мүтләг Мәшәди Әзиммәмәд олмалыјмыш. Ган даваһы оланлар, зорлу јердән ғыз көтүрүб гачанлар онун очағына пәнәһ кәтирәрмишләр.

Мәшәди киши кечән чағлардан бир олмуш әһвалаты орталыға кәтириб гојду ки, күнләрин бир күнү бир дәстә атлы бир дустагы голлары чатағлы апарымышлар. Дустаг Мәшәди Әзиммәмәд ағанын јурдундан кечәндә јанығлы-јанығлы бир бајаты чағырыр.

*Алтымда ат кедирәм,
Үстүндә мат кедирәм,*

*Агага хэбэр олсун,
Сибирэ совгат кедирэм.*

Бу харажы, бу жангыны ешидэн ага һај вуруб атлылары эјлэндирир. Отага дэвэт едиб сүфрә ачдырыр. Јејиб ичэндэн сонра дэстэнин башчысындан олан-олмушу өјрэнир. Дустағын борчлу олдуғуну билиб, фэр-мәшдәки мешин кисанин ағзыны ачдырыр...

Мәшәди киши чох сөһбәт еләди. Гејд етди ки, сөздү; дүјнанын бинасы. Сөз вар, аш кәсдирәр, сөз вар баш кәсдирәр.

БЕЛӘ БИР ӘНВАЛАТ. Аразбар елләрниннн бириндә

бир оғлан атыны сувармаға кәләндә гоншу обадан бир гызы көрүб вурулур. Гызын да көзү оғланы тутур. Данышыб разылыға кәлирләр ки, сабаһда, бири күндә оғлан еви елчи кәндәрсин. Евдә сөһбәт ачылыр, мәсләһәтә кәлирләр ки, гызкилә елчи кәндәрсинләр. Ди кәл ки, гыз тәрәфдән бир дәлиганлы елчиләр сөјүб јаманлајыб, говур. Анд ичир ки, бир дә кери дөнсәннз араја дава дүшәчәк. Гыз евинин ағсагаллары дәлиганлыны нә гәдәр јола кәтирирләрсә, ипә-сапа јатмыр. Наәләч галыб оғлан евинә исмарыш кәндәрирләр ки, гыздан әлләрнинн үзсүнләр. Иши берә көрән оғлан атасы ушағларын анасына мәсләһәт көрүр ки, оғлуну бу фикирдән дашындырсын. Оғлан да ики ајағыны бир башмаға дирәјир ки, икиди бир дејил, кәрәк о гызы мәнә аласыз, јохса баш көтүрүб бу диярдан кедәчәм.

Гәрәз оғлан атасы кедиб бир ағыр сејид тапыр гыз тәрәфә елчилијә кәндәрир. Сејид кәлиб гыз обасынын ғырағына чатанда бахыр ки, буду бир хыл ит һүрә-һүрә онун үстүнә кәлир. Дәлиганлы да тәләдән фит верир. Сејид чәлд обасынын әтәјини әлиңә јығыб «аста гача-на имам гәним» дејиб, дабанына түпүрүр. Оғлан евиндә бәнд алыб билдирир ки, көзүнүзү о гыздан јығын, о тәјфанын Әлиси дә дәлидир. Вәлиси дә.

Јазыг киши галыр әләчсыз. Билмир башына һаранын күдүнү төксүн. Нә гыз тәрәфин адамы јола кәлир, нә дә оғлу кәңәшијә бахмыр. Ора-бура сораглашыб ешидир ки, Јағыләвәнд елиндә Мәшәди Әзиммәмәд аға адлы бир ағсагал вар ки, дағын үстүнә кетсә, дағ онун сөзүлә кәләр. Оғлан атасы бир-ики нәфәр дә көтүрүб Мәшәди Әзиммәмәд ағанын үстүнә кедир. Бахыр ки, дејилмишчә вар: аға слә бил алланын нурундан јоғрулуб,

чох баш апармајыб сөзүнү кәсмә-гарабағы ајдынлашдырыр. Аға гајыдыр ки, оғул, о әһвалатә ешитмишәм. Орда ган төкүлмәсә иш дүзәлмәјчәк. Кәрәк кәлмәјәјди: Инди ки, кәлмисиз, кәрәк кедиб о гызы сизә кәлин кәтирәм. Оғлан атасы да горхуја дүшүр:

—Нә ган, рәһмәтлийин оғлу, ган нәди? Сән нә данышырсан? Биз гыз алыб тој еләјирик, јохса дава-дартыша чыхырыг. Кетмирсән, та кетмә! Ган сөһбәтниннн јығышдыр... Мәшәди Әзиммәмәд аға кишининнн сөзүнү кәсиб дејир:

—Сән кет, тоја һазырлыг қәр. Сабаһ гыз гапыныз-дадыр.

Киши севинчәк обаја гајыдыр. Мәшәди тез оғул-ушагдан бирини кәндәриб обадан ики чанысулу аһыл киши чағыртдырыр. Кәләнләрә тапшырыг верир ки, һәрәннз бир јахшы чомаг көтүрүн. Елә чомаг олсун ки, јүз дәфә јерә дејәндә сынмасын. Аһыллар ағсагалың тапшырығыны јеринә јетирирләр. Үчү дә јол алыб кәлирләр гызкилиннн обасына Елә ки, обанын учуна чагырлар чағырыб учадан һај-күј едириләр. Бахырлар ки, буду итләриннн үчү ачылды. Аһыллар чомағы сазлајыб јахын кәлән итиннн бурнунун үстүндән золлајырлар. Гәһшәрә чыхан дәлиганлы бахыр ки, үч нәфәр онун итләринннн дөјүр. Тәрәкәмәниннн атасыны сөј, итинә дәјмә. Ачыгланан дәлиганлы ајағыны ирәли гојуб онун гурдабасай итләрини сәјмәјан ортадаки ағсагалыннн тәпәсинә бир-ағач вурур. Ган апарыр ағсагалы. Бајар һа, өзүндән кедир. Бахырлар ки, Мәшәди бу ил өлүб, јохса билдир; узаныб. Гыз тәрәфин адамлары төкүлүб ағсагалы алачыға көтүрүрләр. Өјрәнирләр ки, јараланын Јағыләвәнд елниннн ағсагалыдыр. Дизләриннн дөјә-дөјә ағлашырлар. Бир ағыр елинән гапыла алачагдылар. Дәлиганлыја беш-он чомаг илишдириб атырлар алачығын архасына. Тез-тәләсик јараны бишириб сарыјырлар. Ағсагалыннн үзүнә-су сәпиб ајылдырлар. Ајылан ағсагал о јана, бу јана бојланыб «һаны мәним балам» дејир. Чамааг елә күман еләјир ки, киши һөвүлләниб. Ағсагаллардан бир-икиси Мәшәдијә үрәк-дирәк верир. Мәшәди Әзиммәмәд аға һеч кимә әһәмијјәт вермәдән дәлиганлыны сорушур. Дејир кедиң, мәним баламы кәтирин. Тез-тәләсик дәлиганлыны Мәшәдининнн һүзуруна сүрүјүрләр. Мәшәди һирсләнир:

—Бураһын ајә, мәним гочаг, гејрәтлин баламы. Ипә-дијә гәдәр бу икид оғлан о кишининнн оғлу идисә, бу

күндөн мөним баламды. Нөнәм гурбан белә гејрәтлн оғула. Бу бозбала, баһадыр икнд олмасайды о гудуз дөјмиш итләр бизн парчалајачагды. Оғлан хәчаләтнндөн башыны синәсинә әјир. Гајыдыр ки, әми, сән аллаһ, мәни бағышла! Изин вер әлиндән өүм. Ағсаггал тез ону тутур:

—Сән нә данышырсан, ај бала, мән сәнин әлини өпмәлијәм. Сәнин бу әлләрнн олмасайды, биз үч ағсаггал кишинн итләр дидиб-дағыдачагдылар. О ки, галды башымын жарылмағына, фикир вермәјин бош шејди. Балам бизн итләрдән совушдуранда ағач тохунду. Елә ки, сән бизн о аслан кимн итләрдән горудун, нәјә дессән дәјәр. Оғлан јыхылды ағсаггалын ајағына:

—Мәни бағышла, ај әми, бир гәлөтдир еләмишәм...

Ев јијәси дуруб бир гоч кәсди, гараговорма еләјиб орталыға кәтирдиләр. Јејиб-ичиб дојандан сонра сөз ачылды. Мәшәди Әзиммәммөд аға тәшрифләрннн сәбәбинн данышды һамы бир ағыздан разылығыны билдирди. Дәлиганлы да разылыгла сусду.

Бир нечә күндән сонра Аразбар елләрннн бирндә гара зурнанын сәси Хан Аразын гыжылтысына гарышды...

КҮЛМӘЧӘ: Хәләfli ојмағында Нурмәммәдли һүсејнә «Мотал» ајамасы гојмушдулар, һүсејн киши дә һәмишә бу ајама илә чағрыланда чырнајыб пәрт олурду. Онун бу һалыны көрән әмиси оғлу Вәли киши мәсләһәт еләјир ки, кет бир тоғлу кәс, мән ојмағын ағсаггалларыны јығыб адыны—ајаманы дәјишдирәчәм. Бу тәклифдән шадланан һүсејн киши севинчәк евә кәлиб ганырыб бир саз еркәк кәсир. Арвад-ушааға мөһкәм-мөһкәм тапшырыр ки, јахшы бир бозартма биширсинләр Ушағлардан биринн дә ојмағын ағсаггалларына дујугчу көндәрр.

Елә ки, гаш гаралыб күн көрүнмәз олур, ојмағын башбиләнләрн бир-бир, ики-бир көрүнмәјә башлајырлар. һүсејн киши дә ирәли јеријиб кәләнләрн һөрмәтлә әјләшдирр. Өнчә сүфрәјә чај кәлир, сонра дадлы бозартма. Гонағлар јејиб-ичиб гуршағын алтыны бәркидирләр. Јејиб дојмуш гонағлар дағылышмаға һазырлашанда Вәли киши онлары әјләдир. Билдирр ки, әмиоғлу-лугда јахшы һәрәкәт дејил, кәлин һүсејн кишинн үстүндән «Мотал» ајамасыны көтүрәк, һамы разылашыр. Вәли киши көз басыб Рзагулу ағаны ајаға галдырыр:

—Мәшәди Әзиммәммәдин оғлу, јенә сән јахшысан, һүсејн кишинн ајамасыны дәјиш

Рзагулу аға јағлы әлини бығына чәкиб боғазыны арытлајыб сөзә башлајыр:

—Ај оба әһли, еј ојмаг чамаеты, бу күндән сонра Мотал һүсејнн Течан һүсејн чағырарсыз. Нечәди, дилиннзә јатырмы течан?

Ојмаг ағсаггаллары алтдан-алтдан гымышырлар. һүсејн киши иши белә көрүб:

—Башыныза дөнүм, течандан мотал јахшыды, тецандан мотал бөјүкдүр,—дејиб күлдүшәнләрә гошулур.

«ГОНАГ ТАНРЫДАНДЫ, ОГУЛ...»

Гапыны ачырыг...

Биримиз ирәли жерижиб дил-ағыз едирик.

— Нәнә, гонаг истәмәзсэн?

— Гонаг танрыданды, хош кәлмисиз, огулларым...

Гановуз күллү мүтәккә Көзәл нәнәнин сөјкәжиндә да-
жаныб.

— Гочалмышам, та әл-ајағым сөзүмә бахмыр...

Нәфәсини дәрир, элини узадыр, саламлашырыг. Әлин-
дә-әтәжиндә бөјүтдүјү нәвәсиндән сорушур:

— Маа дүзүнү де, журналист балаларым өз хошла-
рыјнан кәлиб, јохса?..

— Нәнә, өзләри кәлибләр, сәннән һал-әһвал тутмаг
үчүн кәлибләр...

— Сағ олсунлар, мәни јаддан чыхартмајыблар...

— Еләди нәнә, сәни јаддан чыхармамшыг,—дејирик.

— Гонагын јери башдады, кечин диз гатдыјын,—де-
јир.

Бу ев Аразын бәри үзүндә хана-хана долуб дуран
Бәһмәнлидәки јүз-јүз евдән бириди.

...Бир нечә саатлыг гонаглыгдан сонра сағоллашыб
ајрыланда Көзәл нәнә деди ки, бу јүкү дә көтүрүн, шә-
һәрә нар нубары апарын...

О ашмам кәндән «бәндәминдән» үзүб синәмизә дол-
дурдугумуз сөзлә гајытдыг.

БЕЛӘ БИР ӘҢВАЛАТ. Бәһмәнли елинин ән бөјүк
ојмагларындан бири дә Арасбарлыдыр. Бу ојмаға бәһ-
мәнлиләр о гәдәр бәзәмә, о гәдәр шунгуруг гошублар ки,
демәклә битмәз. Кимин јанында арасбарлылардан сөз
авсан о андача гајыдачаг ки, онлардан шаһ да безарды...

Кечән күнләрдә бир бәһмәнли арасбарлыларын әлин-
дән баш көтүрүб гачырымыш. Гачһагач кедиб чыхыр «әл-
ләһуәкбәр»ин чатмајан јеринә. Чох јоллар јордугундан
өздән дүшүбмүш. Мөһкәм дә ачыбмыш. Бу һәјидә бахыр
ви, бир ахсаг чобан гојунларын ардынча тајтыја-тајтыја
кәлир. Аталар—ачдан чобана,—дејиб. Она көрә дә үз ту-
тур чобана ки, дашдан јумшаг нәјин вар? Чобанын да әл-

ләһвермишдән һәмишә чады-әппәји олур. Бир чанаг сүд
сағыб чөрәји доғрајыр ичинә. Дејир:—је, гарлаш. Бәһмән-
ли гачгын јејиб дојандан сонра чобаны тутур сорғуја. Јер-
јурдуну сорушур. Чобан гајыдыр ки, бәс мән арасбарлы-
јам. Чавабдан сарсылыр бәһмәнли. Өз-өзүнә дејир:

— Арасбарлынын ахсагы бурда оlanda, көр ајаглысы
һардадыр?

ДОДАГГАЧДЫ: Бәһмәнлидә бири јаландан башгасы
илә ағыз говғасы едәндә дејирләр: «Фикир вермәјин,
Әли-Сәрхан давасыдыр...».

Икинчи Чаһан савашында мин евли Бәһмәнлидән хо-
руз башы кәсмәјә ики митәфин киши галмышды. Биринин
ады Әли, о бирининки Сәрхан. Кәнд долу арвад ушагын
көзүнүн дикәнәчәји бу ики гочајмыш. Ди кәл бу гочалар
бир јола кетмиришләр. Сәһәр ачыландан оба јатана
гәдәр бир-бирини сөјүб-јаманлајар, кәһдан да јабадан,
дәрјаздан көтүрүб дава елијәрмишләр. Башлары Әли-
Сәрхан давасына гарышан чамаат бир дә ајылыб көрүр
ки, тахыл анбарындан хејли дән оғурланыб. Арвад-уша-
гын да куманы кимә кедәсијди ки? Ики киши вар, онлар
да давалы. Бир-бири илә ганлы-бычаг. Гәрәз, беш-он
арвад комалашыб башлајырлар анбары пусмаға. Кечә
хејли кечәндән сонра бахырлар ки, анбара сары бир кәл
арабасы кәлир. Оғрулар ким ола? Әлијән Сәрхан...

ДЕЈӘНЛӘРИН ДИЛИ ИЛӘ. Кечән чағларда Гара-
даг елләр бир-биринә гәним кәсилмишдиләр. Зейнәлхан
адды бир кишинин обасына басты күчүл олур. Чамаат
тәпәр көтирә билмәјиб гачыр. Гачанлар анчаг гижмәтдә
ағыр, возндә јүнкүл әшјаларыны көтүрүрдүләр. Зейнәл-
хан ики фикир арасында галмышды. Ону јумрулуб ју-
мға дәнмүш гоча бир апасы варды. Билмирди нә етсин.
Апарсын, һара апарсын? Гачдыгы јад елләрдә башына
нә кәләчәјини билмирди. Галсын, нечә галсын? Ананы
да јад елләрдә гојарлармы? Буну Зейнәлханын намусу
гәбул етмәзди. Чох көтүр-гојдан сонра апасыны тахыл
гујусуна атыб, ағзына ағыр бир даш чевирди. Баш алыб
обадан чыхды. Үз тутду Бәһмәнлијә тәрәф...

* * *

Зейнәлханоглу Гәнбәр варлы-һаллы, амма чох хәсис
иди. Чөрәк јејәндә пишијин көзүнү сарыдарды ки, сәс
чыхармасын. Оғрулар бу әһвалаты ешидиб она дәрә вер-
мәк гәрарына кәдиләр. Кечәнин бириндә јеридиләр Гән-

бәрин чивир мәрәжинә. Башладылар мәрәји сөкмәжә. Сәсә ојанан Гәнбәр билмир нә етсин. Евиндә бир атылан јох иди. Јадына гоншусу Сәфәралы дүшүр. Әжилә-әжилә кедиб Сәфәралыны ојадыр ки, евинә оғру јериниб. Сәфәралы тез дуруб көјә бир күллә сыхыр. Оғрулар гышгырыб гачырлар. Түфәнк сәсини ешиндән өрәникк, стражникләр төкүлүб Зейналханоглу Гәнбәрин јашадығы мәһләни дөврәјә алырлар. Чамааты ојадыб мејдана јығырлар. Түфәнкки кимдә олдуғуну сорушурлар. һамы чийнини чакыр. Бу һејидә Сәфәралыны анасы балағыны бурманч еләјиб өзүнү јетирир:

— Бала, Сәфәралы, билмәзсән адыны дејәрсән һа! Бу гырышмаллар о дәгигә биләчәкләр ки, түфәнк сәндәдир. Аманды, адыны чәкмә, Сәфәралы!...

Стражникләр күлүшүб Сәфәралыны ирәли чағырырлар. Иши белә көрән арвад икнәлли дизинә чырлыр:

— Быј, күл олсун мәним башыма, баламы бу гансызларә өзүм нишан вердим ки. Нәнән гујуда хортласын, Гәнбәр!..

БАЈАТЫ:

*Гарабағын алчасы,
Дөшәнибдир халчасы.
Бир көзәл гыз сәмишәм,
Гызылжүлүн гончасы.*

*Гарабағын үзүмү,
Өлүрәм, өрт үзүмү.
Јар јенә күсүб кедир,
Кимә дејим сөзүмү?*

*Гарабағын сөјүдү,
Мән кәләндә көј иди.
Гыз, сәнә һалал олсун,
Кимдән алдын өјүдү?*

*Гарабағын нарынчы,
Јар јара јалварынчы.
Бизим елә көз дикән
Галсын јердә зарынчы.*

*Гарабағда баг олмаз,
Гара салхым аг олмаз.
Гоншуда гыз севәнин,
Урәјиндә јаг олмаз.*

ДАН ҮЗҮНҮН СӘДАСЫ

Дан үзүнә сәда дүшдү. Хорузлар бир-биринин бәһсинә сәһәрин ачылмағыны чар чәкдиләр. Ширин јухудан араланыб ајаға дурдуг. Булаг башына јениб әл-үзүмүзә су вуруб тамам-камал ојандыг. Беләчә обашдан ојанмағымызы көрүб күлүмсүндү Әскәр киши. Еркән ојанмағын хейриндән хейли данышды. Билдирди ки, сәһәр меһи бирбаша чәннәтдән әсир. Даныша-ланыша баг-бағатда шейли от үстүндә кәзишдик...

Мәммәдгулу оғлу Әскәр кишини Араз Јағыләвәндә һамы Күләдәрли ојмағынын Мирзәли чомунун өјүд-өјрәнч јери кими таныјыр. Әскәр киши ағсагал сөзүјән, мүдрик мәсләһәтијән чомун чаван-чомрулларынын башына ағыл гојар, өјүд-нәсиһәт верәр. Ағыр јыгналарда башда әјләшәр, сөзүјән-совујән, ағыр тәрпәнишијән мәчлисләри урвата миндирәр.

Әскәр кишинин атасы Мәммәдгулу киши Јағыләвәнд елиндә сајылан, сечилән икидләрдән олуб. Күштү тутуб күләшәндә һеч ким онун дизинин јерә кәлдијини көрмәмишди. Тој-дүјүн вахты, бајрамгабағы елат әркәнләри мејдана јығышыб күчләрини сынајардылар. Аз-аз адам оларды ки, Мәммәдгулунын дөшүнә чыхсын.

Һәр илин Новрузунда елатын чаван-чаһыллары бир јерә чәм олуб «чијиндән кечирмә» ојуну ојнајардылар. Ојунун гајдасы белә иди: Бир нәфәр јыхылыб «өлүр», дикәри «өлү»нү галдырыб чийиндән кечирирди. Ојунун бириндә Мәммәдгулу хейли «өлүнү» чийиндән кечирир, «һәјата гајтарыр». Ди кәл ки, чаһыллар чығаллыг едирләр. Ахырда кедиб Рзагулу ағаны кәтирирләр. Рзагулу аға бојдан һүндүр, чәкидән ағыр иди. Ағаја тәклиф едирләр ки, «јыхылыб өлсүн». Рзагулу аға динмәз-сәјтәмәз тиртип узаныр јерә. Мәммәдгулу бу «оғуз өлүсүнү» нә тәһәр чийиндән кечирирсә, та һеч ким дил олуб дилләнмир...

Әскәр киши сөздән, сөһбәтдән «бичин» бичди, биз дә

бир «бәфа» багладыг. Бакыя дөнәндә бир сөз «дәрзи» кәтирдик. Гулагымызда да дан үзүнүн сәдасы...

БЕЛӘ БИР ЭНВАЛАТ. Күнләрнин бир күнү Мирзәли-ләрдән бир дәстә чаван-чомрул јухары обаја тој шәп-лијинә кедирләр. Јолда бәрк јағыша дүшүб исланыб чум-чулуғ олурлар. Сојугдан титрәјә-титрәјә кәлиб чатыр-лар мәчлисә. Кәләнләрә јер көстәриб мөһрибанлыг елә-мәк әвзинә Ләләли ојамағынын Мөһнәтли тирәсиндән бир чаһыл ағзыкөјчәклик едир:

— Нә авыз кәлмәчәјә дүшүб боғулмамысыныз ајә?!

— Нә гәдәр әжвәл олсаг да күчүкдән гејрәтсиз Мөһ-нәтлиләрдән әфәл олмарыг,— дејә Мирзәлиләрдән бири дилини динч гојмур. Сөз јијәсинә мөһкәм дәјир. Истәјир ки, дуруб әл-гол атсын, асгагаллар ону јеринә отурду-рлар. Араја гангарачылыгы дүшмәсин дејә атмачаны ачыглајырлар.

Ләләли Мөһнәт киши Туға дәјирмана кедирмиш. Кә-либ, кәлиб Гоғлу чаја чатанда дајаныр. Бахыр ки, ја-зағзы олдуғундан чај көјүнән әләшпир. Иши белә көрүб кечмәјә үрәк еләмир. Мөһнәт кишинин јанында да бир күчүк вармыш. Күчүк јијәсинин дурухдуғуну көрүб өзү-нү вурур суја. Үзүб кечир о бири үзә. Мөһнәт киши дә јаныб-јахылыб гајыдыр:

— Үз илин Мөһнәти олсан, бир күчүкчән гејрәттин олмаја...

ДОДАГГАЧДЫ. Јаман бамәзә адам иди Мирзәли Әсәд. Елә ки, гаһ гаралыб, шәр гарышырды, о дәгигә чыхырды дамын үстүнә. Бир үн салырды ки, кәл көрсән, гојма, бәс бизи чандылар. Јазыг оба әһли. Кимин куманы на сналаһа кәлирдисә әлә алыб јүјүрүрдү һадисә јеринә. Әсәд киши дә әлини әлине чырпыб гәһгәһ чәкирди. Бир күн белә, беш күн белә. Күнләрнин бир күнү өјнәдән хеј-ли кечмиш чагда бир нәфәр кедир Әсәдкилә. Көрүр га-пыллари мөһкәм бағлыдыр. Көмәјә адам чағырыр. Бир-ләниб галыны јухырлар. Ичәридә нә көрсәләр јахшыды? Әсәдин дә, арвад-ушағын да гол-гычы киришләниб. Со-рушурлар ајә, бу нә һәнкамәди? Чаваб верир ки, бәс сиздән мәнә арха-көмәк олмаз, иранлылар әл-ајағымы сарыјыб, ев-шијимдә нәјим вардыса һамысыны апарды-лар...

ЈУРД ЈЕРИ. Кечән чағларда Гарабагда бир үнлү хан варымыш. Бу ханын да бир көзәл-көјчәк гызы вармыш ки, елә биләсән чейран гузусујмуш. Күнләрнин бир күнү бу гыза ики јердән елчи кәлир. Бири Јағыләвәнд елиндән,

дикәри бинәли бир кәнддән имиш. Хан бахыр ки, елчи дүшән икидләрин икиси дә сајылай-сечилән, варлы-һал-лы, архалы әнләдәнди. Нејләсин, нејләмәсин, икисини дә јанына чағыртдырыб габағларына шәрт гојур. Дејир, көрүрәм, икисин дә кечмәли чаван дејилсиз. Сиз ики, гы-зым бир. Кәлин белә-белә ишләр көрүн, обалы өз оба-ларына арх чәкдириб саваб газансын, бинәли кәндләрин-дәки о сәсли сејидин гәбри үстүндә бир күнбәз тикиб рәһмәт газансын. Бу күндән башлајыб бир аја шәрти биринчи јеринә јетирән мағарыны гурсун.

Икидләр әлбәәл разылашыб јурдларына гајыдырлар. Отураг јерин икиди маласыны әлине алыб, кечәни күн-дүзә гатыб күнбәзи учалтмаға башлајыр. Көчәри обанын икидән исә чајдан бир аз обаларына тәрәф јер күлүк-лө-јиб бахыр ки, бу минвалла арх бир аја баша кәлән дејил. Өзүнү сөјүд кәлкәсинә вериб бир тәдбир дүшүнмәјә баш-лајыр. Ағлына кәлән фикирдән севиниб базара гачыр. Хејли хам ипәк парча алыб кәлир обаларына. Кечәјари олчаг ишә башлајыр. Хам ипәји чајдан башлајыб оба-ларына гәдәр дүзүр. Елә ки, сәһәр ачылыр, чурба јерин икиди күнбәзи тамамламағ үчүн чыхыр гүлләјә. Әлини көзүнә гојуб рәгити сәмтә көз кәздирир. Нә көрсә јах-шыды? Оду һа чајдан су шырашыр ахыр. Дан үзүндән үстүнә шәһ дүшмүш ипәк парча күнәсини шохундан пар-пар парылдајырды. Дориндән бир аһ чәкиб «удуздум». — дејир. Әлн хан гызыннан үзүлән оғлан өзүнү күнбәзини гүлләсиндән јерә атыр...

Хан гызыны обалы оғлана вериб јағлы фәнд ишләт-дијинә көрә обаларына Јағыләвәнд дејирләр. Бинәли оғ-ландан исә «Башыкәсинк күнбәз» дејилән бир јарымчыг тикили галыр.

БАЈАТЫ. Өтәнләрдә јағылар Јағыләвәнд елине бастын еләјир. Чеврәсини алыб тутурлар ох јағышына. Өлән ким, јараланан ким, гәрәз, хејли адам тәләф олур. Јағы-лар диншәјиб фикир верирләр ки, нәјсә обада һеч ағлаш-ма, һеч гыј-гышыгыг сәси кәлмир. Чамаат динмәзчә, киримишчә мүдафилә олунур, јаралананлара көмәк едир, өләнләрә ағламырлар. Галырлар мәттәл. Белә дә адам-лар олар? Ахы өзләри олсајдылар бир вајнәфсә, бир шивән салардылар ки, сәсләри көј үзүнә јајларды. Елә бу һейндә бир гатар бајаты бүләнд олур көјә.

*Мэн ашыг гары дүшман,
Яры дост, яры дүшман.
Мэни пүнһан аглајын
Билмэсин бары дүшман.*

*Мэн ашыг салма сэда,
Хоја вар, Салмаса да.
Пүнһан агла көзлэрим,
Аламэ салма сэда.*

*Мэн ашыг ким сэнэмди,
Ким шаһды, ким сэнэмди?
Кизлин агла көзлэрим,
Билмэсин кимсэ нэмди.*

*О даг Дири дагыды,
Елин ири дагыды.
Гэмэ батма гардашым,
Дөрд јагымыз јагыды.*

*Шитилдир коран декил,
Битибдир коранда күл.
Досту көрөндө агла,
Дүшмэни көрөндө күл.*

*Әзизинэм дајым күл,
Әжим агла, дајым күл.
Достуна һэр вахт агла,
Дүшмэнинэ даим күл.*

*Алчалар, ај алчалар,
Јарпагы јашыл чалар.
Мафәми кизли апар,
Дүшмән көрәр әл чалар.*

Јагылар анлајыб бармагларыны дишлэдиләр. Јағым-
ләвәндилнәр агламазлар. Елә бүтүн түрк уруғу, оғуз өв-
лады јагы гаршысында алчалмаз. Дәрдини үрәјиндә ағ-
лар. Үзә чыхан баяты олар, ағы олар...

МАҢМУД ОҒЛУ МӘШИННИН СӨЛЛӘМӘЛӘРИ

— Адым Мәши, атамныкы Маһмуд, бабамныкы Аба-
сәли, атамныкы бабасынынкы Мирзә, бабамныкы бабасынын-
кы исә һачы Абасәлидир. Обамызы Худажарлы, бөлкәмиз
Чәбрајыл адланыр. Обамызын адлысы Худажар һачы
Абасәли бабамныкы бөјүк гардашы олуб. Дејиләнләрә көрә
өнчә Аразын күнеј јахасында олурмушуг. Сонра Чәфәр-
гулу хан Чаванширлә биркә бу үзә адламышыг. Худажар
Јүзбашы илә Чәфәргулу хан мөһкәм дост олублар. Ара-
ларындан су кечмирмиш. Бизә Дири дагыны туш верән-
дән бу јурда гонмушуг. Өтән чағларда јахшы чаһ-чәла-
лымыз олуб. Улу бабам һачы Абасәлинин 12 оғлу, 2
гызы вармыш. Инди төрәмәләри Аразын һәр ики јаха-
сыјнан бирди.

Иш-пешәләри гојун-кечи сахламаг имиш. Биз дә кө-
зүмүзү ачандан бу ишлә мәшгул олмушуг. Јаман ар-
тымлы һејванды гојун. Јахшы бахсан артыб-үрүјүб дүзү-
дүнјаны тутачаг. Гојун дедијин ешмә бағырсагдыр, арды
һеч үзүлмәз. Чөлдә-чавда гајдасынча һәрләсән башыны
кирләјәчәк. Гојун дејәр, мәни чәк харабаја, сәни чыха-
рым абаданлыға...

Гојуну аллаһ јарадыб кечи јолда гатылыб. Аталар
һавајы јерә:

*Дәвә һејкәлди,
Ат мурадды,
Чамыш мәрчанды,
Инак һејванды,
Гојун гурбанды,
Кечи шејтанды, — демәјиб...*

Гојун сәфалы јайлаг истәр. Истәр беш чүт олсун, ис-
тәр он беш чүт. Он гојун, бир гоч, күндә гон, күндә көч,—
буну да дэдәләр дејиб. Гојунчу кәрәк от-әләфин дилини
билә. Дүрлү отлар һаггында чохла дејимләр вар:

*Һарда көрдүн јовшан,
Гојунун олачаг довшан.*

*Һарда көрдүн гараган,
Евиндә вар агаран.*

*Һарда көрдүн гышоту,
Тез орада дүш оту.*

*Јериндә вар јагтикан,
Чарәни гыл, вахтикән...*

Дәвә дә сахлардыг. Аран-јајлаг көчүндә ағыр жүк-ләримизи дәвәләрә чатардыг. Једди дәвәјә гатар дејилир. Бир гатар дәвәси олан адам варлы-һаллы сајыларды. Дөвләтдә дәвә, — дејибләр. Дәвәдән данышыланда беш-алты јетәр, једди гатар, сәккиз артар, — дејә сөһбәт ачылыр. Анадолудан Алтаја гәдәр дәвәнин пири Вејсәл Гарани сајылыр. Нечә олурса бир күн Вејсәл дәдәнин дәвәси өзкәсинин өрүшүндән бир чәнкә от гырпыр, о дәгигә јыхыб боғазлајыр дәвәни. һарам тикә даддыгына көрә... Көчәриләр арасында бир үнлү мәсәл вар: Дәвәси олманын гара вајыс јадына дүшмәз. Дәвә тез нәзәрә кәлән һејванды. Она көрә чиһазына бир аз үзәрлик вә јахуд гарачәрәкоту багламаг лазымды.

Бундан ирәли ири шәһәрләр арасы алгы-сатгы мал-ларыны карванлар дашыјармыш. Бир киши дә јолун үстүндә әјләшиб дәвәләрә тамаша елијәрмиш. Карван кәлиб кечәндә олгуну көндәрир ки, индичә дәвә кәсә-чәккләр тез әт алыб гајыт. Карван бир аз кетмишди ки, дәвәләрин бири јыхылыр. Тез дәвәни кәсирләр. Бу чағда ушаг јетирир ки, бәс әт алмаға кәлмишәм. Сорушурлар аја, һардан билдин бурда әт олачаг? Гајыдыр ки, бәс атам көндәрди. Сарван јаныб-јахылыб гајыдыр ки, паһ атам атоннан, көз јијәси... Ушаг әт алыб гајыдыр атасынын јанына. Бахыр ки, атасынын көзләри пыртлајыб төкүлүб јерә. Демә, һәм кишинин, һәм дә сарванын көзләриндә варымыш...

Дәвә јаман киши һејвандыр. Күнләрин бир күнү нә тәһәр олурса Калба Әсәдулла оғлу Мәһәмәдин арвады Күлханым дәвәјә сөјүр. Орасыны да дејим ки, дәвә һејкәл олдуғундан сөјмәзләр. Нә, дәвә јадында сахлајыр буну. Бир күн Күлханым арвад көлкәдә јуха јајармыш, Дәвә арвады тәк көрүб чумухур үстүнә. Алыр арвады

зинданын алтына. Күлханым арвад башлајыр јалвар-маға:—«Дәвәмә башлыг тохујачам, дәвәмә дөшлүк тохујачам. Дәвә јалвар-јапыша бахмајыб башлајыр арвады сыхышдырмаға. Сәсә-күјә Мәһәмәд киши бајыра чыхыр. Дәвәни говуб арвады хилас еләјир.

Дәвәни ики јердән кәсәрләр. Өнчә боғаз алтындан, сонра бојунла көвдәнин бирләшдији јердән. Дәвә әти дәрмандыр. Јејәндә бәдәнә күч-гүввәт верир, истилик кәтирир. Сарылыг хәстәлији тутана лоғмандыр.

Дәвәнин јүјәни овсар адланыр. Әснәк агзына вурулур. Дәвәнин јан јүкләри үшүл адланан иллә чатылыр. Өр-кәндән дә истифадә едирләр јүкдә. Көчәриләр арасында дәвәјәнән бағлы дер-дејим чохдур. Билмәјәнән битмәз, Азачыг јахшылыға көрә дејәрләр: «Дәвәјә «һөт» демәк дә көмәкдир». Бириси вәзифәдән чыханда једди ил ији бурнунда галыр. Биријәнән зодлу-зодлу данышанда де-јирләр: «Дәвәдән јыхылыб «һөт-һөт»үңү јерә гојмур» Бири јухары јердән чағырыланда о дәгигә дејәр: «Дәвәни һара чағырарлар? Ја Нахчывана луза, ја Талыша дү-јүзү». Бириси сәрфәсиз алгы-сатгы еләјәндә о дәгигә хә-бәрдар едәрләр: «Дәвәсин сатан, көшәк ала билмәз». «Дәвәчијәнән дост оланын дарвазасы кен кәрәк»—бу мә-сәлин ачыб-ағармасыны бөјүкдән кичијә һамы билир. Бир дә көрүрсән әсилсиз-нәсилсиз бир адам дурдуғу јер-дә варланыб олду бәј. Башлады көкүл-көмәчли јердән гыз истәмәјә. Ағсаггала кәнәшијә кедәндә әлүстү гајы-дыр ки, «гызыны вермә дәвәли дәлијә, дәвәси кедәр. дә-лиси галар». Бири дојумлуг учундан өзүнү ода-көзә ву-ранда, ардынча сөјләрләр: «Дәвәни дағдан учуран бир чәнкә отдур». Ачкөз адама ишәрәјәнән дејәрләр: «Дәвәни дәнкијәнән удур». Биринә әјри-әјри бахан о дәгигә гајы-дачаг ки, «дәвә нәлбәндә бахан кими нә бахырсан?». Шикајәт еладијин јердә сәни алыб-анламасалар дејәрсән ки, «дәвәдән бөјүк фил вар». Бириси бир сәрфәли ишә бикәнә јанашанда дејирләр: «дәвәјә һангал лазым олса, бојуну јүз јердән узадар, јәгин лазымы дејил». Бир иддиасы өзүндән бөјүк көрәндә о саатча шүкр еләјир-сән: «Аллаһ нә јахшы дәвәјә ганад вермәјиб, јохса учма-мыш дам-даш галмазды». Маншырлы мал һаггында де-јәрләр: «Зынгыровлу дәвә итмәз». Биринә дүзәлтмәк ис-тәмәдијин ишин сорғусуна «дәвәнин гүјүругу јерә дә-јәндә»—дејә чаваблајырсан. Бири бөјүккүјүңү билдир-мәк истәјәндә дејир: «Дәвә нә гәдәр өлү олса да, дәриси бир ешәјә јүкдүр».

Дэвэдэн сорушублар: — Бојнун нијэ эјридик?
Дејиб: — Нарам дүздүр ки, бојнум да дүз олсун?!
Дэвэјэ дедилэр: — Ениши сеvirсэн, јохушу?
Деди: — Дүз јолу көјөми чөкдилэр?!

...Мәши кишини белчө сөһбәтчил көрдүк. Сөзүнүн-сөһбәтинин һеч чатыгы-чөскүсү олмады. Дејиб-данышыб мәнзилинэ јетди сөзүн. Гојундан данышса да кәрә-күрә сөјләмәди. Дэвэдән сөһбәт ачса да лөкләмәди. Нә деди, нәданышды һамысыны ағсаггал гырымьјнан бирчә-бирчә ипә-сапа дүзүб бизэ тәһвил верди.

КҮЛМӘЧӨ: Хәләфли Дүнјамалы киши јаман чанта-раг адам иди. Күнләрин бир күнү Аразы адлајыб кечир Гарадаг јөрәсинә. Кәзиб-кәзиб кәлиб чыхыр бир һампанын анбарына. Бахыр ки, бир дөвә чувалы бугда азу. Севничәк әлини-әлине сүртүр ки, та ушагларын гыш азу-гәси дүзәлди. Чувалы дик алыр чийнинә, дүзәлир јола. Гв јијәси һәнир ешидиб ојаныр. Бахыр ки, буду бир азмаң бојлу адам ошун бугда чувалыны шәлләјиб кедир. Нөкәр-најибини дә ојадыб дүшүр далынча. Орда гојма, бурда гојма. Дүнјамалы дүз кәлиб чыхыр ојмагларына. Чувал јијәси дә архасынча. Ојмагын ағыр-ағсаггаллары төкүлүб кәлир. Јетирән Дүнјамалыны данлајыб-дансы-јыр. Бир ағсаггал да гајыдыр ки, эши, бунун ағлы кәс-мәјиб кедиб бир чувал бугда кәтириб, сизә нә олмуш-ду бу узунлугда јолу дән-дүшдән өтәри вүрүб кәлирдиз? Гарадаглы һампа да еләмә тәнбәллик, гајыдыр ки, мәни о гөдөр дә тахыл-тәрнә марагландырмырды. Она мараг-ланырдым ки, көрүм бу дөвә көпәкәгәлу кимди белә бу узун јолда о ағырлыгда чувалы бир дәфә дә олсун јерә гојуб динчини алмады?

Мәрәкәјэ јығылан чамаат арасына күлүшмә дүшүр. Елә һәмин чагдан бәри һамы Дүнјамалыја «Дэвә Дүнјамалы» дејир.

НӘГМӘЛӘРИМИЗ. Хан чобан, сәркар чобан јайлаға кетди. Аранда галан адахлысы дарыхды. Көзү јолларда галды, гәлби губарда. Үрәји јайлаг гары истәди. Пешгүрд-дан гајыдан дагчыјнан бир намә көндәрди.

*Сән кедәли Арандан,
Ајры дүшдүн јарындан.
Бары бир совгат көндәр,
Дагларын ағ гарындан.*

Хан чобан, сәркар чобан исмарышы алды. Үрәји ат-ланды. Ди кәл ки, анламады. Бир чаваб јазды:

*Архалыгын нарышды,
Гајтаны бир гарышды.
Мән дагда, сән аранда,
Бу нечә исмарышды?*

Гыз ағлады, ағламсынды. Сачындан үч тел ајырыб басды синәсинә:

*Даглардан гар кәлмәди,
Галдым ағлар, кәлмәди.
Дәрдиндән хәстә јатдым,
Ел кәлди, јар кәлмәди.*

Хан чобан бу намәни дә алыб охуду. Үрәји көјүм-кө-јүм көјнәди:

*Аранын јолу хырман,
Торпагы көзә дәрман.
Јардан бир намә кәлди,
Јары дәрр, јары дәрман.*

Гыз јаныб-јахылыб хан чобана, сәркар чобана бир намә дә јазды:

*Мән галдым аран јердә
Милчәк ган соран јердә.
Чобан, бојнун гырылсын,
Јар севиб, алан јердә.*

Сәһвини-сучуну баша дүшдү хан чобан. Једди көз, тәк ағыз түтәјини чалды. Дағ-даш јанғыланды:

*Јар дагда, гыз аранда,
Дан јери гызаранда.
Галса гој оған галсын,
Галмасын гыз аранда.*

Һә, дзәздән гәфлә-гатыр дүзәлтдиләр. Хан чобанын, сәркар чобанын алакез, бал додаг јарыны миндирдиләр бир көзмунчуғу кими көзәл мајаја. Јол алдылар јайлаға...

НОРАДИЗ—ОД ГАЛАСЫ

Күлнисә арвад һана гурду, эриши узатды, күчүләди, аргачы кечирди, киркитләди, бир бармаг тохујуб һәвәләди. Бирәр-бирәр ағыз мунчугуну дүздү. Сонра башлады нахыш ишләмәјә. «Өкүз көзү», «гурд ағзы», «газ ајағы», «дәвә бојну», «сичан диши», «гоч бујнузу» нахышлардан дүздү халчаја. Көнлүндән јазлаг гары кечди. Бир «јајлаг јолу» бәдизини илкин илмәсини вурду. Әлиндәки нахышыны баша вуруб гајчыны әлине алды килкәни гајчылаја-гајчылаја зүмзүмә сләди:

*Әлимдә гајчы,
Кедирдим елчи.
Бир сүрү кечи
Чыхды гаршыма.*

сонра аргачы кечириб киркитләди:

*Әлимдә киркит,
Пислији тәркит.
Бир дәстә икид,
Чыхды гаршыма.*

Бир астохујуб һәвәләди:

*Әлимдә һәвә,
Кедирәм әвә.
Бир гатар дәвә,
Чыхды гаршыма...*

Күлнисә арвад халчаја од бәлкәли буталар ишләди. Одлу-аловлу бәдизләрдән бир дөрдкүл халча тохуду. Халча јалав-јалав јанырды...

...һорадиз кәндиндәјик. Мүәллим Јусиф Исмајыловун гонагыыг. һорадиз адыны инчәләјирик. Гәнаәтимиз бу олур ки, һорадиз әски Иран дилләриндә һор-од, диз-гала

сөзләриндән јараныб. Аразын һәр яки јахасында һор, хор көклү јер адлары чохдур. һорадиз, һоранд, һоровлу, Әһәр, Хурама...

Мир Мөһсүн Аға Сејид Ибраһим оғлу (Сејид Шушински) 1889-чу илдә бу кәнддә ачадан олуб...

Гарабаг тојларынын јарашыгы Мәшәди Бүрәд ханым бу кәнддән пәрвазланмышды...

Бу кәндин ағаларындан олан Чавад аға Чаваншир Аразбара ағсаггалыг еләјирди...

Од галасы һорадиздә гәрар тутан Имамзәдәјә беш чәкиб зијарәт еләдик. Арзуладыг ки, бу гүдсијәтли, гутсал торпаға јағы ајаглары тохунмасын. һорадиз кәндиндән ајрыларкән Күлнисә арвад ардымызча су атыб дуачы олду: Танры сизи од шәриндән, ат шәриндән, арвад шәриндән, јыхылмыш дивардан, гудурмуш көпәкдән горурун!..

БЕЛӘ БИР ӘНВАЛАТ. Күлнисәнин бир күнү Чәфәргулу хан оғлу Һидајәт аға Чаваншир Аразбардакы кәндләрини огуллары Чавад аға вә Һүсејн аға арасында бәлкәк фикринә дүшүр. Јурдунун күндөгән ганадынын мәркәзи һорадиз, күнбатан ганадынын мәркәзи исә Нүзкар кәнди имиш. Огулларыны өнүнә чағырыб дејир: балаларым, ики адлы-абад маһалым вар. Бирн Шәһри-Нүзкар, бирн исә һорадизчијәз адланар. Сечин, һорәниз бирини көтүрүн, Һүсејн аға тез өзүнү прәли вериб дејир:—Мән Шәһри-Нүзкары истәјирәм. Чавад аға исә јазыг-јазыг дилләнир:—Мәним һеч әзәлдән бәхтим јохдур. Мәнә дә һорадизчијәзи вер.

Һидајәт аға бығалты гымышыб—вердим,—дејир.

Бир аз вахт кечәндән сонра огуллар атланыб маһалларына кәлирләр. Һүсејн аға бахыр ки, Шәһри-Нүзкар беш-он евди, һамысы да хосма-јапалаг. Чавад аға исә көзләринә инанмыр. һорадизчијәз мин елли абад кәнд иди. Атасынын күлүмсәмәји инди она чатыр.

КҮЛМӘЧӘ. һорадизли Бајрамалыны јан-јәрәдә танымајан јохдур. Бу шух, шурмәзә киши өз дузлу, дады зарәфатларыјла, сөз-сөјләмәләријлә ад чыкарыб.

Бајрамалы киши бир мүбарәк рамазан ајында багда әјләрмин һаһар еләјирмин. Елә бу чағда башы әммамәли бир молла кәсдири үстүнү:

—А киши, бәс сән оруч дејилсән?

Бајрамалы киши һалыны поэмәдан гајыдыр:

—Јох, башына дөнүм, мән Бајрамалы кишијәм. Оруч киши биздән беш-он ев о јана олур. Әјләш, чәрәк јејәк...

Бир нәфәр узаг обадан Бајрамалы кишијә исмарыш кәтирибмиш. Дүшүб һорадизин ортасына ора Бајрамалы, бура Бајрамалы. Бир хејли ајаг дөјәндән сонра Бајрамалы кишијлә үзләшир:

— Ај әми, Бајрамалы кишинин евини мәнә салыг верәрсәнми?

— Көзүм үстә, көстәрәрәм. Бах, а бала, дүшәрсән бу јола дүз кедәрсән, сонра дөнүб бир аз кедәрсән, сағ әлдәки ахырынчы ев Бајрамалы кишининдир. Ди һајды, гадан алым.—дејә набәләдә јол көстәрир Бајрамалы киши. Сонра кәсмә јолла өзүнү јетирир ева.

Гонаг сораглаша-сораглаша кәлиб чыхыр Бајрамалы кишинин јолағасына. Бир ағыз һарајламышды ки, Бајрамалы киши өзүнү атыр чөлә, набәләд гонаг галыр мәэттәл. Дуруха-дуруха дејир:

— Ај әми, сән бајагкы киши дејилсән?

Бајрамалы киши дә күлә-күлә гајдыр:

— Әмин гаданы алсын, сән Бајрамалы кишинин евини хәбәр алдын, мән дә евини нишан вердим. Сорушсајды Бајрамалы кишини танымырсан, мән дә өзүмү таныг верәчәјдим. Ди, гапыда дурма, кеч ичәри. Ај ушаг, тез тојуг тутун!..

КӘЛИН ЧИЧӘК, СӨЗҮ КЕРЧӘК...

— Ај гајнана, һеч кәлин олмамьсан?

— Нијә ки, олмушам. Үнүмү гајнатам ешитмәди, үзүмү гајынларым көрмәди.

— Сарымсағы да кәлин еләјибләр гырх күн ијиси чыхмајыб.

— Јох, елә дејил. Бизим дөврүмүздә кәлин евин сүпүркәсијди, һара гојсајдылар орда да гыврылыб јатарды. Индики кәлинләрин ајыбыны јер өртсүн. Гајнанаја бир дил чыхарырлар ки, үнү аләмә тунчар олур. Бизим адымызы јаман елијәнләр дә онларды, јалан елијәнләр дә.

— Гајнана памбыг јумағы, тахчадан дүсә кәлиннин башыны јарачаг...

— Нијә кәлини демирсиниз? Кәлин сындыран габын сәси чыхмаз, һә?

— Кәлин бир чичәк, һәр дедији керчәк.

Гајнана — илан, һәр дедији јалан, — дејибләр ахы.

— Кәлин кәтдик, үн кәтдик,

Уму-күсүлү күн кәтдик, — дә дејибләр.

— А гајнана, кәлинини чох истәјирсән, гызыны?

— Кәлиним гыз сачы јусун,

Гызым оғлан сачы тумарласын.

— Вај, чаныначан, гајнана!

— Бәс нечә! Гызым тәндирә чөрәк јапан јердә күрәкәним кәләјди.

Кәлиним палтар јујан јердә оғлум.

— Елә нијә?

— Тәндирә чөрәк јапанын истидән јанаглары аллаһыр, көзәлләшир, палтар јујанын исә рәнки-руһу гачыр, үзүнүздән ираг, өлү сифәтинә дөнүр сифәти.

— Ојунун олсун, а гајнана!

— Кәлиним хәшил габы јусун, гызым хәнкәл габы.

— Икиси дә габ дејил?

— Билдијиниз елә бурачанды. Хәнкәл габыгы сујун алтына тутан кими пака чыхачаг. Хәшил габыны ју ки јујасан.

— Гајнанан өлсүн, а гајнана, дөвраннын дөнсүн, а гајнана!

— Бу һәлә һарасыды? Буғданы гызым говурсун, чыздыгы кәлиним эритсин.

— Фәрги нәдир ки?

— Бәрәкәтинә гурбан олдуғум буғданы говурдугча артыр, чыздыгы говурдугча азалыр. Гызымын әли бол олачаг, кәлиниминки сол.

— Та сәнә сөзүмүз охду.

— Нә сөзүнүз олачаг? Билдиңиниз бир дәйрман ишләтмәз. Кәрә-күрә соргуңнан јормајын мәни. Әлбәттә, гызымы истәјирәм. Пајыз күнүндә гызым отурсун оглу гучағында, јаз күнүндә кәлиним отурсун гызы гучағында.

— Нијәси дә ки...

— Та онун нијәсини сөјләмәзләр.

— А гајнана, гајнана...

— hej-hej! Дилиңизи гыса еләјин һа. Кирәрәм јајлағыңыздан, чыхарам гышлағыңыздан...

— А гајнана, әр јахшыды, арвад?

Сәфәрдән кәләнин арвады оласан, һамамдан чыхағың ән.

...Бу да бир зарафат. Хан Араза сығынан Јагытәвәнд обасында Бәдир арвадын гонағыжыг. Дедикчә зарафатчыл, шән-шух арваддыр. Гајнана-кәлин бәзәмәләриндән елә бута-бәдиз сөзләр «күлләјир» ки, һәлә гаты ачылмајыб. Биз дә һәрдән һәрлән шитил атыб сөз гурдалајырыг.

— Дедиңиниз гәдәр вармы кәлиңләриниз?

— Сиз нә данышырсыңыз? Кәлин евин шаһ дирәјидир. Бу очаға дөрд кәлин кәлиб. Бир соған дағынча ијимиз чыхмајыб. Кәлинин дүшдүјү јер кәлин олар дејибләр. Мән кәлиңләрим иаг ичиндә бөјрәк кими бәсләмишәм. Јадыңызда сахлајын, ев ичиндә нә сөз-сов варса чоху еһтијач учундан олар. Бизим дә аллаһа шүкәр, һеч нәдән касадлығымыз олмајыб. Олан јердә дә кәрәк дөзәсэн. Әсл кәлин һәмишә дөзүмлү олур. Әли алмаг чәтин, сахламаг голај, бәдәсли алмаг асан, сахламаг мүшкүлдүр. Әр дә шәртдир һа. Дәләләр дејиб ки, киши гызы олуб, ит арвады олунча, ит гызы олуб, киши арвады ол. Кәрәк гыз да јахшы гыз ола. Ону да дејибләр ки, јахшы гыз јад өлкәјә, вај һајыф, һајыф, јаман гыз јад өлкәјә, вај ајыб-ајыб...

— Кәлин үчүн чәтин иш нәдир: гајнанаја гуллуг еләмәк, ушаглара бахмаг, әрә хидмәт, јохса?..

— Кәлин үч ишдән чөкәр. Бир ајыб олмасын, ушаг доғмагдан, бир чөрәк биширмәкдән, бир дә палтар јумагдан. Ән чәтини дә палтар јумагдыр. Кәлин палтар

јуан јердә дејәр ки, једди дәдәм еви олајды, һәр евдән бир тикә дејиб дојајдым...

Бәдир Гасым гызы чох дүзмә дүздү, чох гурама гурду. Биз дә бу аллы-күллү гурамадан бир кәлиңлик «чәһиз» дүзәлтдик. Сөз чәһизи.

ДЕЈИШМӘ.

Гајнана: — *Ким кәлди, кәлин кәлди,
Әлиндә бәлим кәлди.
Чәри јох, чәһизи јох,
Чаныма гәним кәлди.*

Кәлин: — *Ашы сүз гој, гајнана!
Одун дүз гој, гајнана!
Оғлун алдым әлиндән,
Башына буз гој, гајнана!*

Гајнана: — *Кәлин кәлир, хан кәлир,
Евләри јыхан кәлир.
Әлиндә вар кор үлкүч
Башлары гырхан кәлир.*

Кәлин: — *Дамда дирәк гајнана!
Шана, күрәк гајнана!
Оғлу евә кәләндә,
Һамыдан зирәк гајнана!*

Гајынана: — *А кәлин, назлы кәлин,
Сөһбәтли, сазлы кәлин.
Топ-түфәнкин долуду,
Бирытын азды, кәлин.*

Кәлин: — *Доғдун оғул, гајнана,
Једин ноғул, гајнана.
Оғлун алдым әлиндән,
Чатда, боғул, гајнана!*

СӨЈЛӘМӘ.

Гајнамам — гарача көпәк
гапыда јатар,
Балдызым — чувалдузум һәрдән кәлиб
санчар гичар.
Гајынларым — сәрв ағачым
гапыда битәр,
Гајнатам — сары јаг кими
чаныма јатар...

БЕЛӘ БИР ӘҢВАЛАТ. Кечән чағларда әри өлүб дулгалмыш бир арвад варымыш. Бу арвадын өвлад адында бир оғлу, бир гызы варымыш ки, икиси дә евләниб, әрә

кетмиши. Арвад оғлукилдә галырмыш. Кәлини һәр дәфә она пај чәкәндә габына алтдан даш, үстдән аш гоҗармыш. Арвад да истәмәзмиш ки, оғлунун евиндә геҗлигат олсун. Она көрә дә белә-белә әһвалатлары оғлуна хәбәр вермәзмиш. Ди кәл, ахырда безарыҗыб кедир гызыкилә. Неч демә, күрәкәни әзәзилликдә, ныггызлыгдә кәлининдән керә галырмыш.

Күнләрин бир күнү күрәкән базардан эт алыб евә кәгир. Кирәвәләҗиб әтин бөҗүк бир парчасыны гәйнасынын чибинә гоҗур. Арвадын бу ишдән хәбәри олмур. Күрәкән әләшиб әти доғрамаға башлаҗыр. Доғраја-доғраја донгулданыр ки, бәс мән базардан әти чох алмышам, ниҗә азалыб? Ушаглар анд ичирләр ки, бәс бизни хәбаримиз жохдур. Күрәкән башлаҗыр еви ахтармаға. Ора-бураны кәзәндән сонра кәлиб җетишир гәйнанасына. Арвадын үст-башыны кәзиб эт парчасыны чибиндән чыхарыр. Неч нәдән хәбәри олмајан арвад анд ичиб аман еләҗир ки, мән бу синнимдә эт көтүрмәрәм. Јәггин ушаглар гоҗуб. Ушаглар да даш атыб башларыны тутурлар. Күрәкән өзүндән чыхыр:

— Ај арвад, неч ағ бирчәјиндән утанмырсан? Ниҗә өз доғма гызынын евиндән эт оғурлаҗырсан? Эт лазымынды, де, эт верәк.

Арвад ишин гурама олдуғуну баша дүшүб оғул евинә гаҗыдыр ки:

— Алты даш, үстү аш, јенә оғул јахшыдыр...

РЭВАЈӘТ. Белә дејирләр ки, өтән чағларда Аразгырағы обаларын бириндә ики гардаш варымыш. Вәлидејиләриндән галан мираса бөҗүк гардаш јијәләниб евләнир. Кәлин евә аҗаг басандан кичик гардашы көзүмчыхдыја салыр. Нәр ахшам әринә гәјныннан шикајәтләнир. О гәдәр нәрәә-нәдән данышыр ки, ахырда кичик гардаш башыны көтүрүб гачыр.

Арадан узун мүддәт кечәндән сонра кичик гардаш ата очағындан өтәри бәрк дарыхыр. Ајын-ојун алыб һејбәсини долдуруб дүзәлир јолун ағына. Кәлиб чыхыр обаларына. Гоншулары кичик оғулу таныҗыб бөҗүк гардаша муштулуға гачыр. Гардашыны евдә тапмаҗыб кәлиниләрини муштулудуҗлаҗыр: — Көзләрин ајдын, гәјнын кәлди!

Кәлин һалыны да позмадан гаҗыдыр:

— Нәјимин гәјныдыр, гајын гәјнара дүшсүн!

Гоншу пәрт олса да дејир:

— Чијинидә һејбәси вар.

Кәлин һејбә сөзүнү ешидән кими дилләнир:

— Кәлир кәлсин. Биздән башга кими вар.

УЛУМ СУЛАР КӨРПҮСҮ...

Аразбара кедирик. Гатарын пәнчәрәсиндән бојландыгча чанымыздан бир үшүтмә кечир. Лопә-лопа гар гаҗыр...

Гыш кәлиб. Агкөз гапыны кәсиб. Гујруглу пәјәдә, гылчығлы гујудадыр. Гарылар чәһрәнин, гочалар дәһрәнин гулпундан јапышыб. Гарақүнлүјүнү јајдан габламыш, еһтијаты о бири башдан көрмүш евләрин түстүсү галын чыхыр...

Араз Јағыләвәнд обасында Мәләк халанын гонағыҗы. Мәләк хала әслән Чәбраҗыл бөлкәсинин Худајарлы ојмағындандыр. Худајарлы ојмағы Дири дағын әтәјиндәди. О Дири дағын ки, гышда Саваландан гар, јајда булуд чәкир. О Дири дағын ки, јамачында Азәрбајчан ашыг ше'ринин дәдәси Дирили Гурбаны ујујур. Гурбанинин ады чәкиләндә Мәләк хала килејләнди. Деди ки, нәр дәфә јолум дүшәндә бахыб сыхынты чәкирәм. Гәбри чох бәрбад һалдадыр. Адам да өз улу-удуғуна бу гәдәр јад олар?

Мәләк хала елимизин—улусумузун көһнә-кечән сөз-совларыны јығыб-јығмалаҗыб гоҗуб сөз дүјүнчәсинә. Диндириб чошдуранда сөз кәләфини ачыб бир сөһбәт кәнкәфи еләҗир ки, кәл көрәсән. Соруманда ки, ај Мәләк хала, бу гәдәр сөз-сөһбәти һардан бүкүб-бүкмәләҗиб гојмусан сөз бохчана? Гаҗыдыр ки, дөдәм Дирили Сурхај ашыг иди. Сөз сәррафыјды. Нәр дәфә тавар сазыны синәсинә басыб чаланда гапымыз гыз-кәлин јығынчағы оларды. Тәк јаранмышды дөдәм. Јер үзүнүн ләнкәри, көј үзүнүн сүтунују. Гарадағын килиди, Гарабағын ачарыјды. Улум сулар көрпүсү, ағыр елләр чарчысыјды. Јеријәндә јел әтәкли, јүјүрәндә гуш ганадлы. чагыранда Короғлу сәдалыјды. Ағзы «Чанан» маһнылы, додағы долаы фыштырығлы, гучағы тавар сазлы, бели беш кәләри, чијни ашырма түфәнкли иди... Еһ, нә гоҗуб, нә ахтарысыныз, дәдәм јадыма дүшәндә од тутуб јанырам. Чаван кетди дүнјадан. 43 јаш нәмәнәдир ки... нә, сөзүмүн

евн одур ки, дэдэм нэ төкүбсэ һамысыны жыгышдырмы-
шам. Балача олсам да һамысы ядымдадыр. Бир дэ ки,
ушағын жаддашы ити олар...

ОЗАНЛАРЫМЫЗ. Дирили Сурхај. Сөзү-сөзә бағла-
јыб баяты дејиб, сөзү-сөзә гошуб гошма чағырыб. Де-
дијини, гошдуғуну јазмајыб. Јазыбса да әлдә оланы јох-
дур. Савадлы олуб. Атасы Бәјалы киши Тәбриздән молла
кәтирдиб ајы бир гызыл онлуға дәрс охутдурмушду Сур-
хаја.

Дирили Сурхај (1902—1945) Чәбрајыл бөлкәсинин
Худаярлы ојмағында көз ачыб. О чағда Худаярлылар
јајлаг-гышлаг күзәрәни кечирәрдиләр. Јајлаглары Ке-
чәлдағ, Чамал галағы, гышлағлары Диридағ олуб. Бә-
јалы кишинин фикри Сурхајы молла еләмәк иди. Сурхај
нсә бир учу чөмчәдән, бир учу нимчәдән јапышыб ашыг-
лыг еләди.

...Дејиләнә көрә Сурхаја Ағдашдан Маһпәри адлы бир
гызы бута вермишдиләр. Лакин әнлә наразылығы учун-
дан бутасына говуша билмир. Сурхај өмрү боју накам
севкисини аныб ағлајыр. Баятыларында да, гошмала-
рында да өз бутасыны бәлләјиб әләмә чар чәкир.

*Сурхајам, кәнчәм, һарај!
Ағдашым, Кәнчәм, һарај!
Гурбани өлдү кетди.
Мәнә бир әнчам, һарај!—*

дејә һајгырыр Бә'зән дә күнаһы, сучу көјләрин, фәләјин
үстүнә атыб ачы-ачы ағлајыр:

*Сурхајам Сары јалдан,
Ел кечмәз Сары јалдан.
Бу чәрхи дөнмүш фәләк,
Ајырыб јары-јардан.*

Сурхајын дәрдли баятылары... Бурда һәр сөз онун
һәјатыјла, һәр ад онун доғулуб әрсәјә кәлдији јерлә бағ-
лыдыр.

*Кәлдим Худафәринә,
Дүшдүм јаман дәринә.
Сазым тәрсинә дөндү
Кечдим фәләк кирина.*

*Кечдим Худафәрини,
Јарам етди ирини.
Дәрд синәмдә гөвр едир,
Кимә верим сиррими?!*

*Әслим Диридағлыды,
Синәм дүјүн-дағлыды.
Истарам дурам кәләм,
Әл-ајағым бағлыды.*

*Сурхајам, сирдән десәм,
Сәдәфдән, дүрдән десәм.,
Дағылар Дири дағы,
Дәрдими бирдән десәм.*

Дирили Сурхај ел сәнәткары олуб. Сөзүнү еләә баш-
лајыб, еләә гуртарыб. Елә ел-оба да ону севиб-јашадыб.
Сурхај үстүндә ајаг ачыб аддымладығы, бар-бәһәриндән
једији торпағы севиб. Улу Дәдә Горгуд кими көчәри ел-
ләри торпаға бағлылығы, әкиб-бечөрмәјә сәләјиб.

*Тәрәкәмә,
тәрк еләмә араны,
Ајры дүшүб
бәрк еләмә араны.
Тапмазан, долансан,
кәзгән һараны
Елимин бәһрәли,
барлы торпағын...*

Дирили Сурхајын гошуларында даһа чох гәм, кәдәр
вар. Бунлар да онун накам сеvkиси илә бағлыдыр. Ашыг
дејирди:

*Көјнән кедән ағча гушлар,
Кедәр Саваланда гышлар.
Јарымы мәнән ајырыб,
Оғлу-гызы гырылмышлар...*

ДИРИЛИ СУРХАЈЫН НӘФӘСЛӘРИНДӘН АШЫГ ЕЛИН АТАСЫДЫ

*Сөјләдијим бу сөз-сөһбәт,
Ашыгларә чатасыды.
Ашыг елдән доғулса да,
Өз елинин атасыды.*

*Ел шад олса ашыг күлэр,
Ел дәрдини ашыг билэр.
Мәһәббәтин елдә дилэр,
Ел ашыгын бутасыды.*

*Сурхәј дејәр ел ичиндә,
Јаша, јарат, өл ичиндә,
Нә јазылыб әл ичиндә,
Бу ачдыгын нә тас иди?*

АПАР

*Дурнам кедәрән Ағдаша
Уча дағлар аша-аша.
Һәр гоһума, һәр гардаша,
Һәм дә јара салам апар.*

*Дурнам, кедәрән һеријә,
Көјнән јеријә-јеријә...
Дәрдими де Маһһәријә,
Мәндән јара салам апар.*

*Дурнам кедәрән һа јана,
Сурхәј галыб јана-јана,
Апар, мәндән бир нишана,
Мәндән јара салам апар.*

БЕЛӘ БИР ӘҢВАЛАТ. Күнләрин бир күнү ашыг Сурхәј Бабајлы кәндинә бир ат јүкү дән апарымыш ки, дартыб кәтирсин евә. Ундугдан ун түкәнибмиш. Дәјирмана јетирһәјетирдә бахыр ки, дәјирманчы сују совуб евинә кедир. Чағырыр ки, ајә, ушағлар евдә ачдыр, гајат уну дарт. Дәјирманчы даш атыб башыны тутур ки, та кечдир. Јат үјүт, дејибләр, јет үјүт јох. Кәл бу кечәни дәјирманда динчәл, сабаһ теэдән дартарам апарарсан. Ашыг әл чәкмир. Дәни апарыб бошалдыр дәннијә. Нә тәһәр бир кәрајлы чағырырса дәјирман башлајыр ишләмәјә. Дән үјүнүб ви олур. Дәјирманчы галыр мээттәл. Елә о чағдан да ел арасында бу әһвалат үннәк олуб кәзир ки, Сурхәј һагг ашығыды, дәјирманы сусуз ишләдиб...

ЈАХАН ДҮЈМӘЛӘ...

Дејиләнә көрә Нүһ пейғәмбәр Ағры дагында кәмидән дүшәндән сонра мөһкәм ачыр. Јан-јәрәдә дишә дәјәп бир шеј тапмајыб үз тутур Гарабагын аран ағзы Аразбара. Кәзә-кәзә кәлиб чыхыр бир дагын этәјинә. Бахыр чәннәтдир ки, вар. Сују сәрин, мејвәси дадлы-тамлы. Өзүнү дојуруб гуршагынын алтыны бәркидәндән сонра үзүнү даға тутуб бир алгыш еләјир: «Сәни көрүм һәмишә долу, дири оласан!». Елә о чағдан бу дагын ады Диридағ галыр.

ДИРИДАҒ! Дирилијин чар олдуғу јер. Дибн дәрјадан, башы булуздан нәм чәкән бу даға һаһаг јердән Дири адыны гојмамышлар. Дири адына бағлы јер-јемишләр чохдур бурада. Јабаны биткиләр, мејвәләр, килә-мејвәләр һәрәсән бир дәрдин дәрманыдыр. Ахар чајлары, буз булағлары дирилик сујуну андырыр. Дүрлү-дүрлү оту-пенчәри шәфа мәнбәјидир. Дәрдин дејиб дәрман диләјәнә балдырған, бугичәји, бојана, гуланчар, гузугулағы, газажағы, гырхбуғум, эвәлик, әмәч-көмәч, кешниш, кәвәр, мәрәчуға мәсләһәт көрмүшләр. Бу јерлөрдә битән чириш, чашыр, чиләдәг өлүнү дирилдир, ахсағы ајағлы, јаралыны јарарлы едир. Азәрбајчанда аз-аз јерлөрдә битән дөвәдбашы, домбалан Диридағын гојнунда өзүнә јер таныб. Дашармуду, довшан алмасы, гаракилә, гарағат, иннаб, јемнишан дағдаған, моруг, мәрмәрик, итбурну кими киләмејвәләр бу дагын инчиләри сырасындадыр. Тәбиәтин јаратдығы бу боллуг һәмнишә јерли чаматын көрәји олуб. Онларын голундан тутуб, Диридағын флорасы тәкчә сајдыгларымыз дејил. Вахт варды бурада ашам мөшәсн, гырмызы палыд, дағдаған коллары, сағыз ағачлары сьраланырды. Инди онлары бармагла сајмағ олар. Бу мешәләрин ахырына әлибалталы адамлар чохдан чыхыблар. Унлү «Дири шанысы», «Аразбары» үзүм нөвләринин гуруча ады галыб. Бир дә бир-икн јердә ел дили илә десәк, дәнкил-дүнкул үзүмлүк.

Анчаг ады јашајан бағлар чохдур бу јердә. «Нарлы»,

«Тутлу», «Саггызлы», «Фындыгы чала», «Деми багы»... Диридагын фаунасы да сейрәлиб. Топономикасындан билмәк олур ки, бу йерләрден марал, чејран, әлик, даҗысы, даҗ кәли вә с. олуб. «Марал чухуру», «Чејран дүзү», «Аҗы өлән», «Кәл дәрәси»... Нә гәдәр истәсэн бу сиҗаһны узатмаҗ олар. Гуру аддан нә чыхар? Вахтында гөрүмаҗ лазым иди.

Диридагы јени бир төһлүкә көзләјир. Бу барәдә чох јазыблар. Хан Аразын гаршысыны кәсиб су бәнди тикмәк истәјирләр. Өзү дә икисини: Худафәрин вә Гыз галасы су говшағлары. Бурада електрик стансијасы гурачағлар.

Бүтүн бу садаладығларымыз өз-өзлүјиндә јахшы әмәлләрдир. Ди кәл ки, һарада тикилчәҗини јахшы дүшүнмәк лазым иди. Диридаҗ тарихимизин чанлы бир парча сыдыр.

Диридаҗ илкин инаичларымызын изини сахлајыр. «Пичир пири» илан очағы сајылыр. Кечмиш чағларда илан вуранлары бу пирә кәтирәмишләр. «Даҗдаған пири» сонсузларын сон үмидкаһыдыр. Бу аҗачын ганадаларындан асылмыш бош бешикләр евләрдә долу нәниләрә чеврилирмин.

«Мазан нәнә» Хатын хағанлығы чағынын улуг-удуг тикилдиләриндәндир. Мәрмәр исә Мазан нәнәнин гызы һесаб едиләр. Нәр ики зијарәткаһын зәвварлары чох олуб. «Дүлдүл очағы» Имам Әлинин семимли атынын аҗаҗ рәдләриндир. Бурада сајсыз-һесабыз гоч дашлар, күндә дашлар, сач дашлар, дуваҗ дашлар вардыр.

Худафәрин көрпүләри Аразбарын ән улү абидәләриндәндир. Көрпүләр Гүзәј вә Күнәј Азәрбајчаны бирләшдирән сәһәт инициләриндир. Инсан оғлууну гуруб-јаратдығы шаһ әсәрләриндир. Ајдындыр ки, Араз үстүндә көрпү сахламыр. Елә Араза гуруруна, мәғрурлуғуна көрә Хан ады верибләр. Көрпүләрдән 11 ашырымлысы алтынчы јүзүллийин, 15 ашырымлысы исә једдинчи јүзүллийин тикинтисидир. Тарихи гајнағларда вә чағдаш әдәбијатда көрпүләрин јашы һаггында фикир ајрылығы мөвчүдүр.

Диридагын әтәјиндә гәрар тутан Худајарлылар Мәһәмәдханлы елинин Хумары обасындан чыхмышлар. Хумарлылар бу тајда да јашајырлар (Зәнкилән), о тајда да (Худафәрин бәхши). Адлары гоша кәндләр чохдур. Онлара Аразбарын нәр ики јахасында раст кәлмәк олар.

Аразбара көз олмаҗ, көзәтчилик етмәк үчүн Диридагын зирвәсиндә бир гала тикилиб—Гыз галасы.

Дејиләнә көрә бу галада бир кафир гызы јашајырмыш. Күнләрин бир күнү бир өвлија Аразын ары сүјүндан дәстәмаз алыб намаз гылыммыш. Кафир гызы да дагын зирвәсиндә дајаныб ону јамсыламаға башлајыр. Өвлија намазыны гылыб гуртарандан сонра сапандыны белиндән ачыб бир бөјүк даш гојуб галаја тудлајыр. Галанын дағылдығыны көрән гыз гачмаға башлајыр. Өвлија да ардынча. Гыз гача-гача кәлиб чыхыр Чәбрајылын Дашкәсэн кәндиңә. Чеврилиб бахыр ки өвлија да далынча кәлир. Узуну көјә тутуб даш олмасыны диләјир. Дејиләнә көрә диләји һасил олур. Инди Дашкәсэн кәндиңдә бир даш гыз вар. Диридаға исә хараба галмыш гала, бир дә йерлиләрин мүгәддәс билдикләри сапандашы...

Диридағда албанларын да изләри вар. Бу йер халҗ арасында «Гала», «Гала јери» адланыр. Бурада албан киләси вә монастыр олмушдур. Тарихи гајнағларда кәстәридилр ки, Албанијада христианлығы јајмыш миссионер Пандалионун гурдулмуш чәсәди Тирин киләсиндә сахланылыр.

Диридағла үзбәүз Аразын сағ саһилиндә бир кәнд вар. Шыхлар адланыр. Буранын илкин шејхи Урјан Хыдыр олуб. Урјан Хыдыр шејх мүгәддәс адам, өвлија олмағла бәрәбәр һәм дә динч бир пешәнин саһиб—банна имиш. Сәси-сорағы бүтүн Аразбары долашырмыш.

Аразын сол саһилинин дини рәһбәри исә һачы Гараман имиш. һачы Гараман малдарлығла мөһүвл олар, чохла марал сахлајарды. Онун да үнү Аразбарда човланарды.

Нәр икисинин шөһрәти артдыкчә бир-биринә гәним кәсилирләр. Бу үздән о үзә, о үздән бу үзә бир адам адласа габыргаларыны хүрд-хәшил еләмәмиш бурахмазмышлар. Күнләрин бир күнү хәбәр кәлир ки, Урјан Хыдыр ојағында јохдур. һачынын адамларынын ганы чошур:

— һачы, кедәк онларын үстүнә,—дејирләр.

— Јох, биз гурд дејилмик ки, чобансыз сүрүјә кирәк.—дејә һачы Гараман адамларыны сакиләшдирир. Сонра Урјан Хыдыра хәбәр көндәрир ки, ону Аразын саһилиндә көзләјирәм. Кәлсин ајырда еләјәк ким даһа күчлү, гүдрәтлидир.

...Думан Аразын үстүндән кечиб кетдикчә узанан јоллар гаралырды. Әлләрини көзүнә күнлүк тутуб Урјан Хыдырын јолуну көзләјән һачы Гараман ири бујунзлу бир марал миниб, гараүз овхарлы гылынчыны белинә бағламышды. Алтдан кејиниң үстдән гыфылланыб, үст-

дөн кејиниб алтдан гыфылланмышды. Алтындакы гал-гара марал һәрдәнбир һејбәтлә һајгырырды. Ешидән-ләрин чанына горху дүшүрдү. Елә бу ара узагдан гарал-ты көрүндү. Һачы Гараман диггәтлә жола бахды. Көрдү ки, кәлән Үрјан Хыдырдыр. Һачы Гараман аһ чәкиб «ба-сылдым» деди.

Үрјан Хыдыр мала илә силаһланыб, гамчы әвәзинә шүеул көтүрүб тикдији жарымчыг даш дивары ирәлијә доғру чапырды.

Инди Аразын саһилиндә «Үрјан Хыдыр галасы» де-јилән бир алајарымчыг дивар, Диридағдан бир аз ара-лы нәә Һачы Гараман мөгбәрәси вар. Јан-јөрәси марал бујнузу илә долудур. Дејирләр ки, һәлә маралларын бу јерләрдән нәсли кәснләмәшидән өнчә һәмнишә кәлиб мөг-бәрәнин үстүндә мөләшәр, бујнузларыны дәјишәрмиш-ләр...

Бу күнләр дејирләр ки, Диридағ, гузеј үзү, јахын дүј-мәлә, Јаделли ермәниләрин намәһрәм бахшылары сәнә туш олмасын!

Дагын бу үзүндә, бу јахасында дүшмән ермәниләрин кечә-күндүз јағдырдыгы мәрмиләрдән сујун, отун, чи-чәјин диксинмәји, јарпаг-јарпаг учунмағы вар. Фәгәт Вәтән торпагынын бу бир парчасы да инаныр ки, силаһа сарылмыш икидләримизин ермәниләрин мурдар ајагла-рыны бу јерләрдән кәсәчәји күн узагда дејил!..

ТӘРӘКӘМӘЧИЛИКДӘН УЗАГДА БИР КЕЧӘ

Бу кечәдән гурд һәнири кәлмирди...

Бу кечәдә гәрибә бир архајынлыг варды...

Бу кечә кечикмиш бир кәчә уградыг. Чөскүләрини бир тәһәр јан-јөн еләјиб очаг чатмышдлар. Очагын чев-рәсиндә көч әли јер тутмушду. Биз дә әлимизи ода ту-туб онлара гатылдыг. Очаг ишығында дөрд јөрәмизә көз кәздирдик. Нә јурд сечә билимшидләр, нә дә јурда дүш-мүшдүләр. Обабашыны сорушдуг. Нишан вердиләр, та-ныш олдуг. Баһадур Рзагулу оғлу Фүзули бөлкәсинин Араз Јағыләвәнд кәндиндәндир. Јашы алтмышы адла-јыб. Өмрүнүн чохуну јајлаг-гышлагларда кечириб. Диши-јән дырнагыјнан дүзәлтдији дирнәјини дүшмәнләр дағы-дыб. Өзүнә галан тәкчә дәрдајаглыдыр. Дана-даварла-рыны да көтүрүб Бејләгандан бу јана Биләсувардан та Јеријәчән һәр јердә далдаланыб. Кәндләри јағы чајна-ғындан гопарыландан сонра евләринә гајытмағы гәрәра алыб. Дејир сыныгса да, сөкүксә дә јенә өз очагымызын башында олаг. Бир аз өјүрнән, бир аз да өткәм бир сүал вердик:

— Баһадур әми, бары јурд гәдрини билдизми?

— Дүзүнә галса, биз чох шејин гәдрини билмәми-шик,—дејир Баһадур киши.—Дағларымызын, јајлагла-рымызын, суларымызын, өрүш-орманларымызын да һәм-чинин. Белә башы сојуглуғумузун нәтичәсидир ки, јад-јабанчылар нәјимиз варса, һамысына јијә чыхырлар. Итирә-итирә кәлиб чыхмышыг бу күнә. Отлагымыз јох-дурса, гојунчулудан нә данышасан? Јох, елә өтәнләри хатырлатмаг истәјирсизсә, билдикләримдән данышарам. Гојун һәм әт, сүд, јағ-јаванлыг, һәм дә һәр чүр кејим-кечим демәкдир. Бундан ирәли јајлагдан кәтирилән моталлары, течанлары, чылхылары, чириш-гарынлары сајмагла гуртармаг олмазды. Инди һаны о дадыл-тамлы гојун пендири? Гојунчулуг һәм дә зәһмәт тәләб едән тә-сәррүфатдыр. Ев-ешикдән чох вәдә ајры олмаға һәр

адам табламаз. Алачыг-алныачыг, элачыг адам истрэ. Тэрэкэмчиликдэ эн һөрмэтли пешэ чобанлыгдыр. Чобан да кэрэк чобан ола. Сүрүнү азар-безардан, исти-сојугдан, гурд-гушдан горуја билэ. Елэ билирсиз гојун отардан, сүрүнү чөлэ-дүзэ јаймагдыр? Отармағын да өз гайдамаг сүрүнү чөлэ-дүзэ јаймагдыр? Отармағын да өз гайдаману вар. Наһар јерэ демирлэр ки, чобан вар, отарар кечэр, чобан вар, өтүрэр кечэр. Чобан вар дүз гурудар, чобан вар, диз гурудар. Чобан вар сүрүнү отдан кечирэр, чобан вар оту сүрүдэн. Чобан вар апарар кэтирэр, чобан вар отарар кэтирэр...

БАҢАДУР КИШИ КӨЧДЭН ДЭ ДАНЫШДЫ. Деди ки, өтөндөрдө агрығымызы гоншу Бәһмәнли кәндинә вериб јазын гырхбешиндә көчөрдик јайлаға. Јайлағымыз Зәнкәзур бөлкәсијди. Өнчә ағча мајаларда әјләшән гызлар кедәрдиләр. Көзәл-көјчөк гызлар дөвөләрә көзмүнчүғу идилләр. Сонра фәрмаш јүкләнмиш нәрләр, лөкләр аддымлајарды. Көчдә эн һөрмәтли миник фәрмәш јүкләнмиш дөвә һесаб олунур. Гатар-гатар дөвөләрин ардынча ағлы-бозлу сүрүләр кедирди. Көч гайдасынча сүрүнүн ортасындан кечән адам мүтлэг једди гара гојун сәјмәлыдыр. Јохса гармағлы чомаг дәјдикчә гышгырачаг:—Ај аллаһ көрим, јанды дәрим...

Тэрэкәмәләрин көчлө бағлы адәт-ән'әнәси чохдур. Биринчи көчүн вахтыны дөвөләрдән биләрләр. Начан ки, дөвә үзүнү арана тутду та көчүн бинасыны гојмаг кәрәк. Јайлагдан кери дөнәндә бинәни сөкүб јығандан сонра јеринә ширин-набат сәпиб үч кәса су төкәрләр. Дүшманы, ганлысы олан адамлар дәјәләрини өз әлләри илә јандырарлар. Јохса дүшман од вуруб севинәр...

Гојунун бу илки јунуну өтән илки јунуна гатмазлар. Чүнки јеңки илдә гојун јунуну төкүб колда-косда гојар. Ким ки, истәјир базара чох давар чыхарсын, дөл вахты гојуну белинә оғлан ушағы миндириб сүрүнүн ичинә бурахарлар. Онда гузунун еркәји чох олар. Гојунлазы сыра илә, бирәр-бирәр сәјмәзлар. Сајсалар, гојунлара сәдәмә тохунар. Чүт-чүт сәјарлар гојунлары. Умуми сәјыны јад адама билдирмәзләр. Көзә, нәзәрә кәләр. Чобаны сынамаг үчүн сорушарлар ки, сүрүдә нечә баш гојун отлар? Дүнјакөрмүш чобан гәјядар ки, үч баш: кәрә, күрә, бир дә кәлин гојун...

Баһадур киши оландан, кечәндән сөһбәт еләјир. Дејир ки, давара дөвләт тисми дејән дөдәләр јанылмајыблар. Нансы очагда ағаран ағарты варса, о евдә ач ағыз олмаз. Дәдәм Рзағулу аға өләндә бир тикә ушагдым. Рәһмәтлик Гара Күллү дәдәми ағлајанда ешитдим ки,

дејир: «Сағ јаны сағмал јатағлы, сол јаны субај јатағлы, тәк евли, таңры пәнаһлы. Мухур Турјан, Үч тәпә, Хан Телли јайлаглы Рзағулу ағам вај!..» Чох узаға кетмәјәк, көтүрәк елә бизим ојмагдан Ағакишини. Сүрүсүнүн башы јайлаға дирәнәндә ајағы арандан үзүлмүрдү. Нијә онда варды, инди јох? Нә јахшы јайлағымыз вар, нә дә јөндү гышлағымыз. Јурд-јуваманын чоху јағы өлиндәләр. Өзүмүз дә галмышыг чөләрдә. Бурда дејибләр е:—Кечи, башына гар јағсын!..

Гојун вар һа, дедикчә чох зәриф, чох зәиф һейвандыр. Кәрәк бир әлин һәмнишә онун ағзында ола. Аталар нә дејиб? Дејиб ки, јайда әт-әләфдән дојмаз гојун, гышда чөр-чөпү гојмаз гојун. Бир дә дејиб ки, кәрәк гојуну јазда отарасан, јазда отармадын дүздә отарасан, дүздә отармадын күздә отарасан, күздә отармадын јүздә отарасан хејри јохдур. Гојуну кәрәк отарасан. Отармағын чәтинлији олса да, сахламаға дәјәр. Гојун артымлы һейвандыр. Сахладын, артыб-үрүјүб чохалачаг. Та ондан сонра папағыны әјри гој, көз. Гојунлу евләри гурүлмүш јайа бәнзәдән дөдәләр аз билмијибләр һа. Бир дөдә тапшырмасы да вар. Гојун дејим, сиз дә јадда сахлајын, бирдән лазымыныз олар:

— *Дағ алма дағланарсан,
Бағ алма, бағланарсан,
Гојун ал, јағланарсан.*

Бир дә:

— *Бахма баға — бағлар сәни,
Давар бәслә сахлар сәни.*

Бир дә ки:

— *Салма бағ, бағланарсан,
Әкмә әкин, әјләнарсан.
Чәк дәвәни, күд гојуну,
Бир күн кәләр, бәјләнарсан.*

Һә, нечәди? Гојуна елө-белә бахмајын, кечмиш заманларда дәрдајағлысы олмајана пис бахырдылар. Дәдәләр гоһум ичиндә гајын, мал ичиндә гојун,—дејибләр...

Кечмиш күнләрдә чобанлыг егмәк истәјәнә бир суал верәрдиләр:

— Ган удмаг истәрсән, јохса гајмаг? Һәмин адам

галарды каркаш. Нэ чаваб версин? Хырдалајым, гулаг асын.

*Гојун күдмэк — гајмаг удмаг,
Инак күдмэк — јан јатмаг,
Дэвэ күдмэк — дабан атмаг,
Кечи күдмэк — сејрэ далмаг,
Чэпиш күдмэк — ган удмагдыр...*

Чобанлар һәфтәлијә дурардылар. Сағмал гојунларын алты күнлүк сүдүнү сүрү јијәси, једдинчи күнүнү чобан көтүрәрдн. Сәнин һәфтәлијиндән мотал олмаз.—мәсәли касыб адама ишәрәди.

— Узун сөзүн азы-узу, чобана вермә гызы, ја гојун күддүрәр, ја гузу,—бу да ки, чобана саташмагды. Чобан нәнәси өлмүш, обашдан оба јатана кими гојун ардындадыр. һавајы јерә бизә отураг чамаат «гојун нөкәри» демирләр һа. Нечә дејәрләр. ај ајагда, чобан јатагда, ај јатагда, чобан ајагда...

Өјрәндик ки, Баһадур киши чаванлығында бәлкә да-васында ад чыхарыб. Бәлкә даваыс тәрәкәмәләрни от үстүндә, өрүш үстүндә савашына дејирләр. Јапынчыны сол гола сарыјыб сағ әллә чомағы тугуб вурушурлар. Вур ки вурасан, ал дәрисин, вур, јерисин...

Чобан дејәр пайыз олчаг сују анчаг өзүм ичим. Нәдән ки, бурда бөјүк бир һикмәт вар. О да гәдим бир ел табәбати илә илжилди...

Сөз сөзү чәкди. Тәрәкәмәчиликдән узаг бир кечәни алачыгда кечирмәли олдуг. Тәрәкәмә Баһадур киши илә очаг башында башладығымыз сөз-сөһбәт узун олду. Сизә башағрысы, бизә наггаллыг оямасын дејә ордан-бурдан гәләмә алдыг.

Сәһәри алачыгда ачдыг. Сүбһә јовуг пайыз кечәсинини сојуғу даһа сәрт олурмуш...

УЗУН САЧЛЫНЫН АһЫ...

— Аллаһ учан гушунуза алчаг будаг көстәрмәсин!
Көр кәлиб һара дүшмүшүк? Ағбан евләрдән, ағ отаглардан чыхыб јатагхана күнчүнә гысылмышыг. Бу зүлмү нә јер көтүрәр, нә көј. Бизим јуваја су чалајанлары көрүм һеч јува гуруб, бала учурмасын. Газандыглары дары олсун, гојдуглары саманлыг... Сән аллаһ бала, бағышла, јаныб-јахылыб гарғыш елијирәм. Гулағындан ираг, гынама мәни. Дәрдли дејинкән олар, чәбрајыллы-јам, Мирәк кәндиндән. Кавдара бағлы кәнд иди. О гәдәр дә сәсли-үнлү олмаса да абадлыгдан јахшы дирилијимиз варды. Бәјә, хана лајиг имарәтләр јалдырмышдыг. Адым да ајыб олмасын, Көјчәкди. Көјчәк Рүстәм гызы. Евимиздә, ешијимиздә оlanda шаһла шилә јемирдик, инди дары јармасына мөһтач галмышыг. Еһ, өјнәлијә өфкәләр...

— Ај хала, бу гытлыг, гызлыг чағында она да шүкүр. Бу күнкү өфкә сабаһкы гујругдан ирәлидир,—дејә Көјчәк халаја дил-ағыз еләјирик.

— Ачам, гујруг ачыјам, бағыр-өфкә ачы дејиләм. Шөһәрә топ вурсан дағылмаз. һарам јејиб һарынлајанлар бир аз инсафа кәлсәләр бизим күзәрәнымыз алабабат олар. О күнү дилим динч дурмады. Бир бојну јоғуна сөз дедим, абрымы этәјимә бүкдү. Деди кет өз дәрдини, туманынын без дәрдини чәк. Јахшы олсајдыныз сизи јурдуруздан гачаг салмаздылар. Ди беләсијән јолаш јола кет, көрүм нечә кедирсән?

— Көјчәк хала, јаман күнүн өмрү аз олар. Дөрд-беш күнә довшан дәриси дә дөзәр. Кәлән көчүн дөнән күнү узагда дејил. Гајыдарсыныз иншаллаһ!

— Аллаһ ағзыныздан ешитсин. Каш һәмин күн тез кәләјди! Илаһи, кәрәминә шүкүр, гуртар бизи дардан! Сағ көзүн сајры чанына бахсын, ај бизи бу көкә салан! Көрүм сәнин архан јатагда галсын, көзүн һагда...

...Узун сачлынын аһы јердә галмаз, Көјчәк хала! Уминдия үзмә! Бу күн, сабаһ аллаһ гојса, өз јурд-јуваныза

дөнәкәсиниз. Бурда, Багынын бир буцагында ајагүстү сөләдикләриниз дә тарихин бир сәһифәсинә дүшәчәк...

БЕЛӘ БИР ӘНВАЛАТ. Кечмиш заманларда бир кишинин тәнбәл бир арвады вармыш. Күнүнү гонум-гоншуда, орда-бурда кечирән арвад әлини ағдан гараја вурмүрүш. Киши бир күн безарыҗыб гаҗыдыр ки, бир дә сәни гоншуларда веҗил-веҗсәл кәзән көрсәм гычыны сындырыб мүстәр гоҗачам. Кимә деҗирсән? Киши евдән чыккан кими арвад јолланыр ханын евинә. Артыгдан-уртугдан јеҗиб башлајыр геҗбәт еләмәјә. Киши касыбкардыгыны еләҗиб евә гаҗыдыр. Бахыр ки, гапы тајбатај ачыгдыр. Гоншунун оғру көпәји евә кириб моталы ачыб шору евинән бир еләҗиб. Өнчә арвадын атасынын коруна бир једимәртәбәли сөјүш сөјүб, сонра јекә бир дәјәнәк көтүрүб кедир ардынча. Көзә-көзә кәлиб чыхыр ханын гапысына. Ајагчылардан сорушуб өјрәннр ки, арвад бурдадыр. Елә бу һеҗидә арвад евә гаҗытмаг истәјирмиш. Бахыр ки, киши әлиндә јекә бир дәјәнәк ачыглы, һирсли дуруб гапы ағзында. Тез керн бојланыб ханымы чағырыр:

— Ханым, ај ханым, көлә көј елә, јанына јашыл, мән кедирәм, әрим далашыр...

Киши һәләлик ханымын горхусундан арвада бир сөз демир. Киримишчә арвады көтүрүб гаҗыдыр евә:

— Нә ишин варды ханкилдә, ај тунбәтүнүн гызы?

— Нечә јәни нә ишин вар? Киши, бәс сән билмирсән ки, мән ханыма кәбә-килим тохумағы, чешни-бута өјрәдирәм?

— Ај корбакорун гызы, сән ки, белә ишли-күчлүсән, халы-халча тохумағы бачарырсан нијә өзүмүзә тохумүрсән?

— Әши, сән һачан һана ағачы, кәләфчә ғырыб кәтрдин гурандырдын, мән тохумадым?

Киши бахыр ки, арвад һаглыдыр. Дәһрә-кәсәриңи голтуғуна вуруб јолланыр мешәјә. Арвад тез долама-долајы јолла гачыр мешәјә, башлајыр кишини пусмаға. Киши јетирнр бир ағачын јанына башлајыр кәләфчә кәсмәјә. Бирини кәснр хошу кәлмир, икисини кәснр хошу кәдмир. үчүнчүсүнү кәсәндә бир сәс ешидир:

— Ај төк-төк таггылдадан гардаш, билмирсән ки, һана ағачы кәсәнин арвады өләр, һана тохујанын әри?

Киши дурүхур. О јана, бу јана бахыб һеч кими көрмүр. Елә истәјир ки, әлини кәсәрә узатсын сәс-сәда ешидилр. Бахыр ки, һана ағачы кәсә һәм арвады өләчәк, һәм дә өзү. һанадан кәлән хејрә бир гәлиз сөјүш сөјүб

кәри дөнүр. Арвад да ишдән-күчдән гүртүлүб гапылары кәзмәјиндә давам едир.

КҮЛМӘЧӘ. Бир әзәзил арвад әринә көз вериб ишыг вермирмиш. Елә һеј ағлајыб-сытгајырмыш ки, мән бу евә кәләндән нә әним тәзәләниб, нә гарным севиниб. Киши јаман тәнбәдир, ишләмәк истәмнр ки, истәмнр. Оду е, халхын кишинләри арвадларына «алышдым, јандым», «гоншу бағры чатладан» парчадан дон тикдирнр, атлас күләчә алыр, бу да аллаһын чит-чирпијини дә мәнә чох көрүр. Көр сәнин башына нә ојун ачырам, а белә әр...

Кишинин сәһәрдән ахшама кими чүтдә, бостанда, бағда-бәрәдә ишләдиб өлдән салыр ки, пүл газан, бизим дә чаһ-чәләлымыз олсун. Киши елә диз гатлајыб динчәлмәк истәјәндә һәр дәфә арвадын зәһмли сәси ону јерндән дик галдырырды.

Күнләрин бир күнү киши еркән ојаныб ачгарына јолланыр мешәјә. Одунларын сечиб јахшысындан бир шалә баглајыб дөнүр евә. Фикирләшнр ки, арвад ону тәрифләјиб афәрин, әһсән дејәчәк. Көзү арвадын ағзында әлини әлине сүртә-сүртә јахынлашыр ки, јујунсун. Бирдән арвадын һирсли сәси ешидилр:

— Нејнирсән, аја, кирбаш мешәјә. Бир шалә дә кәтр. Киши чатысыны көтүрүб динмәз-сөјләмәз гаҗыдыр мешәјә. Елә ки, евләринин јанындакы тәпәни ашыр, тез керн бојланыр ки, көрсүн арвад көрүнмүр. Көрүнмәдизини јәгин едәндән сонра өз-өзүнә јашадан дејиннр:

— Нечә јәни нејләјирсән? Әлими јујуб төкнә-табадан бир парча чөрәк көтүрәчәјдим, үстүнә дә бир аз шор сүртәчәјдим. Буна бах, дејир нејләјирсән?..

БАЈАТЫ.

*Мән ашыг Кәјән јәрләр,
Кәјәрмиш Кәјән јәрләр.
Мәнә нишана галды,
Ајағын дәјән јәрләр.*

*Мән ашыг Кәјән кечә,
Гәм бағрым әјән кечә.
Чәсәддә чан бајылар,
Әл-әлә дәјән кечә.*

*Мән ашыг Кәјән јери,
Саралыб Кәјән јери.
Илан олуб јаларам
Ајағын дәјән јери.*

*Јол дүшдү Инчә сары,
Шәбәкдән Инчә сары.
Ашыг дејир зүлфинән,
Голларым инчә сары.*

СӨЗҮН ДҮЗҮ. Аразбар еллариндә дејирләр:—Јекә дохма је, јекә сөз данышма. Бир дәдә тапшырмасы вар:—Аглајанда елә агла, эзин өлмүш кими. Күләндә елә күл эзин кәлмиш кими. Бәри башдан јада салырлар ки, сөз вериб дөһиндән асылы галма. Сөз дејөндә дә чәтәнә кими чартлама. Өјрәдирләр ки, хејир иш тут, шәр иш габагына чыхмасын. Өјүдләри дә ки, билдијини даныш, билмөдијини сәни күдаза верәр...

КӨҢНӘ КИЛИМ ҮСТӘ ИСТИ БИР СӨҢБӘТ

Дарымызы јејиб үстүмүзә дартынан адлары андыра галмыш гоншуларымызын кор гојдуглары очагларә баш чәкдик. Јоллары јумрулуб, кәндири кәсилмишләр чох зијанлыг вурублар Аразбар елларинә. Зијанлыг да ки, зәһримардан ачыды. Көрдүкләримиз көзүмүзү јашартды. Гәлбимиздән гара ганлар ахды. Оннан өзүмүзә тохтадагыг вердик ки, елә гуру јурд да олса элимиздәдир. Бу күн, сабаһ елимизин башбиләнләри, бөјүкләри бир һој еләјиб гуруб-тикәчәкләр јыхыгларымызы.

Доғма јурд-јуваларындан пәрән дүшән јагыләвәндиләр јаваш-јаваш дашданырлар мәтәләринә. Индијә гәдәр әлләри гојунда, дизләри гарнында өзкә евиндә өз чәрәкләрини миннәтлә јејирдиләрсә, иннән белә өз дирнәкләриндә лохмаларыны динчликлә јејәчәкләр. Һәләлик бекар дурмурлар. Әлләрини гојунларындан, бојунларыны чижинләриндән көтүрүб тузданыблар чөлләрә. Бир бојун өкүзә күманы кәлән јер әкир, торпаг бечәрир.

Нахыры су буландыран, сүрүсү даг доландыран Јагыләвәнд елинин өрүш-отданачагында инди бир чәһлим јохдур. Елә евләр вар ки, дөрдајагыдан бир пишији дә галмајыб. Кәнд-кәсәк јериндә сагыны олмамаг јаман дәррдир. Бир дә көрүрсән Рзагулу аганын гызы Минајә арвад сәккизкөз аг евинин учуг-өрәнинин дөрд бучагыны доланыб ачы-ачы ағлады:

— Көр башыма нәләр кәлди, а гулпугырыг тәкнә!

Арвадын боздамасына гәрары тутмајан Иман киши оғлу Мәһәммәд чөлә чыхыр. Јагыдан салдыгы јабысыны дәһмәрләјиб «Очаг тәпәси»нә јөн тутур. Тәпәнин башында бәнд алыб әкинәчәкләринә көз кәздирир. Чаванчомрулларын ишләмәјиндән хатирчәм олуб керә јагыдыр. Кәлә-кәлә дәриндин бир аһ чәкир:

— Арпадан, бугдадан элим чыхды, чарәм сәнә галды, а дары хырманы!

Беләчә евә, ешијә баханда үрәкләри соған кими соју-

лан Минажә арвадла Мәһәммәд кишијә диз јолдашыҗыг. Бир көһнә килим үстдә әлләшиб сөһбәт чөзәләјирик. Нәр-дән сөһбәтимиз тутмур. Ағыз јоруб данышдығымыз бир фындыг габыгыны долдурмур. Сөзә гулун салдырыб ахырыны бир јана чыхармырыг. Нәрдән дә сөһбәтимиз елә ширинләшпр ки, вахтын, заманын һачан кечдијини билмирик. Динләјиб-диншәдикчә әлһимиз үзүмүздә галыр. Бу сәксән јашы сәксәндирән арвадла, дохсан јашы дог-газдан өтүрән кишијә һейран галырыг. Бу адамларда јурд севкиси нә сөнүб-сәнкијәнди, нә дә солуб-согулан. Еләчә бир кағыз көтүрүб ешитдијимизи, өрәндијимизи чин-чин вәрәг үстүнә төкүб кери гајдыдырыг.

БЕЛӘ БИР ӘҢВАЛАТ. Кечмиш күнләрдә Гарадағын Чәләбијанлы елиндән бир дәстә икид-әркән гараоғур-луға кәлиб Јағыләвәнддән һейдәр адлы кишинин бир атыны апарырлар. Ат да чох көзәкәлимли имиш. Гејрәт боғур һейдәр кишини .Ағыр ағсаггаллардан беш-он нә-фәрә кәнәшип, мәкләһәт истәјир. һамынын да сөзү бу олур ки, кеч кетсин. Бир атдан өтәри чамааты ғырғына апармајачағыг ки. һейдәр киши өзүнү јејиб-төкүр ки, ај ел, ај оба әһли, мәним атымы гајтармасаныз тәкба-шына кедиб Чәләбијанлыларда дава елијчәм. Ја елә-рәм, ја атымы кәтиррәм. Мән бу пис ады бојнума көтүрә билмәрәм. Ағсаггаллар да һейдәр кишинин ғырымыны көрүб көтүр-тој едирләр ки, өнчә бир елчи көндәриб аты хоша-хошлуғла истәсинләр, әкәр вермәсәләр онлар ду-рур, биз дуруруг. Дава гачмыр ки. Елчилијә ким кетсин? Сөз бура чатанда гәлизләшир. Горхурлар ки, ағыр а-саггал көндәрәләр һөрмәтсиз елијәләр, чаван-чаһыл көн-дәрәләр завала кәләр. Елин әр тинәтли, икид гејрәтли, киши хисләтли гадыны олан Гара Күллү гајдыдыр ки, мән келдәрәм, аты да кәтиррәм. Икидләр јербәјердән е'тираз елијирләр ки, биз бу фикрә разы дејилик. Ағсаггаллар-дан Рзагулу аға гајдыдыр ки, гојун кетсин. Бундан ирәли ән һөрмәтли елчиләр гадынлардан оларды. Тәрәкәмәлә-рин улу анасы Сара хатын да елчи олур.

Гара Күллү јол алыр Гарадаға. О чағларда Чәләби-јанлы елинин елбәји Ајаз хан имиш. Олачағы да һәсрә-тан кәндиндә јерләшириниш. Гара Күллү соруша-соруша кәлиб чыхыр ханын гапысына. Гапычы ичәри кириб хә-бәр верир ки, бәс хан сағ олсун. Гарабағдан бир нәфәр кәлиб сизи көрмәк истәјир. Хан бүүүрүг верир ки, кәлә-ни ичәри кәтирсинләр. Гара Күллү кәлир ханын һүзү-руна. Хан гадын хейлагыны көрүб һирсләнир:

— Гарабағда бир киши јохдumu, сәни көндәрибләр?
Гара Күллү дә сөз алтында галмыр:

— Хан сағ олсун, варыды. Кишини киши јанына көн-дәрдиләр, мәни дә сәнин јанына.

Сөз хана күллә кими дәјир. Тез әлини хәнчәринә атыр. Гадын олдуғуну душүнүб, әлини чәкир. һирслә, һиккәлә дһшини, долағыны чәјнәјә-чәјнәјә нәјә кәлди-нини сорушур. Гара Күллү дә әрз еләјир ки, бәс сәнин атлыларын бизим бир ајғырымызы кәтирибләр дөл ал-маға. Әкәр алыбларса, бүүүрүг верин гајтарсынлар. Ајаз хан көстәрини верир ки, ајғыры тапыб јанына да бир ат гошүб арвады јола салсынлар. Бу арвад бурда галдыгча хатасы да артыр...

КҮЛМӘЧӘ. Хәләfli Рзагулу ағанын һарамы ғыш-лағында бир сүрү гојуну варды. Ојмагда исә анасыны гурд јемин бир чәпиш сахлајырды. Бу чәпиш о гәдәр әркәсәјүн олмушду ки, Рзагулу аға илә биркә хейрә-шәрә дә кедирди. Күнләрин бир күнү обада тој олдуғундан ағанын оғлу Чәркәз сүрүнү башлы-башына бурахыб тојханаја кәлир. Ола ач һарамы чанаварлары, бир дә көк-семиз гарабағылар. Сүрүјә нә тәһәр дарыш кәлир-ләрсә, дамазлыға бир тырты тоғлу да гојмурлар.

Ахшама јахын Рзагулу аға сүрүнү јохламаға кедир. Бахыр ки, дүз боју гојунлар леш-лешә сөјкәниб. Нә тә-һәр һирсләнирсә атыны дөрднала чалыр обаја. Ора Чәр-кәз, бура Чәркәз. Чәркәз нә кәзир. һадисәни ешидиб гачыб кизләнмишди. Аға атдан јениб һәјәтә кйир. Бир-дән чәпиш ағанын үстүнә чумур. Каһ чабағына кечир, каһ ајағына долашыр. гәрәз бир ојун чыхарыр ки, кәл көрәсән. Рзагулу аға нә гәдәр еләјирсә чәпиши өзүндән аралаја билмир. Ахырда һирси бирә ики олур. Чәпиши гармалајыб галдырыб кәјә, вурур јерә:

— Та, сән мәнә бир сүрүдән артыг олмајачагсан ки!..

* * *

Рзагулу аға оғлу Сурхаја тој еләмәк фикринә душүр. Сурхајын көзалтысы бәјзадә иди. Башлыг үстүндә сөз-коплары олур. Сонда разылыға кәлиб ғыз атасыја га-рарлашыр. Чәк-чөвирдән сонра бир сүрүсү илә үзүлү-шүр Рзагулу аға. Тој башлајыр. Күнортадан сонра ке-диб кәлини кәтирирләр. Кәлини кәрдәкдән баш узадыб ора-бура көз кәздирир. Бахыр ки, атасынын ағ отағын-дан бурда бир нәм-нишанә јохдур. Бир һисли тәрәкәмә дәјәсиди дуруб. Башлајыр бәхтини сөјүб-јаманламаға.

Һәрдән дә Сурхайын ардынча гара-гура данышыр. Рза-
гуду аға кәлиһә «хош кәлдин» еләмәк үчүн кәрдәјә кә-
дир. Гулағы адыр ки, кәлиһ нәјсә јаман мидиләнир.
Ешидир ки, кәлиһ дејир:

— Ағ ат алаһ көпәкоғлу, өнчә арпасыны алар!

Рзагуду аға шаганаг чәкиб күдүр:

— Ағ ат сатан көпәкоғлу елә гижмәтә сатар ки, арпа
алмаға пул галсын...

ЈУРД ЈЕРИ. Дејиләнләрә көрә бир күн Әмир Тејмүр
гышламағ мәгсәдијлә кәлир Аразбарын Һарамы дүзүнә.
Фикри бу олур ки, чеврәдәки обалардан от-әрзаг алыб
бүтүн гышы бурда кечирсин. Өнчә јахынлыгдакы обаја
баһ чәкмәк истәјир. Башынын дәстәсинә һај вуруб ат-
ланыр Јағыләвәнд обасына тәрәф. Јетишчәк бәләдчидән
сорушур:

— Де көрүм, бу дүзүн ады нәдир?

Бәләдчи икигәт олур:

— Һарамыдыр, гурбан.

— Бәс о обанын?

— Јағыләвәнддир, гиблеји-аләм.

Әмир Тејмүр үз-көзүнү туршудур:

— Баһо, бу јерләрдә чоһ галмағ олмаз. Бунлар өзләри
елә Һарамы, јағыды. Бизә һеч нә вермәзләр, атланын,
кетдик үзү о јана...

АСЛАН ОГЛУ ОСМАНДАН ЈОЛ ПАЈЫ

Аслан оғлу Османла јолда таныш олдуг. Фүзули бөл-
мәсиндән, Јухары Јағыләвәнд обасындандыр. Ојмагла-
рына ковхалылар дејирләр. Јағыләвәнд обасынын ков-
хасы, катдасы бу ојмагдан чыхармыш. Бу ағыр асгаг-
гал кишини бир ширин сөһбәт учундаһ чоһ бәркә-боша
чәкдик. Ишијлә-күчүјлә марагландыг. Аслан оғлу Осман
јола көрпү салды:

— Мәним өкүзүм өлүб, кавдашым да сыныб. Әлим
шәдән, көзүм көшдән дүшүб.. Бир әрибурун ағача мөһ-
тач олмушам. Вахт варды ки, јеријәнә јол, данышана
дил вермирдим. Бозбала чағларында Икинчи Чаһан са-
вашына кетмишәм. Бир биләјими једди баһадыр гатлаја
билмәзди. Инди данышанда сөз ағзымдан төкүлүр.

— Инсанын дүнјадан безән вахты олуруму?

— Јоһ, адәм өвлады јашадыгча чанын дадлы билир.
Дејир ки, мыхла налын арасында олум, бу дүнјада
олум. Өмүр дә, өлүм дә Аллаһ әмридир. һеч ким гисмә-
тини билмәз. Дејә билмәрәм ки, ашымы ашымышам,
јашымы да јашамышам. Дүнја сиз көрдүјүнүз кими де-
ји. Сиз бир аз дүнјаны үздән көрүрсүнүз. Јашадыгча
алт гатлары да көздән кечирәчәксиниз.

— Көһнә вахтларда, кечән чағларда обанызда, ојма-
ғынызда күн-күзәрән нечәјди?

— Әрәнләрни ушагы! Кечмиши нејирсиниз?! Мәрчи-
ни демә, дүјүнү де, дүнәни демә, бүјүнү де. Кечмиш
кечмишдә галды. О күнләри јел сүпүрүб, сел апарыб.
Јохду та!.. Кечән чағларда бизим ојмагда адлы бир киши
варды. Һәсәнәли бәј Әскәрханов. Беш-өн атлыјла једди
бөлүк ермәни гошунуну о гәдәр говаламышды ки, «ал-
лаһу әкбәрин» сәрһәддини кечмишди. Инанмырсыз, ке-
дин Мәммәд Сәид Ордубадиниһ «Ганлы илләр» китабы-
ны көтүрүб вәрәгләјин. Дүпәдүз 42-чи сәһифәсиндә јә-
зылыб: «Јағыләвәнд сакини Һәсәнәли бәј Әскәрханов
чәнаблары 20 мүсәләһ сүвари илә Хәзәз дағына јети-
шиб Мәликшаһнәзәрәв бөлүјүнә јахынлашыб шиддәтли

аташ ачар. Һәсәнәли бәј сүвариләри дүшмәнин гүввәтин-
дән чәкинмәјәрәк һәр дәгигә јүрүш етмәклә ермәниләри
сәдләрдән чыхарыб Һәзәз дағынын тәпәсини ишғал етди.
Дағын тәпәсинә чатар-чатмаз сүваринләринә лазыми
көстәришләр вериб женә мұһарибәјә башлады...».

Һәсәнәли бәј өнчә Газах газасында, сонра Зәнкәзур
газасында пристав ишләјиб. Чагаг Нәбијлә мөһкәм дост
олуб. Нечә дәфә Нәбини дардан гуртарыб. һәм ел-оба
жаньнда, һәм дә һөкүмәт јанында һөрмәти вармыш. Јах-
шы хидмәтләринә көрә Кеорки хачы орденинә лајиг кө-
рүдүл. Москвада, Кремлин Кеорки салонунда һәмнин ор-
денлә тәлтиф едилмишләрин сырасында онун да ады
вар.

Һәсәнәли бәј шаир олуб. Тә'би чошанда јахшы ше'р-
ләр јазыбмыш. Ше'рләрин бириндә јазыр:

*Әскәрханов билирсән ки, өјүмнәз,
Өзүнә кәрраһдыр, шаһа баш әймәз.
Чагрылмамыш јердә һәркиз көрүмнәз,
Истәр гоһум олсун, истәр јад олсун.*

Гарабаг бәјләри тез-тез јығышыб ше'рләшәр, бәдијә-
ләшәрмишләр. Бәјләрдән бири Һәсәнәли бәјә гајы-
дыр ки:

*Сатарам Зобучугда мүлкүмү,
Аларам сәнин кими түлкүнү.*

Бу сөз јаман дәјир Һәсәнәли бәјә. О чағлар һамы
көчәри олдугундан мал-һејван сахлајармыш. Һәсәнәли
бәј фикирләшәр ки, дана-даварын гарнын алтындан
јел кечир. Мала чох да бел бағламаг олмаз. Кишинин
кәрәк мүлкү олсун. О фикирлә кедиб јахшы мүлк салыр,
дәјирман тикдирир, јол чәкдирир...

Јол узуну Аслан оғлу Осман чох сөһбәтләр еләди.
Биз дә јадымызда оландан ағ вәрәг үзүнә көчүрдүк. Де-
дик бир биләјини једди баһадыр гатламајан кишидән
јол пајы олсун сизләрә...

БЕЛӘ БИР ӘҢВАЛАТ. Кечән чағларда Николај
һөкүмәтинин өрәнникләри Гәдирли Рәшиди тутуб кәти-
рирләр салырлар Гарјакин газаматына. Гәзә мөһкәмәси
Рәшидә өлүм һөкүмә кәсир. Јағыләвәнд ели ичинә үн дү-
шүр. Һамы дәјир бу күн, сабаһ Рәшиди асачағлар.
Рәшидин аясы көрүш алыб һәбсханаја кәлир. Дәмир
бармағны ардындан оғлуна билдирир ки, әкәр сәни

асыб өлдүрсәләр, сүдүмү сәнә һалал етмәјөчөм. Гач, гој
күлләјлә вурсунлар.

Бу сөзләрдән мөһкәм сарсылыр Рәшид. Чох дүшүнүб,
чох көтүр-гој елдән сонра јолдашларына јалварыр ки,
ону бармағлыгдан чөлә итәләсинләр, Јолдашлары бил-
диридәнә ки, сәни күлләләјәчәкләр, дәјир гој күлләләсин-
ләр. Бојнумда бабал вар. Мән боғазымы кәндирә вермә-
рәм. Гүрәз, ода јолдашлары бирләшиб Рәшиди бармағ-
лыгдан чөлә чыхардылар. Бармағлыгда Рәшидин ики
кирвәнкә эти галмышды.

Ишдән дујуг дүшән һәбсхана көзәтчиләри сәһәри
Рәшид кечән јердән һинд хорузуну кечирә билмирләр...

РЭВАЈӘТ. һавсалы Узун Хәләф ахсаг чанавар кими
бир кечәдә једди абадан, једди хараба кәзәрмиш. Аранла
Аразбары бир-биринә вуруб элинә кечәни овлајыб, гуш-
лајыб кәтирәрмиш. Бир кечәдә чох кәзиб, чох долан-
дыгдан сонра кәлиб чыхыр бир абаданлыға. Бахыр ки,
бир алачыгдан ишыг кәлир. Ишығы тутуб јетишир ора.
Ора-бура бојланыб мал гәһәлини тапыр. Устәки доғгазы
ашағы ендириб ичәри кирир. Бахыр ки, мал саһиби дүз
гәһәлин ағзында јатыб. Јатаны раһатсыз етмәјиб устүн-
дән адлајыр. Јахшы бир субај инәк сечиб алыр гучағына.
Гәһәлдән чыханда инәјин дырнағы јијәсинин үзүнә то-
хунуб јаралајыр. Киши «һәһ» еләјиб ајылыр. Көрүр ки,
буду бир азмаң адам онун ән көзәкәлими инәјини гу-
чаглајыб апарыр. Әли јердән, көјдән үзүлән кишинин
күчү она чатыр ки, архадан:

— Атаның қору чатласың, Хәләф чијәрли оғул!—де-
јир. Сәсә дөнән Хәләф гајыдыр ки, кимсән, ајә, һавсалы-
санмы? Киши тәслигләјир ки, бәс һавсалы Ханалы киши-
јәм. Ким ола бу Ханалы? Хәләфин дост-доғмача дајысы.
Хәләф иши белә көрүб дәјир ки, дағы, дур о доғгазын
ағзындан, инәји бурахым. Јохса сәни ајаглајағ. Ханалы
киши тез гајыдыр:

— Аслан ағзындан ая алынмаз, агрын алым! Апар,
һалал хошун олсун, дајы пајыды...

АЧЫГДЫ НАГГ ГАПЫСЫ

Түфәнк гаровулдан дүшөн чагыды. Бакынын Гарашһәр көшәсиндә дүңжәкөрмүш бир кишиҗә үрчаһ олдуҗ. Бизи көрчәк бир көҗә бахды, бир дә көҗдән о јана бахды. Нагг гапысы ачыгды,—деди. Ону нә тәһәр билдјини биз билмәдик. Неч өзү дә ачыб-ағартмады. Јахын әҗләшиб таныш олдуҗ. Ады Әшрәф, сојалы Әһмәдовдур. Чәбраҗыл бөлкәсини Дәрзили оҗмағындандыр. Сәсли билкилләрдән кими Дәрзилиләри шаһсәвән һесаб едир, кими дә авшар. Биз дә чох инчәләјиб арамадыҗ. Бу билкиҗә гане олуб кечдик мәтләбә.

— Күнүн, күзәрәнын нечәди, Әшрәф киши?

— Күнүн күндән, дәмим дәмдән пис кәлиб,—деди. Нијәсини аңлатды ки, бәс бизә биздән олуб. Өзкәләри өҗүрләјиб, јадлары јахынлајыб, өзүмүзүнкүләрә өкәј оландә ахыры нечә битәчәјди? Көзләнилән сонлуғдур. Једди о јана јад-јабанчылары сығаллаја-сығаллаја кәтириб әҗләшдирдик очағ башында. Оңлар да очағымыза су чаладылар. Гопагымызы елә көтүрдүләр ки, Аразы бир су ичимдә адладыҗ. Ганлы-гәзәбли ахан Аразы мән јашда киши нә тәһәр кечдимсә... Јох, јахшысы будур ки, о күнләри хатырламајаҗ. Дејиләси дәрд дејил бизимки. Неч јашынасы да дејил. Кечән чағларда бир ханым гаравашынын әлиндән јығыб-јығыб дәрдини сәбр дашына данышыр. Јалан, керчәк сәбр дашы партлајыр... Бизим дә сәбр касамыз дашыб. Нә гәдәр елдән, обадан аралы дөзәчәјик. Әлимиз әлдән үзүлүб. Көрәсән кимә дада кедәк?

...Ачыгды нагг гапысы, Әшрәф киши!..

БЕЛӘ БИР ӘНВАЛАТ. Бир јохсул киши дәдә-баба торпағында бостан әкмишиди. Бахтындан да һәмин ил јеј кәлмиш, бостанда говун-гарпыз тығ вурмушду. Јаман севинчәк иди. Говундан-гарпыздан сатыб балаларынын јалавачлығыны өдәјәчәјди.

Бир сәһәр бостана кәлир ки, бәс говун-гарпызы јығыб шаһәрә апарсын, көрүр нә? Буда, үч нәфәр мәһсулу топ-ләјиб өз араларында бөлүр. Бахыр ки, бу үч нәфәрдән

Бир башы гарасарыглы сејид, бири ағ әммәмәли молла, о бири әјни хиргәли, әли кәшкүллү дәрвишдир. Фикир-ләшир ки, еј дили-гафил, мән бунларын үчүнә дә бир јердә бата билмәрәм. Кәрәк бир фәнд дүшүнәм. Нәсә фикирләшиб јавыглашыр сејидә, әлини синәсинә басыб әдәблә салам верир. Әлејк аландан сонра гајыдыр:

— Еј сејиди аңшан, сәнин чәддин чәнаб әмир әл-мәһмүнә мәнним бу сыныҗ-салхаҗ чаным гурбан. Сән бу бостандан нә јығыман, һалалын олсун. Оңсуз да бу мәһсулдан сәнә пәј кәтирчәјдим. Сонра үзүнү моллаја тутур.

— Еј әсримизин билик каны, әкәр сән олмасан ким бизи инкир-минкирин һузуруна тамам-камал јола сала-чаҗ. Сәнин наггын бизим бојумуздадыр. Нә јығыман ана сүдү кими һалалын олсун. Инди сиз ики үлмә мәнни баша салын көрүм бу чәлләмәкән, дағларын азынтысы, дәрәләрин тәзintiсы мәннән бостан шәријиди? А бала, дәрвиш, сәнин ишин-пешән гапы-гапы кәзиб миначат чағырмаҗ дејилми? Әвәзинә нә алырсан, ја гара гүрүш, ја да ки, бојат чәрәк. Гој бу бостандан да сәнә дүшсүн беш гарпыз. Бәс нијә дәдә малы кими беш кисә јығыман? Бир мәнним әлимин ичинә фикир вер, дәрәнин ајағынын алтына бәнзәјир. Ағалар, дәрвишә бу бостандан беш кисә пәј дүшүрмү?

Сејид дә, молла да һәр икиси бир ағыздан билдирди-ләр ки, дәрвишә бостандан бир хыра да дүшүр. Бостанчы елә буну көзләјиди. О дәгиҗ дәрвиши үзатды јерә. Нә јемишән, туршулу аш... Бурнундан кәтирди дәрвишин. Сонра әл-голуну сарыјыб јыхды бир тәрәфә. Бир гарпыз јејиб тохдајандан сонра јендән үз тутду сејидә:

— Чаным сәнә сәдәҗ, еј сејиди-мәтәбәр, бу молла тајфасы вар һа, дүнјаны јығ вер, дејчәк азды. Паһ, атоннан! Адам нә гәдәр ачкөз олар. Көр иши нә јерә чатдырыб ки, өзүнү һәр ики дүнјанын нијәси сејидләрә тај гојур. Молла гардаш, сән кимсән ки, өзүнү сејид-өвлија илә бир чәркәјә гојурсан? Бу бостаны бәјәм дәдәм еһсаны верирәм ки, бу гәдәр гапазламаман? Ахы, белә нурлу киши олан јердә сәнә нә пәј? Аға сејид, бәлкә јалан дејирәм?

Сејид әлини сағгалына чәкиб бостанчынын наггына данышыды. Бостанчы да алычы гуш кими молланы алыб вурду јерә. Ағыз-бурнунун ганыны гатды бир-биринә, хуб дејдәнән сонра әл-ајағыны бәрк-бәрк бағлајыб үзатды дәрвишин бөјрүнә, тәрнини силби лөндү сејидә сары:

— Аја, ај мүфтәхор, ај дири диләнчи, ај мән дејән...

Бир нечә дөгигәдән сонра сеңд дә достларынын јанинда төјүлүш, әл-голү бағлы узанмышды...

ДЕЈӘНЛӘРИН ДИЛИ ИЛӘ. Өтән чағларда бир гарадағлы оғлан тез-тез Аразы адлајыб бу үзә чапгына көлөрмиш. Дағда-дөшдә отлајан јијәсин гојун-гузулары һајлајыб апарармыш. Һәр дөфә дә анасы оғланы данлајыб-бөмөздирәмиш ки, кәл бу дашы этәјиндән төк, гајыт бу әмәлдән. Бир күн сәни о тајда өлдәрәчәкләр. Оғлан да анасынын өјүд нәсиһәтини гулагардына вуруб гајыдармыш ки, эши, о тајда киши нә кәзир? Јазыг ана да һеј өзүнү дидиб-төкүрмүш ки, бала, кишијә нә кәлиб о тајда. Јәгин габағына чыханы јохдур. Оғлан да та дил чевиријиб кечир бу таја. Орда-бурда әлине кечәни габағына гатыб бир ағыр сүрү дүзәлдир. Сүрүр Худафәрин көрпүсүнә торәф ки, һајлајыб адласын о таја. Көрпүјә чата-чатда кәврик колү јыған бир кишијә үрчаһ олур. Кишини горхутмаг үчүн күј-кәләк кәлир:

— Ајә, а төсмәләк, чых јолдан, вурдум! Чых ајә, гојун-гузуну үркүшдүрмә! Бахыр ки, кәврик јыған ону һеч сая салмыр. һеч «бәли, бәли» демир. Һирсләниб ону јаман-јавыз сөјүр. Киши ачығланыб дикәлир. Гарадағлы оғлан бахыр ки, јердән санки бир чинар учалды. Белинда гара бағы, башында гара бөркү елә бил Корәғлуду ки, дүруб. Елә јериндәчә нитги батыр гарадағлынын. Киши бир ајағыны ирәли гојуб, бир ајағыны кери гојуб гарадағлы оғланы атдан салыр. Чәкиб ағызыдан јаман-јавыз дөјән дилини кәсир. Јығыб-јағмаладығы дана-давары да әлиндән атыб пәји-пәјида јола салыр.

Гарадағлы оғлан евләринә чатар-чатмаз кәнд-кәсәк төкүлүб кәлир. Онү бу һала ким салдығыны сорушурлар. Оғлан тез-тез әлини гуршағына апарыб кәкәләјә-кәкәләјә «гара бағлы, гара бағлы» дејир. Елә о чағдан бәри бу тајчыллара гарадағлылар «гарабағлы» дејирләр...

ДОДАГГАЧДЫ. Бир чобан гојунлары дөшә јайыб отарырды. Гојунлар да кәрән атыб отлајырды. Кефи кәкәлән чобан јоллара баха-баха бир «ханым, кәл» һавасы охумага башлајыр. Бирдән көзү гаралтыја саташды. Бахды ки, буда јалы ашыб һаналы обасы сәмгиндән бир арвад тозлаја-тозлаја кәлир. Чобан галыр мәттәл. Гурдгүшүн бол олдуғү чөллә тәкәмјалгыз бу арвад һардан бәлә? Көзлә, һа көзлә, арвад кәлиб јетишди. Чобанын марагдан үрәји партлајырды:

— А бачы, һаралысан?

— Һавалыјам, а чардаш, һавалы,—дејә арвад күлүмсәр.

Јаныб-јахылан чобан гајыдыр:

— Аллаһ һаваны алсын, а бачы!..

ӨЛҮМДӘН О ЈАНА КӘНД ЈОХДУР

Дағларын дабаныјла, јолларын кәнарыјла ачы, јовшанлығлар, ширин бијанлығлар кечиб бир кәндин учуна чатдыг. Илин мејвә чағыјды. Вар варанын, сүр сүрәнин, хәбәрсиз баға кирәнин һалы јаман олар,—демишләр. Биз дә папаг еләјиб бағ јијәсини гәшәрә чағырдыг...

Бәлли олду ки, бағда кәзиб-доланан бу алчаг шәләли киши—Әлиф Не'мәт оғлу мүвәггәти көчкүндүр. Фүзули бөлкәсинин Күрдләр кәндиндән дидәркин дүшүб. Јашы алтмышы һағлајыб. Ағыр күлфәт јијәси, хејли оғул, гыз атасыдыр.

Әлиф Не'мәт оғлу илә сөһбәтләширик. Илк суалымыз бу олур ки, нәдән кәндинизә Күрдләр дејилир? Әлиф киши данышыр ки, бизим кәндимиздә күрд сојлу, күрд көккү бир нәфәр дә јашамырды. Кәнд эразиси бир заманлар Мөһди бәј Күрд адлы кимсәнәнин тиюл торпағы олуб. О ајагдан кәнд Күрдләр адланыб.

Әлиф Не'мәт оғлу сонрақы сорғумузу чавабландырды ки, бизим көчкүнлүјүмүзүн бинасы чоҳдан гојулуб. Бәзи јад јумағы бөјүдән башбиләнләримиз ағына-бозуна бахмадан јабанчылары кәтириб бизә катда, кова, јол көстәрән гојдулар. Онлар да бизә јахшы јол көстәрдиләр! Јады јағы доғрасын, ганы јерә даммысын. Јад нәди, бел бағламаг нәди? Јад нәди, јалвармаг нәди? Бизимки кечиб. Сиз чаванлар чалышын, арханызы јад-јабанчылар чевирәјин. Гол ичәријә әјиләр, нә версәниз өзүмүзүнкүләрә верин. Өзүмүзүнкүләр һарда олса бизимдир. Уруғум олсун, Урумда олсун. Јаддан узаг-узаг! Гулун бәслә ат олачаг, јад бәсләсэн јад олачаг. Јаддан јар олмаз. Итин әјрисиндән, атын әјрисиндән, јадын әјрисиндән ираг доланын. Ајыг олун, сајыг олун!..

Әлиф киши данышдыгча гејзләнир, гәзәбләнир. Дүшмән чәйнағында Киров галан ел-обалары јадына дүшдүкчә һирс бүрүјүр кишини.

— Начана гэдэр өзкө бучагында домушуб-дурача-
гам? Валлах, күнлэрин бириндэ тэкклүэмн дэ алыб
үз тутачагам кэндимэ!

— Өлдүррөлр сәни, Әлиф дајы!

— Гој элдүрсүнләр! Өлүмдән о јана кәнд јохдур. Ба-
ры өз кәндимдә өләрәм...

...Күнлэрин бириндә атыны миниб, түфәнкини гур-
шайыб тәкбашына јағы үстүнә кедәчәк адамдан—Беј-
ләган бөлкәсинин Шаһсәвән кәндиндә мүвәггәти мәс-
кунлашан Әлиф Не'мәт оғлундан ажрылдыг. Көксүмүз
гурурла, дәфтәрчәмиз сөвлә долу-долу...

КҮЛМӨЧӨ. Гарабағын Аразбар елләринин бириндә
Ағабәј адлы үнлү бәј вармыш. Дедикчә чох гочаг,
горхмаз, вуран-тутан бир адам имиш. Күнлэрин бир
күнү Ағабәј бәрк хәстәләннр. Гыздырманан күчүндән
чаныкөпөш-көпәш олу. Обада бир түркәчәрәчи арвад
варымыш. Тез-тәләсиң ардынча ајагчы көндәрнрләр.
Кәлиб хәстәјә бахан кими бармағыны дишләјир. Ағабәј
гызылча чыхармышды. Ханымы кәнара чәкиб бәјин
дәрдинн анладыр. Дәрманыны да көстәрнр. Бәј мүтләг
тәзә догмүш улағын сүдүндән ичмәлидир.

Ханым өрүшә адам көндәрнр. Тапшырыр ки, чобана
сөјләсин ки, бәј үч күндүр ки, өлүм ајағында јатыр.
Дилнинн алтындан бир дузлу гурут да кечмәјиб. Улағы
сағыб бәјә көндәрсин ки, бәј сағалыб дүрсүн ајаға. Бир
дә һеч кимә демәсин ки, сүдү һара вә кимә апарырлар.

Бу оландан бир мүддәт кечир. Ел дағдан, јајлагдан
гајдырды. Бахырлар ки, бир годуг динкдәјиб о
гојуна бир тәпик, бу гузуја бир шыллаг, габағына ке-
чәни шил-күт еләјир. Чобан јолдашлары Ағабәјин чо-
банына сөјүб-сөјләннрләр ки, ај гардаш, гојма годугуно,
гојун-гузуну гырды ахы!..

Чобан да күлә-күлә гајдыр:

— Сиз нә дашышысыңыз, ајә? Ким о годуга бир
сөз дејә биләр? Бәјәм билмирсиз ки, о годуг Ағабәјин
сүд гардашыдыр?!

БЕЛӘ БИР ӘНВАЛАТ. Ел даға көчүрдү. Јағыләвәнд
Мәшәди Сәфәрәлы атыны миниб өндә, арвады Күлнисә
дәвәнинн әбсарындан јапышыб архада јүрүјүрдү. Тағ
кәндинни дар дағ кечидиндән өтәндә Күлнисә арвад
башлады дуа еләмәјә: «ја аллах, дәвә јыхылмасын, ја
аллай, дәвә јыхылмасын...». Арвадынын бу һалыны кө-
рән Мәшәди Сәфәрәлы һирсләнди:

— А сәнин гардашларынын дәдәсинин коруна горхак

тула бағлајым. Нәдир, нә олуб? Бир дәвәдән өтәри ал-
лаһы нијә раһәтсиз едирсән?! Гој сылдырымдан учуб
рәдд олсун. Аллаһы өз ишинә, баландан, әриндән јана
чағырарсан!..

РӘВАЈӘТ. Мүбарәк рамазан ајы иди. Бир Шејх
башынын адамлары илә кәнд ичиндән кечиб һараса
кедирди. Бахды ки, орталыгда әлләшән кәнд чамааты
гоз сындырыб јејир. Сорушду ки, чамаат, бәјәм сиз мү-
сәлман дејилсиниз? Дејиләр әлһәмдуллаһ, мүсәлманыг.
Онда нијә оруч тутмурсунуз? Бизим кәндин ахунду
дејир ки, рисаләдә јазылыб ки, кичик гоз оручу батил
еләмир. Шејх мат галыб ахунду чағыртдырды. Ахунд
кәлиб әдәблә салам верди. Шејх гәзијјәни дүбарә ахунд-
дан сорушду. Ахунд да дирәкләндији рисаләни кә-
тирди. Ачыб охудулар ки, сөһбәт тоз зәррәчијин кедир.
Ахунд пешиманлыгла башыны ашағы салды. Шејх хеј-
ли монзә охујуб кетди.

Ахунд кәнд әһлиндән сорушду ки, Шејх киминлә
сөһбәт едирди? Бирн прәли чыхыб өзүнү нишан верди.
Ахунд беш-алты кедәјә тапшырды ки, вурун бу дилузу-
ну. Вурудулар. Вуруланын үрәји кетди. Су төкүб өзүнә
кәтирдиләр. Киши әл атыб ахундун өтәјиндән јапышыб
өпмәјә башлады. Өпдүкчә ағлајырды. Сорушдулар ки,
бу нә һәнкамәдир? Дејди ки, бәс өзүмдән кедәндә дүш-
дүм бирбаша чәннәтә. Мәләкләр мәнә сөјләдиләр ки,
бу ахундун һәр түкү мүгәддәсдир. Әкәр ким бу ахундун
сағгалындан бир түк чәкәсә чәннәтин гәбзин алыб. Бу
түкү һансы ағыр хәстәјә тохундурсан сапсағлам гал-
хачаг ајаға. Ахунд тәшәххүслә дуруб сағгалындан бир
түк чәкиб дејүләнә верди. Чамаат ајаға дурду. һамы
истәјирди ки, ахундун түкүндән әлдә етсин. Бир нечә
дәгнәгәдән сонра ахундун нә сағгалында, нә бығында түк
галмамышды. Дејүлән һисасыны алыб раһатланды...

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Өн сөз јеринә	3
Сары судан о јана	5
Дәјирманчы Габил киши нә дәмрчи Әһәдин өјкүсү	8
Даја: дуран, дәстәк верән оба	11
Аразбар күлү	15
Гәриб гушун бутасы	19
Јарры-јарнагы күлләмә	23
Аргалыдан бу үзә	28
Иланҗалы таја	33
Јүз бир јаз	38
Јүз чачырыгы оба һаггында јүз сәтирлик јазы	42
Јајла: күлү, јајлаг чичәји	45
Сөздү дунҗанын бинасы	49
«Тона: таңрыданлы, огул»	54
Дан үзүнү сәдасы	57
Маһмудоглу Мәшинин сөјләмәләри	61
Һорандиз—од галасы	66
Калин чичәк—сөзү керчәк	69
Удум сулар көрүсү	73
Јахан дүмәлә	77
Тәрәкәмәчиликдән узагда бир кечә	81
Узунсачлынын аһы	85
Көһнә килим үстә ишти бир сөһбәт	89
Асламоглу Османдан јол пајы	93
Ачыгды һагг тапысы	96
Өлүмдән о јана кәнд јохдур	99

Фәрәчов Әнвәр Чинкиз оглу
Әлијев Шүкүр Мәмнш оглу
ГАРАБАҒЫН АРАН АҒЗЫ—АРАЗБАР.

«Озан» нәшријјаты

Бақы — 1998

Лыгылмага верилиб 24.02.98. Чапа имзаланыб 9.03.98. Форматы
84×108^{1/32}. Нәчми 6,5. Тиражы 500. Сиф. 106. Гижмәти мугавилә илә
«СЗАН» нәшријаты

Бақы-370143. Н. Чавид пр. 31, V мәртәбә, 502 отаг.
Азәрбајҗан Республикасы Мәтбуат вә Информасија Назирлији.
«Гызыл Шәрг» ичарә мәтбәәси. Нәзи Асланов күчәси, 80.

ATM-244 237

ŞENOL

ŞÜKÜR

Qarabağda anadan olub.
Universitet təhsili alıb.
Folklor, etnoqrafiyaya aid
incələmələri və
araşdırmaları
ilə tanınır.
Milli televiziya şöbə
müdiridir.

ŞÜKÜR

ŞENOL

Qarabağda anadan olub.
Universitet təhsili alıb.
Modern yazarlardandır.
Səfər və səyahətlərində tez-tez
folklor, etnoqrafiyaya
müraciət edir.
"Azərbaycan" beynəlxalq
qəzetində şöbə müdiridir.

